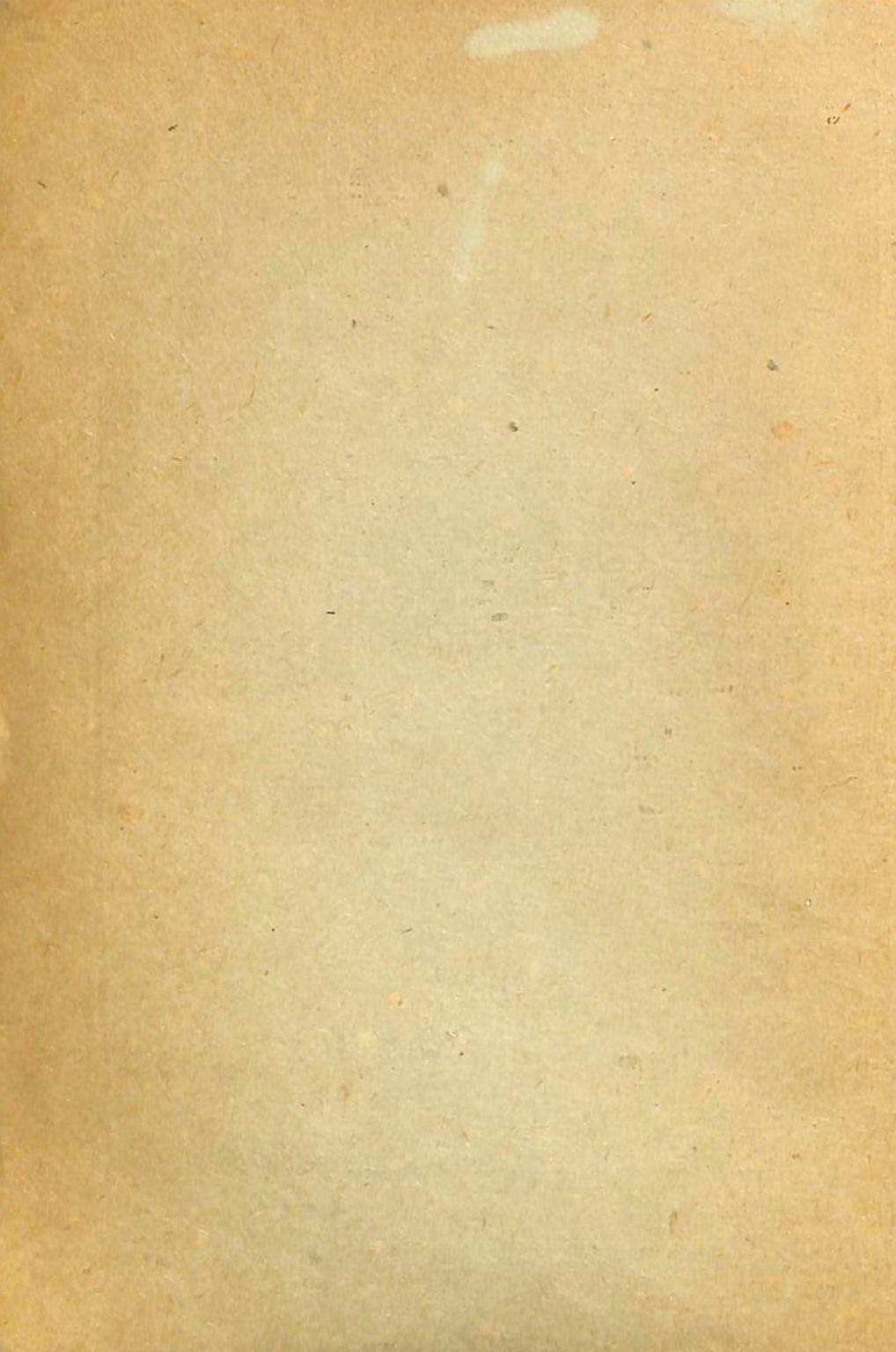

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՐԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՍ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՍՈՎԵՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ՊԵՐԻՈՂԻԶԱՑԻԱՅԻ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐԶԸ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1947

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՐԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

1460

ԱՍ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ

ՍՈՎԵՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ՊԵՐԻՈԴԻԶԱԿԻԱՅԻ ՀԱՐՑԻ ԵՈՒՐԶԸ

115

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԳՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ

1947

Պատ. խմբագիր՝ Է. ԹՈՓԳՅԱՆ

ԱՍ. ԱՍԱՏՐՅԱՆ

К ВОПРОСУ О ПЕРИОДИЗАЦИИ
ИСТОРИИ СОВЕТСКОЙ
АРМЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

(На армянском языке)

Изд. АН Арм. ССР, Ереван, 1947 г.

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ*

1

Լենինը մի օւրի թուի նկատում է, որ մարքսյան «մատերիալիզմը երբեք պատմության մեջ ամեն ինչ բացատրելու հաճախություն չի ունեցել, այլ ձգտել է նշել պատմությունը բացատրելու, Մարքսի արտահայտությամբ ասած... «միակ գիտական» եղանակը»:**

Լենինի այս դիտողությունը վերաբերում է նաև դրականության պատմության փնդիրներին: Այստեղ մարքսյան մատերիալիզմի կիրառումով չի կարելի «ամեն ինչ բացատրելու հաճախություն ունենալ»: Այդ առաջիկ հսկողությունը կրակահանության պատմության պարբերացման (պերիոդիզացիայի) նկատմամբ, որն իրեն ոչ թե, կամ ավելի ճիշտ, ոչ այնքան դրական իշխանքի զարգացման ընթացքը, դրական երևույթներն իրենց բոլոր կողմերով բացատրելու նպատակ է առաջադրում, այլ միայն, կամ ավելի ճիշտ՝ ամենից ավելի հետապնդում է այդ զարգացման ընթացքի՝ որակապես իրարից տարբեր ազդեցությունները որոշելու և այդ աստիճանների շրջանակներում դրական երևույթները խմբավորելու խնդիրները, երևույթների հանգամանակից բացատրությունները վերապահելով բուն պատմությունը շարադրողներին:

Գրականության պատմության պարբերացման հնարավորությունն ու կարևորությունը հիմնված է այն իրողության վրա, որ ինչպես քաղաքացիական պատմությունը, նույնպես և հասարակու-

* Սույն աշխատության համառոտությունը կարդացված է Հայկական ՍՍՌ Ֆիլոսոֆիայի Ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան Գրականության Ինստիտուտի IV գիտական սեսիայի տոնիքին նիստում, 1947 թ. ապրիլի 21-ին:

** Ленин, Соч. т. I, изд. 2-ое. стр. 66.

թյան հոգևոր կյանքի զարգացման պատմությունը, իրարից անկախ «գեպրերի, պատահականությունների» մի կուտակում չի, այլ օրինաչափ զարգացման ընթացք՝ ակնհայտորեն հենված հասարակական կյանքին, պայմանավորված այդ կյանքի բովանդակությամբ ու նրա զարգացման ուղղությամբ:

Ձեռնարկելով սովետահայ գրականության պատմության պարբերացման փորձին և ամենեկին հավակնություն չունենալով այդ պատմության բազմազան ու բարդ խնդիրներն սպառիչ կերպով լուծելու, մենք ձգտում ենք միայն տալ մեր գրականության վերջին 30-ամյակի պատմության կառուցման սխեման: Եվ եթե մեզ փոքրի շատև հաջողվի այդ, ապա գրանով իսկ զգալիորեն հեշտացրած կլինենք սովետահայ գրականության գիտական պատմությունն ստեղծելու ղեկարին աշխատանքը:

Նախքան պարբերացման սկզբունքների պարզաբանմանն անցնելը, կարևոր ենք համարում մի քանի խոսքով անդրադառնալու սովետական գրականության պատմության ախպի հարցին: Ինչպիսի՞ն է լինելու այդ պատմությունը:

Ռուս գրականության պատմության հարցերին նվիրած իր նշանավոր հոդվածում Վ. Բելինսկին գրում է.

«Գրականությանը ծանոթանալու և այն ուսումնասիրելու երեք ձև կա. առաջինը՝ զուտ քննադատական, երբ քննադատական վերլուծման է ենթարկվում ամեն մի նշանավոր գրող, երկրորդ՝ զուտ պատմական, — երբ տրվում է ողջ գրականության ընթացքի ու զարգացման տեսությունը (обозрение), այս դեպքում ավելի ուշադրություն է դարձվում էպոխաներին ու գրականության ուղղություններին — դպրոցներին, քան առանձին դեմքերին: Արդ՝ ձևեր՝ այդ երկու ձևերի՝ ըստ հնարավորության միացումն է. այս ձևը լավագույնն է»:^{*}

Իր առաջարկած այս երրորդ ձևի համաձայն Բելինսկին հղացել էր ստեղծելու ռուս գրականության պատմությունն սկզբից մինչև իր ժամանակները: Այդ մասին է վկայում հիշյալ հոդվածի վերնագիրը՝ „Опыт истории русской литературы“, ուր հեղինակը հանգամանորեն քննության է առնում ու պարզում իր հղացած պատմության կառուցման հիմնական սկզբունքները:

^{*} В. Белинский, Собр. Соч. том II, 1919 г., стр. 1011.

Մեզ թվում է, որ Բելինսկու առաջարկած այդ ձևը՝ գրականության ուսումնասիրության «գլուխ քննադատական» և «գլուխ պատմական» սկզբունքները միացնող ձևը, ամենից հարմար ու անհրաժեշտ ձևն է գրականության պատմության համար ընդհանրապես, առավել ևս ժամանակակից գրականության պատմությունն ուսումնասիրելու համար, մի պատմություն, որի սկիզբը և ամենավերջին՝ նոր սկսվող էտապն իրարից հեռու են միայն 30 տարով և որի ամենապլսավոր դարձիչները, այդ պատմության սկզբնավորման մասնակիցներն ու նախորդներն էլ կենդանի են, դործում են, ստեղծագործում նորերի հետ միասին, հանդիսանալով նրա զարգացման հետագա ընթացքի ախտով մասնակիցները:

Գրականության պատմության բելինսկիական այդ տիպը ենթադրում է ներկայացնել գրականության պատմությունն ըստ նրա զարգացման էտապների հաջորդականության, ընդամին տալով ոչ միայն այդ էտապների և գրական ուղղությունների — հոսանքների ընդհանուր տեսությունն ու բնութագիրը, այլև նշանավոր գրողների ստեղծագործությունների կոնկրետ քննադատական վերլուծումներ՝ նրանց տեղն ու նշանակությունը գիտելով ողջ գրականության զարգացման պատմական հեռանկարի մեջ:

Հետևելով Բելինսկուն, մենք կատանանք ոչ թե «գլուխ պատմական» հայեցակետից կառուցված պատմություն, այլ քննադատական կամ քննական պատմություն: Պատմության այդ տիպն էլ անհրաժեշտ է այնպիսի մի երևույթագրող գրականության համար, որ պիտին սովետական գրականությունն է ընդհանրապես, ու նրա օրգանական մի հատվածը հանդիսացող սովետահայ գրականությունը:

Համենայն դեպս Բելինսկու նշած այս տիպերից որն էլ ընտրելու լինենք սովետահայ գրականության պատմության համար, այնուամենայնիվ ճիշտ պարբերացումն առաջին անհրաժեշտ նախապայմանն է, առանց որի չի կարող ստեղծվել գրականության անցած ողջ գիտական պատմություն: Հետևաբար պարբերացման հարցը քննելու, նրանով առանձնապես զբաղվելու պահանջն առաջացել է մեր գրականության հետհոկտեմբերյան ժամանակաշրջանի զարգացման գիտական պատմությունն ստեղծելու անհետաձգելի խնդրից: Իսկ այս խնդիրն է՝ ավելի հրատապ է դարձել Պարտիայի կենտրոնական Կոմիտեի 1946 թ. օգոստոս-սեպտեմ-

բերյան պատմական որոշումներից հետո սովետական գրականութ-
յան զարգացման նոր, հետպատերազմյան էտապի սկզբին, երբ
անհրաժեշտ է հանրագումարի բերել անցած մոտ 30-ամյա ուղու
արդյունքները, երբ անհրաժեշտ է լենինյան-ստալինյան թեորիայի
լույսի տակ ընդհանրացումներ կատարել այդ ժամանակաշրջանի՝
իր տեսակի մեջ աննախընթաց հարուստ փորձի, ընդհանրացում-
ների, որոնք կնպաստեն մեր գրական-ստեղծագործական մտքի,
մեր գրական կուլտուրայի հետագա ճիշտ առաջընթացին՝ սովե-
տական գրականության բուլշևիկյան պարտիականության ուղիով:

Այժմ անգրագետները բուն հարցին՝ մեր գրականության
պատմության պարբերացման հարցին, և ամենից առաջ նրա կա-
կեսային սկզբունքներին: Պարբերացումը կատարելիս սովետական
գրականության զարգացման ընթացքը պետք է դիտել ժամանա-
կաշրջանի հետ, երկրի քաղաքական-հասարակական կյանքի հետ
գրականության ունեցած կապի ու հարաբերության տեսակետից,
յուրաքանչյուր էտապում սովետական հասարակության առաջըն-
թացից բխող ժողովրդի ու պետության կենսական շահերի նկատ-
մամբ գրականության ունեցած վերաբերմունքի տեսակետից և ոչ
թե գրողների երկերի գեղարվեստականության ընդհանուր շափա-
նիշների պահանջի տեսակետից: Բոլոր դեպքերում էլ, ի հարկե,
գրողների երկերի որոշ գեղարվեստական արժանիքը մի մշտական
նախապայման է գրականության պատմության մեջ նրանց հաշվի
առնելու համար: Եվ այդ նախադրյալի առկայությամբ՝ գրողների
երկերի հասարակական-պատմական արժեքը որոշվում է գրակա-
նության և սովետական հասարակության քաղաքական ու բարո-
յական կենսական շահերի առնչության հայեցակետից:

«Արվեստի յուրաքանչյուր երկ անպայման պետք է դիտել դա-
րաշրջանի նկատմամբ, պատմական իրականության նկատմամբ
նրա ունեցած հարաբերության մեջ և հասարակության նկատմամբ
արվեստագետի ունեցած վերաբերմունքի մեջ»,* — գրել է Վ. Բե-
լինսկին: Բելինսկու այս պահանջը շատ կարևոր է մեր օրերի հա-
մար, անվերապահորեն կիրառելի մեր գրողների երկերի գնահատ-
ման, արժեքավորման համար: Բայց եթե այդ պահանջը ճիշտ է և
ընդունելի (իսկ այն, անշուշտ ճիշտ է և ընդունելի առանց որևէ

* В. Г. Белинский, Собр. Соч. т. II, 1919 г., стр. 278.

վերապահության) առանձին վերցրած «յուրաքանչյուր երկի» նկատմամբ, ապա առավել ևս այն ճիշտ ու կիրառելի պահանջ է ողջ գրականության նկատմամբ: Ուստի, ներկա դեպքում, սովետահայ գրականության պատմության պարբերացման հարցը քննելիս նրա զարգացման նախընթաց բոլոր էտապների գրականությունը անպայման պետք է զիտել մեր դարաշրջանի, մեր պատմական արդիականության՝ սովետական իրականության նկատմամբ գրականության ունեցած հարաբերության, գրողների՝ սովետական հասարակության նկատմամբ ունեցած հարաբերության ու վերաբերմունքի առկայության: Այս պահանջի հետևողական կիրառումով հեշտությամբ կտրելի է գրականության պատմության ընթացքի մեջ տարրերի «որոմը հացահատիկից», նկատել գրականության զարգացման այս կամ այն էտապում սովետական հասարակությանը խորթ գրական-գաղափարական այն արտահայտությունները, որոնց գեմ մղված պայքարում աճել ու զարգացել է սովետահայ գրականությունը:

2

Գրականության պատմության պարբերացման հիմքում մենք դնում ենք քաղաքացիական պատմության պարբերացումը: Մենք ելնում ենք գրականության, իբրև իդեոլոգիայի՝ հասարակական-պատմական հիմքի մատերիալիստական ըմբռնումից, գրականության և պատմության, գրականության և երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի կապի ու փոխհարաբերության մարքսիստական ըմբռնումից, մենք ելնում ենք՝ ընկեր Ստալինի արտահայտությամբ ասած՝ «հասարակական կեցության և հասարակական դիտակցության միջև, նյութական կյանքի զարգացման պայմանների և հասարակության հոգևոր կյանքի զարգացման միջև եղած հարաբերության հարցի»՝ լուծման պատմա-մատերիալիստական թեորիայից: Սովետական գրականությունն իբրև սովետական իդեոլոգիայի մի կարևոր բնագավառ, շատ մոտ է իր հասարակական-պատմական հիմքին և սերտորեն կապված է սովետական մարդկանց հասարակական կեցության ու նրանց կենսական շահերի հետ, հանդիսանալով այդ կեցության հասարակական գիտակցության ամենաներգործուն ձևերից մեկը:

* Ի. Ստալին, Լենինի մի հոբանք, 1940 թ., էջ 667:

ի տարբերությունն և ի հակադրություն մինչսոցիալիստական, դարաշրջաններին, ուր գրեթե միշտ էլ պրոգրեսիվ գրականության ու տվյալ տիրապետող հասարակական կյանքի միջև կա սրուշակի հակադրություն, ըստ որում գրական-գեղարվեստական մտքի զարգացման զսպանակը հենց այդ հակադրության մեջ է, տվյալ դարաշրջանի պրոգրեսիվ գրականության և իր գոյության հիմքերի անսասանությունը շահագրգռված հասարակական-քաղաքական սխտեմի միջև եղած հակադրության մեջ, — սոցիալիստական դարաշրջանում բացառված է այդ հակադրությունը: Այստեղ, սոցիալիստական հանրակարգում, գրական-գեղարվեստական մտքի զարգացման հիմքը գրականության և հասարակության ներդաշնակ կապի ու փոխազդեցության մեջ է, հասարակության ռեվոլյուցիոն զարգացմանն ակտիվորեն բնթացակից լինելու հրամայական պահանջի մեջ, որն առաջադրում է հասարակությունն իր կենսական շահերն արտահայտող գրականությանը: Իր հիմքում նույնական լինելով, գրականության ու քաղաքականության միջև եղած փոխհարաբերությունը սոցիալիստական հանրակարգում՝ մինչսոցիալիստականի համեմատությամբ այլ բնույթ է կրում: Իսկ այդ տարբերությունը բխում է հասարակական հարաբերությունների տարբերությունից, ուրեմն և գրական ինտելիգենցիայի ու նրա դործունեության միջավայրը հանդիսացող հասարակության միջև եղած փոխհարաբերությունից:

Պրոլետարական ռեվոլյուցիայի հաղթանակը, սոցիալիստական սխտեմի հաղթանակը վերացրել է հասարակության — ազգի բաժանումը, նրա պառակտումը անտազոնիստական, հակադիր դասակարգերի ու սոցիալական խմբերի, այդ թվում վերացրել է նաև ինտելիգենցիայի սոցիալական տարբեր խմբավորումները և նրա ու ժողովրդի միջև եղած հակադրությունը:

Սոցիալական-դասակարգային հակադրությունների, շահագործող դասակարգերի ու շահագործման վերացումով, անդասակարգ հասարակության հաստատումով հիմնովին փոխվում է նաև հասարակական կեցության և հասարակական գիտակցության միջև եղած փոխհարաբերության բնույթը: «Կոմունիստական պարտիայի մանիֆեստ»-ում մարքսիզմի հիմնադիրները հաստատել են, որ մինչսոցիալիստական հասարակությունների պատմությունը միշտ ընթացել է «դասակարգային հակադրություններով, որոնք զանա-

զան դարաշրջաններում զանազան կերպ են դրսևացել, բայց «հասարակության մի մասի շահագործումը մյուսի կողմից, հանգիստացել է այն փաստը, որ անցյալ բոլոր հարյուրամյակների համար ընդհանուր է: Ուստի դարմանալու ոչինչ չկա, որ չնայած բոլոր տարբերություններին ու բազմազանությանը, բոլոր դարերի հասարակական գիտակցությունը շարժվում է որոշ ընդհանուր ձևերի մեջ, գիտակցության այն ձևերի մեջ, որոնք բոլորովին կանհետանան միայն դասակարգերի հակադրության վերջնական անհետացման հետ միասին»:

«Կոմունիստական ռևոլուցիան ամենավճռական խզումն է անցյալից ժառանգած դուրալին հարաբերությունների հետ»։ «Նրա զարգացման ընթացքում տեղի է ունենում ամենավճռական խզում»՝ նաև «անցյալից ժառանգություն ստացած զաղափարների»* ու զաղափարական սխտեմների հետ: Պրոլետարական ռևոլուցիայի հաղթանակով «հին բուրժուական հասարակության տեղը՝ իր դասակարգերով ու դասակարգային հակադրություններով՝ բռնում է մի սոսցիալացիա, որի մեջ ամեն մեկի ազատ զարգացումը հանգիստանում է բոլորի ազատ զարգացման պայմանը»:**

Իսկ սրանից էլ բխում է այն, որ սոցիալիզմի դարաշրջանի գրականությունը, իբրև նոր հասարակական կենցաղություն արտահայտող հասարակական գիտակցության ձևերից մեկը, անդրադարձնելու է սոցիալական ճնշումներից ու շահագործումից ազատ մարդու ներդաշնակ միասնությունը՝ դասակարգային հակադրություններից ազատ հասարակության հետ, հասարակություն, որի մեջ առանձին անհատի ազատ զարգացումը բոլորի ազատ զարգացման պայմանն է: Ուստի նոր սոցիալիստական դարաշրջանի գրականության հիմնական պրոբլեմը, հիմնական թեման՝ իր ամենաբազմազան կապակցություններով՝ սոցիալիստական քաղաքացու և սոցիալիստական հասարակության ներդաշնակ փոխհարաբերության զարգացումն է, ի տարբերություն մինչ սոցիալիստականի, ասենք բուրժուականի, ուր, ինչպես նկատել է Գորկին, «Գրականության հիմնական թեման է՝ անհատը հասարակության,

* Կ. Մարքս և Թ. Էնգելս, «Կոմունիստական կոստակցություն Մանիֆեստը», 1938 թ., էջ 71:

** Նույն տեղում, էջ 73:

պետութեան և բնութեան հանդեպ ունեցած իր հակադրութեամբ»։*

Ահա, այս էական առանձնահատկութիւնից էլ բխում է սոցիալիստական հասարակութեան գեղարվեստական իդեոլոգիաների, այդ թվում և գրականութեան զարգացման՝ որոշ ուրույն օրինաչափութիւնը, որը ներդաշնակ առումով «զուգահեռ» է և համընկնում է նրանց հասարակական-պատմական հիմքի՝ սոցիալիստական հասարակութեան զարգացման օրինաչափութեանը։

3

Մենք մինչև այժմ քննում էինք ընդհանուր-պատմական և գրական-պատմական պարբերացման օրդանական կռաւի ու ընդհանրութեան հարցը՝ պարզաբանելու և հիմնավորելու այն, թե ինչու անհրաժեշտ է գրականութեան պատմութեան պարբերացման հիմքում դնել քաղաքացիական պատմութեան պարբերացումը և այդ հիման վրա պարզել ու հաստատել գրականութեան զարգացման օրինաչափութիւնը, իբրև երկրի պատմական կյանքի գաղափարախոսական տրտահայտութիւն։ Բայց միակողմանի, ուստի և սխալ կլինեք հարցի լուսաբանումը միայն այդ կողմից, սխալ կլինեք անտեսել ընդհանուր-պատմական և գրական-պատմական պրոցեսների ընդհանրութեան հետ միաժամանակ և նրանց միջև գոյութիւն ունեցող ակնհայտ տարբերութիւնը։ Ուստի անհրաժեշտ է քննութեան առնել նաև այդ տարբերութեան հարցը, որի ճիշտ լուսաբանումով միայն կամբողջանա առաջադրված խնդրի քննութիւնն ու պարզաբանումը։

Ընդունելով ընդհանուր-պատմական և գրական-պատմական պրոցեսների օրինաչափութեան ընդհանրութիւնը, չի կարելի անտեսել այդ պրոցեսների օրինաչափական զարգացման զգալի, ակնհայտ տարբերութիւնը։ Իսկ դա՝ գրականութեան և պատմութեան զարգացման օրինաչափական ընթացքի միջև առկա տարբերութիւնը՝ բխում է առաջինի (իմա՝ գրականութեան) իբրև իդեոլոգիայի՝ իր հասարակական-պատմական հիմքի նկատմամբ ունեցած հարաբերական «անկախութեանից», ինքնուրույնութեանից։

«Ի հարկեք, — գրում է Էնգելսը «Լյուդվիգ Ֆոյերբախը և գերմանական կրօնի փոխփոխութեան վախճանը» աշխատութեան

* М. Горьский, О литературе, 1935 г. стр. 582—3.

մեջ, — մտածողութեան պրոցեսի ընթացքը վերջիվերջս որոշում են նյութական կենսապայմաններն ալն մաքողանց, որոնց գլուխներում տեղի է ունենում այդ պրոցեսը», թեև «այս բանն այդ մարդկանց կողմից անհրաժեշտորեն չգիտակցված է մնամ, որովհետև այլ կերպ ամբողջ իդեոլոգիան վերջ կունենար»: Բայց միաժամանակ՝ նկատում է էնգելսը՝ «ամեն մի իդեոլոգիա, երբ նա արդեն մի անգամ առաջ է եկել, այնուհետև զարգանում է պատկերացումների տվյալ նյութի կապակցությամբ, ավելի եւ մշակելով վերջիններս, ապա քն ոչ նա իդեոլոգիա չէր լինի, այսինքն չէր զբաղվի, մտքերի հետ իբրև ինֆեռուոյն անկախ զարգացող, միմիայն իրենց սեփական օրենքներին ենթարկվող էսթետիկական հետք»:^{*}

Մի այլ առիթով էնգելսը նշում է, որ օրինակ՝ սոցիալիզմի թեորիայի պատմական զարգացումը կարող է ցայտուն մի ապացույց լինել՝ իդեոլոգիաների հարաբերականորեն ինքնուրույն զարգացման համար:

«Ինչպես ամեն մի թեորիա, նա (=սոցիալիզմը, Ա. Ա.) եւս պետք է սկզբնապես հարեր իրենից առաջ ստեղծված գաղափարապաշարին, որքան էլ որ նրա արմատները նյութական տնտեսական իրողությունների մեջ էին հաստատված», — գրում է էնգելսը. «Սոցիալիզմի զարգացումը ուստիսիցից ղեկի գիտությունն՝ աշխատության մեջ»:^{**}

Եվ ոչ միայն սոցիալիզմի թեորիան. բոլոր իդեոլոգիաների, այդ թվում և գեղարվեստականի՝ զարգացումն էլ ամեն մի տվյալ էտապում տեղի է ունենում՝ «սկզբնապես հարելով իրենից առաջ ստեղծված գաղափարապաշարին»:

Ընդունելով իդեոլոգիաների զարգացման հարաբերական ինքնուրույնությունը, Մարքսն ու էնգելսը նշում են «իդեոլոգիայի — իբրև մտավոր պրոցեսի» երկու մոմենտ՝ տզգային և համընդհանուր գիտակցության մոմենտները: Այն ժամանակներից սկսած, երբ ժողովուրդների — ազգերի պատմությունն ընթանում է նրանց միջև հաստատված հետզհետե աճող տնտեսական ու քաղաքական հարաբերությունների փոփոխության պայմաններում, իդեոլոգիա-

* Յ. էնգելս, «Լյուդվիգ Ֆուրբերի և զերմանական կրակի փրկափայտության ժառանգը», 1935, էջ 58:

** Տես այդ աշխ. հայերեն թարգմ., էջ 34:

ների պարզացումն էլ տեղի է ունենում ազգային և համընդհանուր, գիտակցության սերտ առնչությամբ ու փոխազդեցությամբ:

«Հին տեղական և ազգային ինքնաբավարարվածության ու կզգիացածության փոխարեն հանդես է գալիս ժողովուրդների փոխադարձ բազմակողմանի կապն ու կախումը: Եվ դա՝ ինչպես նյութական, այնպես էլ հոգևոր արտադրության ասպարիզում: Առանձին ժողովուրդների մտավոր գործունեության արգասիքը դառնում է ընդհանուր սեփականություն: Ազգային միակողմանիությունն ու սահմանափակվածությունն ավելի ու ավելի անհնար են դառնում: Բազմաթիվ ազգային և տեղական գրականություններից զոյաւում է մի համաշխարհային գրականություն», — ասված է «Կոմ. Մանիֆեստ»-ում:^{*}

Այստեղից էլ հետևում է այն, որ հասարակական գիտակցության և հասարակական կեցության միջև առաջացող հակասությունն իր պատմական զարգացմամբ տվյալ ժամանակի համար շատ ցածր մակարդակի վրա դանդուղ որոշ ժողովրդի մոտ կարող է առաջանալ շնորհիվ ոչ միայն ներազգային զարգացման պայմանների: Այդ կարող է առաջանալ նաև շնորհիվ այն բանի, որ այդ հակասությունը զրոսեվորվում է ոչ թե նրա (տվյալ ժողովրդի, Ա., Ս.) ազգային շրջանակներում, այլ նրա ազգային գիտակցության, և այլ ժողովուրդների պրակտիկայի միջև, այսինքն՝ որեւէ մի ժողովրդի ազգային և համընդհանուր գիտակցության միջև:^{**}

Էնգելսի այս միտքը պարզ լույս է սփռում այն իրողության վրա, որ իր տնտեսական-հասարակական զարգացման վիճակով այնքան հետամնաց կիսանահապետական գյուղատնտես Հայաստանում (որ կապիտալիստական հարաբերությունները թեև վաղուց՝ դեռ Աբովյանի ժամանակներից էին սկսվել, բայց չափազանց դանդաղ զարգացել) նույնպես պատահական երևույթ չէր պրոլետարական ռեվոլյուցիոն շարժման առաջացումը և պրոլետարական գաղափարախոսության տարածումը իբրև նախադրյալ պրոլետարական-սոցիալիստական գրականության համար:

Եվ ահա, երբ Հոկտեմբերից հետո՝ 20-ական թվականներին այդպիսի գրականության առաջացման ու զարգացման ուղիների հարցը բուռն վեճի առարկա էր, — Հայաստանում պրոլետարա-

^{*} Տես Կ. Մ ա Ր ք ու Կ. Ֆ. Է ն գ Ե Լ ս, «Կոմ. Կուս. Մանիֆեստը» հայերեն թարգմ. 1938 թ., էջ 48:

^{**} Կ. Մ ա Ր ք ու, Ֆ. Է ն գ Ե Լ ս, «Արվեստի ժանին» 1943 թ., էջ 27—28:

կան կուլտուրայի՝ ու գրականության «անհնարինությունը» պատ-
ճառարանվում էր՝ Հայաստանի նյութական տեխնիկական և ընդ-
հանուր կուլտուրական հետամնացությամբ: Այդ նշանակում է, թե
սոցիալիստական կուլտուրայի անհնարինության «թեորիայի» ներ-
կայացուցիչները, որոնք գիտակցորեն կանգնած էին մարքսիզմ-
լենինիզմին թշնամի բանակում, իրենց «թեորիական» ելակետներով
վուզար մատերիալիստներ էին, որ գրականության, և ընդհանրա-
պես իդեոլոգիաների զարգացումը մեխանիկական ուղիղ գծով
կապված էին համարում միայն կոնկրետ տվյալ երկրի էկոնոմի-
կայի զարգացման մակարդակի հետ:

Մինչդեռ իդեոլոգիաների և հասարակության նյութական հիմ-
քի հետ նրանց ունեցած կապի ու այդ հիմքով նրանց պայմանա-
վորված լինելու հարցը վճռելիս, հարկ է նկատի ունենալ ոչ միայն
մի երկրի, այլև հասարակական-ֆաղափական կյանքի ու հասա-
րակական գիտակցության ձևերի զարգացման տվյալ մակարդակը
բոլոր այն երկրների, որոնց հետ սերտորեն կապված է տվյալ հե-
տամնաց երկիրն իր պատմությամբ:

Մարքսիզմ-լենինիզմը չի ժխտում, այլ հաստատում է հա-
սարակական կեցության ու հասարակական գիտակցության ձևերի
անհամաչափ զարգացումը, ըստ որում հնարավոր է համարում
արտադրողական ուժերի ու արտադրական հարաբերությունների,
առեռնական կուլտուրական տեսակետից համեմատաբար շատ հե-
տամնաց երկրում իդեոլոգիաների համեմատաբար բարձր, շատ ա-
վելի առաջադեմ ձևերի զարգացում:

Այսպես, ուրեմն, երբ համոզվեցինք, որ կա իդեոլոգիայի՝
մարքս-լենինիզմի ըմբռնումով հարաբերական «անկախությունը»
իր հասարակական-տնտեսական հիմքից, մեզ համար այլևս հաս-
կանալի կլինի այն դիտարկ, որ գրականության, իբրև իդեոլոգիայի
զարգացման ընթացքը և բովանդակությունը ոչ միշտ են ճշգրտորեն
համապատասխանում կամ համընկնում պատմության տվյալ
ժամանակադրորեն համապատասխան շրջանների — էտապների
բովանդակությանն ու պատմական կյանքի օբեկտիվ ընթացքին:

Այս ամենից հետևում է, որ ընդունելով ընդհանուր պատմա-
կան և գրական-պատմական զարգացման ընթացքի որոշակի տար-
բերությունը, առաջին հայացքից տրամաբանական կլինեն համա-
պատասխանորեն տարբերել նաև պարբերացումը՝ քաղաքացիական

պատմութեան համար առանձին և դրականութեան պատմութեան համար՝ առանձին, ժամանակաշրջանների համապատասխան սահմանաբաժանումներով: Ձեռկան տրամաբանութեան տեսակետից այլ կերպ չի էլ կարելի վարվել, քան սահմանել՝ ժամանակագրութեն իրարից տարբեր պարբերացումներ պատմութեան ու գրականութեան համար առանձին առանձին՝ ցույց տալու, շեշտելու դրական կյանքի օրինաչափութեան առանձնահատկությունը՝ պատմականի համեմատութեամբ: Բայց ձեռկան տրամաբանությունից բացի՝ կա նաև դիալեկտիկական տրամաբանություն, ըստ որի՝ տվյալ դեպքում անհրաժեշտ է ելնել ոչ թե պատմական ու գրական պրոցեսների տարբերությունից, այլ նրանց ներքին-հիմքային միասնությունից: Գրականութեան պատմութեան պարբերացման համար հիմք ընդունելով քաղաքացիական պատմութեան պարբերացման սահմանաբաժանումը, դրանով հնարավոր կլինի գրականութեան զարգացման ընթացքը դիտել երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքի ֆոնի վրա և հենց այդ դեպքում շատ ավելի ցայտուն կերպով գրական պրոցեսի զգալի տարբերությունը պատմականից: Ընդհանուր-պատմական և գրական-պատմական պրոցեսի առանձնահատկությունները նկատի ունենալով հանդերձ, ընդունելով գրականութեան զարգացման ընթացքի զգալի անհամաչափությունը քաղաքացիական պատմութեան համեմատութեամբ, այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է՝ գրականութեան պատմութեան պարբերացման համար իբրև հիմք և օրինակ վերցնել քաղաքացիական պատմութեան պարբերացումը, ըստ որում գրականութեան պատմութեան փուլերը (Этап) որոշելիս՝ հիմք ընդունել քաղաքացիական պատմութեան պարբերացման սխեման:

Այդպիսով միայն ակնհայտ կդառնա, ցայտուն կերպով կերևա գրականութեան, իբրև իդեոլոգիայի հարաբերական «անկախությունը» — ինքնուրույնությունը իր հասարակական պատմական հիմքի նկատմամբ, պատմականի և գրականի անհամաչափությունը, որը մեծ մասամբ արտահայտվում է պատմականից՝ գրականի՝ մերթ-անդր ընկնելու, բայց մեծ մասամբ ետ մնալու փաստով:

Ելնելով այն իրողությունից, որ XIX և XX դարերում հայ ժողովրդի — Հայաստանի պատմական բախտը և զարգացումը (ներ-

առյալ և կուլտուրայի զարգացման ընթացքը) սերտորեն կապված է Ռուսաստանի հետ, բնական է, որ Ռուսաստանի նույն շրջանի թե ընդհանուր-պատմական և թե գրական-պատմական պարբերացումն ընդամենի իբրև հիմք, ուղեցույց օրինակ՝ Հայաստանի— հայ ժողովրդի թե պատմության և թե գրականության զարգացման պարբերացումը կատարելու համար: Իհարկե, սխալ կլինե՞ր անտեսել նախադեմական Հայաստանի, իբրև ցարական պետության հետամնաց գաղութի և նրա մյուս՝ արևմտահայ հատվածի պատմական զարգացման զգալի առանձնահատկությունը, բայց դա կարելի է և պետք է հաշվի առնել հայ նոր գրականության պատմության պարբերացումը կատարելիս՝ չխախտելով պարբերացման հիմնական սխեման, որը համապատասխանելու է ռուսականին, թերևս որոշ, աննշան տարբերություններով:

Սովետական շրջանի մեր գրականության պատմության պարբերացումն սկզբունքորեն, իր պատմա-մեթոդոլոգիական հիմունքներով չպետք է տարբերվի նախընթաց ժամանակաշրջանի պարբերացումից. այն պետք է տրամաբանական շարունակությունը և զարգացումը լինի իր նախընթացի, իհարկե, հաշվի առնելով այն առանձնահատկությունները, որոնք բխում են վերջին դարաշրջանի սոցիալ-քաղաքական ու գաղափարախոսական նոր, նախընթացի համեմատությամբ՝ տարբեր բնույթից: Եվ եթե Ռուսաստանի նոր շրջանի (XIX և XX դ. դ. մինչև Հոկտեմբերյան ռեվոլյուցիան) պատմության և գրականության պարբերացման սխեման կարող է և պետք է հիմք ծառայի նույն շրջանի Հայաստանի պատմության ու գրականության պարբերացման համար, ապա այդ նույնը ավելի օրինական ու տրամաբանական է հետ-հոկտեմբերյան ժամանակաշրջանի համար, երբ Հայաստանը՝ նախկին ցարական Ռուսաստանի հետամնաց ու ճնշված գաղութից դարձավ իր պետականությունն ունեցող միութենական ռեսպուբլիկա, ուր ժողովուրդը ազատորեն զարգացնում է երկրի էկոնոմիկան ու կուլտուրան սոցիալիստական հիմքերի վրա: Հայ ժողովրդի այս ժամանակաշրջանի պատմությունն ու գրականությունը զարգացել է օրգանապես կապված Սովետական Ռուսաստանի ու ողջ Սովետական Միության պատմության ընթացքին: Սովետական Հայաստանի զարգացումը նույն պատմական բովանդակությունն ունի, ինչ որ ողջ Միության և առաջին հերթին Սովետական Ռուսաստանի զար-

դացումը: Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռեւոլուցիայից, Անդրկովկասում ու Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատումից հետո՝ սկսված երկու սխառեմների՝ սոցիալիզմի ու կապիտալիզմի պայքարի ընթացքը՝ ռեւոլուցիայի քաղաքական հաղթանակի մոմենտից մինչև Հայրենական Մեծ Պատերազմի օրերը, սոցիալիզմի սխառեմի վերընթաց զարգացումը՝ արտադրության հիմնական միջոցների պետականացման մոմենտից սկսած մինչև սոցիալիստական սխառեմի լիակատար հաղթանակը՝ ստալինյան հնգամյակները իրականացումը և այդ ամենի հիմքի վրա՝ ձևով ազդային; բովանդակությամբ սոցիալիստական կուլտուրայի, արվեստի ու գրականության ստեղծումը — ահա Սովետական Ռուսաստանի և Սովետական Միության մյուս ռեսպուբլիկաների, ուրեմն և Հայկական ՍՍՌ-ի պատմության էական բովանդակությունը:

Սովետահայ գրականության պատմությունն իր հիմնական բովանդակությամբ, Սովետական Հայաստանի ու ողջ Սովետական Միության քաղաքացիական պատմության գրական-գեղարվեստական անդրադարձումն է, նույն այդ պատմությունն է՝ տրված գեղարվեստական պատկերների միջոցով՝ դարաշրջանի պայթյսով համակված՝ թե պոեզիայում, թե պրոզայում և թե դրամատուրգիայում:

Սովետահայ գրականությունը, իբրև Միության բազմազգի սովետական գրականության մի հատվածը՝ իր պատմական ու պաշարական բովանդակությամբ միասնական է մյուս եղբայրական ժողովուրդների և առաջին հերթին ռուսական սովետական գրականության հետ: Առկա է նաև ստեղծագործական մեթոդի միասնությունն ու ընդհանրությունը միութենականի հետ, արտահայտված գեղարվեստական մաքի մարմնավորման հայկական-ազգային ձևով:

Այստեղից էլ հետևում է սովետահայ գրականության պատմության պարբերացման սկզբունքների, նրա կառուցման սխեմայի ընդհանրությունն ու միասնությունը Միության գրականության պատմության պարբերացման սկզբունքների ու սխեմայի հետ:

Այդ ընդհանրությունը հանրահայտ է, և ըստ հնարավորինցույց կարվի պարբերացման սխեմայում՝ գրականության զարգացման էտապների ընդլայնման ժամանակ: Բայց միասնության և ընդհանրության հետ միասին հարկ է, ընդհանուր սովետական

գրականության պատմության համեմատությամբ, նկատի ունենալ նաև սովետահայ գրականության զարգացման ընթացքի առանձին տարբերությունները՝ Սովետական Հայաստանի պատմական կյանքի ու սովետահայ գրականության զարգացման հատկապես առաջին էտապներին համար:

5

Սովետահայ գրականության պատմության պարբերացումը որոշելիս մենք ղեկավարվում ենք ՀամԿ(բ)Պ Պատմության դասագրքի կազմողներին ուղղված ընկեր Ստալինի 1937 թ. մայիսյան նամակի դրույթներով ու պարբերացման սխեմայով և «ՀամԿ(բ)Պ Պատմության Համառոտ դասընթացով», որը լավագույն օրինակն է գիտականորեն հիմնավորված պարբերացման համաձայն գրված պատմության:

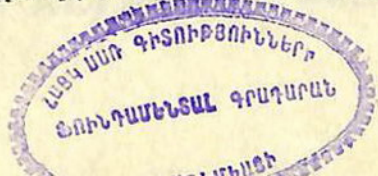
Ինչպես հայտնի է, ընկեր Ստալինն իր այդ պատմական նամակում նշում է՝ Պարսիայի պատմության մինչ այդ եղած դասագրքերի «արժատական լեկուվյունների վերացման ուղին»՝ նպատակ ունենալով՝ «գիտական ու սկզբունքային պաշտոն բարձրության հասցնել պարսիայի պատմության ուսումնասիրությունը»՝ («Պրավդա»):

Ընկեր Ստալինի ահա այդ նամակում առաջադրված պարբերացման սկզբունքներն ու սխեման վերցնում ենք իբրև ուղեցույց օրինակ, որից ելնելով՝ մենք կազմում ենք սովետահայ գրականության պատմության պարբերացումը: Ըստ որում՝ մեր գրականության պատմության անցած ուղու պարբերացման սխեման, այսինքն՝ գրականության զարգացման հիմնական ժամանակաշրջաններն ու փուլերը (էտապները) որոշելիս, մենք անհրաժեշտ ենք համարում:

ա) Յուրաքանչյուր ժամանակաշրջանի և փուլի սկզբում տալ «պատմական համառոտ տեղեկանք երկրի տնտեսական ու քաղաքական կացության մասին»:

բ) Ոչ միայն շարադրել այն փաստերը, որոնք ցուցադրում են բազմազան գրական հոսանքների ու խմբավորումների առկայությունը և նրանց միջև ու նրանց ներսում եղած՝ հաճախ կատաղի, սուր պայքարը մինչև 1932 թ. ապրիլյան որոշումը ու նրանից հե-

* «Պատմական գիտության հակառուժ», 1938 թ., էջ 15:

տող էլ մասնավորապես Հայաստանում: Այլն պետք է անհրաժեշտ մարքսիստական բացատրություն տալ այդ փոփոխություններին, մասնա-նշելով, որ հակապոլեմարական գրական հոսանքների ու խմբա-վորումների դեմ մղված պայքարը սկզբունքային պայքար էր սո-վետական կուլտուրայի սոցիալիստական ուղիով կատարվող գու-րագրումն ապահովելու համար, սկզբունքային պայքար էր բուրժու-ական և մանր բուրժուական զաղափարախոսությունների դեմ, կուլ-տուրայի ու գրականության մաքրում՝ հանուն սովետական գրա-կանության բուլշևիկյան պարտիականության:

Սովետահայ գրականության պատմության պարբերացումը որոշելիս և բուն պատմությունը շարադրելիս պետք է ղեկավարվել նաև բնկ. բնկ. Ստալինի, Ժդանովի և Կիրովի կողմից ՍՍՌՄ-ի պատմության դասագրքի վերաբերյալ արված հայտնի դիտողու-թյուններում առաջադրված այն պահանջով, ըստ որի՝ ՍՍՌՄ պատմության դասագրքում՝ Վեիկոուտիայի պատմությունը չպետք է անջատվի ՍՍՌՄ-ի մյուս ժողովուրդների պատմությունից, ՍՍՌՄ-ի ժողովուրդների պատմությունն իր հերթին՝ չպետք է ան-ջատվի համանվթոպական պատմությունից, և առհասարակ՝ համ-աշխարհային պատմությունից:*

Վերաբերելով ու կիրառելով ստալինյան պատմագիտության այս պահանջը սովետահայ գրականության պատմության ու նրա պարբերացման նկատմամբ, պետք է ընդունել, որ մեր հետհոկ-տեմբերյան ժամանակաշրջանի գրականության պատմության հա-տոգրում գրականության զարգացման բնթացքի լուսաբանությունը չպետք է կատարվի անջատ ոչ միայն ուրա, այլև ըստ հնարավո-րին՝ մյուս եղբայրական ժողովուրդների գրականությունների պատմությունից: Իսկ զարգացման տարբեր էտապների պատմա-կան ժամանակաշրջանի նկարագիրն ու բնութագիրը տալիս հարկ է Սովետական Միության պատմության իրադարձություններին հա-րակցել համանվթոպական ու համաշխարհային քաղաքական կյանքի կարևորագույն իրադարձությունների նշումը: Այդ անհրա-ժեշտ է ոչ միայն այն տեսակետից, որպեսզի ճիշտ ու բազմա-կողմանի պատկերացվի Սովետական Միության պատմական ա-ռաջընթացը միջազգային իրադրության պայմաններում, այլ և այն,

* «Պատմական դիտություն հակատում», 1938 թ., էջ 14:

որ ցույց տրվի, թե սովետաճայ գրականությունն էտապ առ էտապ իր թեմատիկ ընդգրկումներով արձագանքել է նաև միջազգային կյանքին: Հետևաբար միջազգային կյանքի արձագանքների փաստն ինքնին վկայում է, որ պետք է սովետաճայ գրականության պատմությունը դիտվի ոչ միայն մեր ռեսպուբլիկայի և ոչ միայն Սոցիալիստական Հայրենիքի կյանքի, այլև միջազգային քաղաքական զարգացման ընդհանուր ֆոնի վրա:

Բացի այդ, իբրև մի մասնավոր՝ հայ գրականության զարգացման պատմական ուղու մի առանձնահատուկ մոմենտ՝ հարկ է նաև էտապ առ էտապ զուգահեռ հիշատակումներ անել Սփյուռքի՝ արտասահմանի հայ գրականության ընթացքի մասին՝ նրա ռեակցիոն-նացիստալիստական և պրոգրեսիվ ու ռեվոլյուցիոն հատվածների մասին՝ սովետական կարգերի, Սովետական Հայաստանի վերաբերմամբ նրանց արտահայտած վերաբերմունքը բացահայտելով: Հայաստանի Սովետական Դրոշների II համագումարին Սփյուռքի հայ առաջավոր գրողների մասնակցության փաստը և համագումարում լսված զեկուցումը՝ արտասահմանի ժամանակակից հայ գրականության մասին, նշանակալից մի երևույթ է, որը կատաղի ունոց է առաջացրել արտասահմանի ռեակցիոն հայ մամուլում, վերջապես՝ 1946 թ. սկսված հայրենադարձի մեծ հոսանքի հետ մի քանի տասնյակ գրողների ու արվեստագետների Սովետական Հայրենիք վերադարձը, — կարևոր են դարձնում, որ մեր գրականության պատմության պարբերացման և բուն պատմության շարադրման ընթացքում, ըստ էտապների հիշատակվի Սփյուռքի հայ գրականության կարևորագույն երևույթները՝ պարզելու նաև այդ գրականության անցած ուղին՝ Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման օրից մինչև մեր օրերը:

6

Իսկ ինչպե՞ս է սովետական գրականության պատմության պերիոդիզացիայի հարցի վիճակը, ի՞նչ է արված այս ուղղությամբ: Մենք ծանոթ ենք վերջին տասնամյակում կատարված մի քանի նախափորձերի, որոնց և հարկ է համառոտ կերպով անդրադառնալ:

Սովետական գրականության պատմության պարբերացման այդ նախափորձերը, որոնք մեծ մասամբ կատարված են մինչպա-

տերազմյան տարիներին, վկայում են, որ նրանց հեղինակները չեն ղեկավարվել պարբերացման մի միասնական սկզբունքով, չեղվել են գրականության պատմության և երկրի քաղաքացիական պատմության օրդանական կապի պիսկետիկական մատերիալիստական բմբունումից:

Պարբերացման այդ նախափորձերը քննենք իրենց ժամանակագրական հաջորդականությամբ:

Մենք նկատի ունենք ամենից առաջ Լ. Մ. Պոլյակի և Ն. Բ. Տադեբի՝ միջնակարգ դպրոցի 10-րդ դասարանի համար պատրաստած սովետական գրականության պատմության դասագրքում տրված պարբերացումը: Այդ դասագրքը, սկզբում «Современная литература» վերնագրով (1941 թ. լույս է տեսել նրա վերամշակված և ավելի քան երկու անգամ ընդարձակված հրատարակությունը՝ նոր անունով՝ «Литература XX века») սկսել է հրատարակվել 1934 թվից, իբրև անմիջական արձագանք սովետական գրողների առաջին համագումարի: Մեր ձեռքի տակ չունենք այս գրքի առաջին հրատարակությունը, բայց դատելով՝ նրա 1938 թ. տպված 5-րդ հրատարակությունից և 1941 թ. հիմնովին վերափոխված հրատարակությունից՝ հեղինակների սահմանած պարբերացումը հիմնականում նույնն է այդ գրքի բոլոր նախորդ հրատարակություններում: Իսկ այդ պարբերացման համաձայն սովետական գրականության զարգացումն անցել է երեք հիմնական էտապ՝ մինչև Հայրենական Մեծ Պատերազմի նախօրյակը, այդ էտապներն են՝

ա) Քաղաքացիական պատերազմի շրջան.

բ) վերականգնման շրջան.

գ) Երկրի սոցիալիստական ինդուստրացման և դուրստնտնության կոլեկտիվացման համար մղված պայքարի շրջան:

Դասագրքի 1941 թ. հրատարակության մեջ այս վերջին՝ 3-րդ էտապն անվանված է «ծավալուն հարձակման և ստալինյան հրեղաձգումների շրջան» (СТР. 200):

Այս պարբերացման թերությունն, ուրեմն և սխալն ակնհայտ է: Մեխանիկորեն մի (3-րդ) էտապի մեջ միացված են երկրի պատմության, ուրեմն և գրականության զարգացման, երեք որակապես իրարից տարբեր էտապները՝ իբրև «ծավալուն հարձակման և ստալինյան հրեղաձգումների շրջան»:

Գրեթե նույն շրջանումն է կատարված սովետական գրականության պատմության պարբերացման մեզ ծանոթ երկրորդ նախադրոշմը: Մենք նկատի ունենք Կ. Զեյնսկու հոդվածը՝ «Սովետական գրականության պատմության կառուցման հարցերի» մասին,* առաջին և գրեթե միակ արժեքավոր հոդվածը, ուր լրջորեն դրվել ու քննության են առնվել սովետական գրականության պատմության մի շարք հիմնական հարցեր, այդ թվում և պարբերացման հարցը, սրին հեղինակն անդրադարձել է շատ հակիրճ կերպով: Հիմնականում ճիշտ և ընդունելի է Զեյնսկու պարբերացման սկզբունքային ելակետը, որ նրա մոտ ձևակերպված է այսպես.

«Գրականության պատմության պարբերացման համար իբրև ելակետ պետք է ընդունել մեր պատմական դարաշրջանի հիմնական ելակետային բովանդակությունը, — այսինքն երկու սիստեմների՝ սոցիալիզմի և կապիտալիզմի երկու հասարակական ֆորմացիաների, երկու աշխարհների պայքարը: Այդ հիմնական խնդրի լուծման լույսի տակ էլ պետք է դիտել սովետական գրական շարժումը, թե սոցիոլոգիական առումով, գրական կադրերի, գրողների կյանքի, երկրի կյանքի և այլ առումներով և թե այդ խնդրի (թեմայի)՝ դեղարվեստական կերպարների առանձնահատուկ լեզվով լուծելու առումով՝ այսինքն՝ նոր գրական ոճի հաստատման առումով: Այս դրույթը պարունակում է նաև պատասխան սովետական գրականության պատմության մեթոդոլոգիական խնդիրներին վերաբերող հարցին»:**

Եվ ապա Զեյնսկին գրում է, որ սովետական գրականության պատմության իր գրականության պատմությունը պետք է կառուցի այնպես, «որպեսզի դարաշրջանի հիմնական բովանդակությունը, որի մասին խոսեցինք, սոցիալիզմի հիմքի կառուցման ու պաշտպանության դարաշրջանի բովանդակությունը դիտվի գեղարվեստական արտահայտության պրակտիկայի միջոցով»***

Իր այս սկզբունքային ելակետի համաձայն՝ Զեյնսկին սովետական գրականության պատմությունը (պետք է նկատի ունե-

* «Лит. критик», 1935 г., № 12.—«Вопросы построения истории советской литературы».

** Եռյն տեղում, էջ 25.

*** Նույն տեղում, էջ 26—27.

նալ, որ հոգվածը գրված է 1935 թ. վերջերին, այսինքն Ստալինյան Կոնստիտուցիայի նախագծման շրջանում, նրա հաստատման նախօրյակին) բաժանում է երկու հիմնական ժամանակաշրջանի (պերիոդների):

Առաջին — սկզբից՝ ուրեմն՝ 1917—1918 թվերից մինչև «մեծ սեկման տարին»՝ 1929 թ.:

Երկրորդ — այդ թվականից մինչև 1935 թ.:

Բացի այս երկու հիմնական շրջաններից (период) Զելինսկին, արդեն խախտելով իր պարբերացման սխեման, գտնում է, թե՛

«Մի քանի զեպրերում զեկավար սկզբունք կարող է ծառայել ընդհանուր պատմական պարբերացումը — ռազմական կոմունիզմի էպոխան (1917—1921 թ. թ.)՝ ՆԷՊ (1921—1925 թ. թ.), սոցիալիստական հարձակման նախապատրաստումը (1926—1929 թ. թ.), հնգամյակի գրոհի էպոխան (1929—1933 թ. թ.), անգատակարգ հասարակության հիմքի կառուցումը (1933 թվից սկսած)»: *

Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Ռեվոլյուցիայի 20-ամյակի նախօրեին՝ 1937 թ. հուլիսից «Лит. критик» ժողնալում հրապարակված «Սովետական գրականությունը 20 տարում ժամանակագրության» մեջ («Хроника советской литературы за 20 лет») նույնպես պարբերացման մի փորձ է արված՝ հերթականությամբ երրորդը: Զգալի չափով տարբեր է պարբերացման այս սխեման. էտապների ժամանակագրական սահմանակետերն այլ են՝ թե Պուլյակի ու Տադերի և թե Կ. Զելինսկու սխեմաների համեմատությամբ: «Хроника»-ում սովետական գրականության (գիտատորեն միայն ռուսականի) պատմությունը բաժանված է չորս հիմնական էտապների, այն է՝

Առաջին էտապ՝ 1917—1920 թ. թ.

Երկրորդ էտապ՝ 1921—1927 թ. թ.

Երրորդ էտապ՝ 1928—1932 թ. թ.

Չորրորդ էտապ՝ 1933—1937 թ. թ.

Այս սխեման զգալիորեն տարբեր է նախորդ երկուսից, բայց և

* «Лит. критик», 1935 г. № 12.—Вопросы построения истории советской литературы», 42 37.

շունի պարբերացման մի միասնական ելակետ—սկզբունք և ուրեմն հեռու է մեր պահանջները բավարարելուց, ուստի և անընդունելի է:

ՍՍՌՄ-ի Գիտ. Ակադեմիայի Մ. Գորկու անվան Համաշխարհային Գրականության Ինստիտուտը՝ ձեռնարկելով սովետական գրականության պատմությունը գրելուն, 1939 թ. հրատարակեց այդ պատմության «պլան-սխեման»,^{*} ուր տրված է սովետական գրականության պատմության հետևյալ շրջանաբաժանումը.

ա) Քաղաքացիական պատերազմի և ինտերվենցիայի տարիներ.

բ) Վերականգնման և սոցիալիստական հարձակման ժամանակաշրջան.

գ) Սոցիալիստական հասարակության կառուցման ավարտման ժամանակաշրջան:

Ինչպես տեսնում ենք, այս շրջանաբաժանումն էլ զգալիորեն տարբերվում է նախորդ երեք բաժանումներից, բայց ակնհայտ էերպով չի պահպանված սովետական երկրի զարգացման ընթացքի պերիոդիզացիայի այն սկզբունքը, որի մասին խոսել ենք վերևում: Այդ սխեմայում երկրորդ ժամանակաշրջանի մեջ մեխանիկորեն միացված է մի ամբողջ 15-ամյա ժամանակամիջոց (մոտավորապես 1921—1935 թ. թ.), որն իրականում երեք տարբեր էտապ է ընդգրկում:

Հոկտեմբերյան Ռեվոլյուցիայի 25-ամյակի առթիվ սովետական գրականության անցած ուղու մասին Միովինական Ակադեմիայի սեփական տրված իր զեկուցման մեջ (1942 թ. նոյեմբերի 18) Ալ. Տոլստոյը՝ ճիշտ և ճիշտ Կ. Զելինսկու սխեմայի օրինակով՝ գրականության անցած ուղին բաժանում է երեք հիմնական էտապի, առաջին՝ Հոկտեմբերից մինչև «մեծ բեկման տարին»՝ 1929 թ., երկրորդ՝ այդ տարվանից մինչև Հայրենական Մեծ Պատերազմը, երրորդ՝ Հայրենական Պատերազմի ժամանակաշրջանը: Այստեղ էլ պատմական երեք տարբեր ժամանակաշրջաններ (1917—1920

^{*} «История советской литературы (план-схема). Составлено отделом Советской литературы Института Мировой Литературы им. М. Горького, под руководством М. И. Серебрянского, В. В. Ермилова и К. Л. Зединского, 1939 г.

Ֆիզիկականների քաղաքացիական պատերազմի տարիներն ու 1920-ական Ֆիզիկականների վերականգնման տարիները և սոցիալիստական վերակառուցման սկիզբը) միտանիկորեն միացված են՝ խախտելով պատմության պարբերացման սկզբունքը:

Որտեղ սովետական գրականագիտություն մեջ՝ պարբերացման մեղ ծանոթ մամուլերջին փորձն արված է միջնակարգ դպրոցի 10-րդ դասարանի համար պրոֆ. Լ. Տիմոֆեևի հեղինակած դասագրքում («Современная литература») որը խիստ քննադատվեց մամուլում («Правда», «Советская книга» և այլն) նրանում եղած բազմաթիվ այլև այլ սխալների, բայց ոչ պարբերացման համար:

Նույնպիսի լույս է տեսել 1946 թ., հետևաբար նա ընդգրկում է ողջ սովետական գրականության անցած ուղին սկզբից մինչև հետպատերազմյան շրջանի սկիզբը: Լ. Տիմոֆեևի պարբերացման սխեմայի համաձայն սովետական գրականությունն անցել է զարգացման հետևյալ հինգ էտապները:

Ա.— Քաղաքացիական պատերազմի տարիներ (1917—1920 թվականները):

Բ.— Վերականգնման շրջան (1921—1929 թ. թ.):

Գ.— Վերակառուցման շրջան (1930—1937 թ. թ.):

Դ.— Հայրենական Պատերազմի նախընթաց շրջանը (1938—1941 թ. թ.):

Ե.— Հայրենական Պատերազմի շրջանը (1941—1945 թ. թ.):

Ինչպես տեսնում ենք, այս սխեմայում էլ խախտված են Պատմության պատմության մեջ արված սովետական երկրի զարգացման էտապների սահմանադրամիջոցները, բացառությամբ առաջին և վերջին էտապների, ուստի և չենք կարող այս սխեման ընդունել համարել:

Մեկ-երկու հատկապես էլ արված է մեղմում՝ սովետահայ գրականության պատմության պերիոդիզացիան որոշելու ուղղությամբ: Մենք նկատի ունենք ամենից առաջ և Հայ գրականության պատմության համառոտ դասընթացի (միջնակարգ դպրոցների համար 1941 թվին հրատարակված) Գ. Գրիգորյանի սովետական բաժնում արված պերիոդիզացիան (գասողների այդ բաժնի հեղինակը պրոֆ. Հ. Մելիքյանն է), ըստ որի սովետահայ գրականության զարգացումը

ցումն անցել է երեք հիմնական էտապ՝ մինչև Հայրենական Մեծ Պատերազմի նախօրյակը: Այդ էտապներն են՝ ա) քաղաքացիական կոիվների շրջանը (էջ՝ 196—199), բ) վերականգնման շրջան (էջ՝ 199—206) և գ) սոցիալիստական վերակառուցման շրջան (էջ՝ 206—213):

Որոշնք են պարբերացման այս սխեմայի հիմնական թերությունները. նախ այն, որ անորոշ են թողնված, կոնկրետ չեն նշված այդ էտապների սահմանակետերը՝ թվականները: Այդ պատճառով էլ դժվար է որոշել, թե օրինակ՝ ո՞րն է երկրորդ և երրորդ էտապների սահմանագիծը: Իսկ այդ սահմանագիծը պետք է ցույց տրվի Սովետական Միության, նույն և Սովետական Հայաստանի պատմական կյանքի տվյալ էտապը սահմանորոշող «առանձնապես նշանավոր և աչքի ընկնող պատմական դեպքերի» (Լենին) հիշատակումով և գրականության զարգացման համար այդ դեպքերի, իբրև էտապային սահմանա-նշանաձողերի, նշանակության բացատրությամբ: Այդ բանը չի արված և դա առաջին հիմնական թերությունն է:

Երկրորդ թերությունն այն է, որ Սովետական Հայաստանի ու սովետական գրականության պատմության համար Հոկտեմբերյան ռեվոլյուցիայի և Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման տարվա միջև ընկած ժամանակաշրջանն ընդունվել է իբրև մի ինքնուրույն էտապ: Այդպիսով անտեսվել է այն տարբերությունը, որ կա Սովետական Ռուսաստանի և Սովետական Հայաստանի տվյալ ժամանակաշրջանի պատմական կյանքի միջև:

Եվ վերջապես պարբերացման այդ փորձի երրորդ թերությունն այն է, որ սահմանված էտապների բնութագրումն զգալի չափով թերի է, թե այն առումով, որ լրիվ չափով չեն բացահայտված տվյալ էտապին բնորոշ նոր երևույթները, ինչպես երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում, նույնպես և գրականության մեջ:

Պաթերացման, մեր գրականության անցած էտապների որոշման փորձ կտ նաև պրոֆ. Հայկ Գյուլիքեվիչյանի՝ սովետահայ գրամատուրգիայի 25-ամյա ուղիներին նվիրված արժեքավոր ու ծավալուն հոդվածում:

«25 տարվա ուղի անցած մեր գրականությունը — գրամատուրգիան, — գրում է ընկ. Գյուլիքեվիչյանը, — շուտ շուտնի է բաժան-

վում: Առաջին շրջանն սկսվում է 20 թվից և տեւում է մինչև 32 թիվը: Երկրորդ շրջանը սկսվում է 32 թ. ապրիլի 22-ից (պետք է լինի 23)... ՀամԿ(բ) Պ ԿԿ-ի հայտնի որոշման հրապարակումից և տեւում է մինչև Հայրենական Պատերազմը: Երրորդ շրջանը բնագրվում է Հայրենական Պատերազմի տարիները: Չորրորդը հետապատերազմյան շրջանն է»:

Ի՞նչ թերութիւններ ունի այս սխեման: Մենք չենք խոսում շրջանների թվի մասին, որը ճիշտ, լրիվ պատկերացում չի տալիս, ինչպես գրականութան, նույնպես և նրա մի բաժինը կազմող դրամատուրգիայի դարդացման էտապների մասին: Բայց կարևոր ենք համարում նշել բնիկ. Գյուլիբեվիսյանի կատարած շրջանաբաժանման ոչ միասնական՝ փոխադրյալական տերմինով ասած՝ ոչ մասնատական ելակետը: Մի դեպքում իբրև գրականութան պատմութան շրջանաբաժանման-պարբերացման ելակետ վերցված է պատմական կյանք՝ պատմական-դարաշրջանային իրադարձությունը (առաջին էտապի սկզբի համար՝ սովետական կարգերի հաստատումը Հայաստանում, իսկ երկրորդ, երրորդ և չորրորդ շրջանների սահմանադրման համար Հայրենական Մեծ Պատերազմը), մի գեպքում էլ՝ գրական-պատմական զոկումենտը (ՀամԿ(բ) Պ ԿԿ-ի 1932 թվի ապրիլի 23-ի որոշումը «Գրական գեղարվեստական կազմակերպությունների վերակառուցման մասին») ընդունելով իբրև սահմանաբաժանման նշանաձուղ՝ առաջին և երկրորդ շրջանների համար:

Պատմական կյանքի մեծ իրադարձություններն իբրև սահմանաբաժանման ելակետ ընդունելն անփիճելիորեն ճիշտ է: Իսկ եթե շեղվելով այդ ճիշտ սկզբունքից, դիմում ենք մի այլ սկզբունքի, ելակետ դարձնելով գրական-պատմական զոկումենտը կամ մի այլ երևույթ և դեպք՝ բուն գրականութան պատմության մեջ, ապա, այդ դեպքում ինչո՞ւ նկատի չունենալ նույն բնույթի մի քանի այլ, ոչ պակաս կարևոր գրական-պատմական զոկումենտներ ևս, ինչպես պարտիայի 13-րդ համագումարի (1924 թ. մայիս) բանաձևը մասնովի մասին, ուր հատուկ դիրեկտիվներ կան գեղար-

* Պրոֆ. Ն. Գյուլիբեվիսյան, «Սովետական հայ դրամատուրգիայի զարգացման ուղիները 25 տարում» («Սովետական գրակ. և արվեստ», 1945 № 12, էջ 44)։

վեստական գրականության ու գրական կազմակերպությունների նկատմամբ պարտիայի քաղաքականության վերաբերյալ, այնուհետև Պարտիայի Կենտկոմի 1925 թ. հունիսյան հայտնի բանաձևը, վերջապես՝ 1946 թ. օգոստոս-սեպտեմբերյան պատմական որոշումները, որոնցով տրամաբանական կլինեի սահմանաբաժանել պրոֆ. Գյուլիերմիսյանի նշած վերջին երկու շրջաններն իրարից:

Պարբերացման նախափորձերի մեթոդական ահա այս բազմազանությունն ինքնին վկայում է այն մասին, որ դրանց հեղինակների համար գոյություն չի ունեցել մի ընդհանուր միասնական զեկավար սկզբունք, գրական-պատմագիտական մի հիմնական ելակետ, որը բխի գրականության, իբրև իդեոլոգիայի՝ զարգացմուն հիմքի պատմա-մատերիալիստական բմբունումից, որը պարտադիր մի նախապայման է գրականության պատմության հարցերը հիշտ լուսաբանելու համար:

Ահա այս դրությունն էլ անհետաձգելի խնդիր է դարձնում սովետահայ գրականության պատմության պարբերացման հարցի լուրջ քննությունը, կազմելու դիտականորեն հիմնավոր և բուրբ համար սկզբունքորեն անվիճելի ու ընդունելի պարբերացման մի սխեմա, որի հիման վրա կարելի լինի շարադրել մեր գրականության վերջին բառորդ դարի պատմությունը:

Իսկ այդ կարելի է անել, պարբերացման ալգաիսի մի սխեմա կարելի է կազմել, եթե միայն ելակետ ունենանք Սովետական Միության, ուրեմն և նրա մի օրգանական մասը հանդիսացող Սովետական Հայաստանի քաղաքացիական պատմության ստալինյան պարբերացման սխեման, որը կարող է հաստատուն, անխախտելի հիմքը դառնալ ինչպես սովետական գրականության, նույնպես և մյուս արվեստների, և ընդհանրապես սովետական ժողովրդի հոգեոր կուլտուրայի պատմության պարբերացման համար:

7

Ելնելով վերոհիշյալ մեթոդոլոգիական դրույթներից ու մեկնաբանություններից և հիմք ընդունելով «ՀամԿ(բ)Պ պատմություն համառոտ դասընթացում» տրված պարբերացման մեզ համար զեկավար ուղեցույց, օրինակը, մենք տալիս ենք սովետահայ գրականության պատմության պարբերացման մի սխեմա, ըստ որի մեր գրականությունն, իբրև ընդհանուր սովետական գրականության մի հատվածը, անցել է զարգացման երեք էտապ, չհաշված այն նոր

էտապը, որն սկսվել է Հայրենական Մեծ Պատերազմի հաղթական ավարտումից հետո:

Մինչսովետական դարաշրջանի հայ կյանիկ գրականության և սովետական հայ գրականության պատմական սահմանային բնագիծը պետք է ընդունել ոչ թե միայն 1920 թվի նոյեմբերը, այլ Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռեվոլյուցիայի և Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման մեջ ընկած ժամանակահատվածը (1917—1920 թ. թ.): Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման եռամյա ուշացումը երկրորդական նշանակություն ունի հայ ժողովրդի կյանքի պատմական հեռանկարների մեջ: Այսպես հիմնականը, պատմականորեն բախտորոշ իրադարձությունը Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռեվոլյուցիան է, որը պատմական սահմանագծային կետ է ոչ միայն Ռուսաստանի պատմության ու ռուս գրականության նախընթաց ու հետագա շրջանների համար: Հոկտեմբերը սահմանադրային նշանակող է նաև Սովետական Միության մեջ մտնող բոլոր այն ժողովուրդների պատմության ու գրականության համար, որոնք Սովետական իշխանությունն ընդունել ու հաստատել են իրենց երկրում նույն այդ ժամանակաշրջանում (Ուկրաինա, Բելոռուսիա, Ադրբեջան, Վրաստան):

Ընդունելով այս պայմանը, այժմ տնցնենք պարբերացման սինեմոթին, սովետահայ գրականության պատմության սկզբնավորման սահմանագիծը համարելով 1917—1920 թվերը, որ սինեմայում առանձնահատուկ տեղ են գրավում:

Նախ թվարկենք այդ էառայները, Հոկտեմբերյան Ռեվոլյուցիայի ու քաղաքացիական պատերազմի տարիները (1917—1920 թ. թ.) Հայաստանի համար ընդունելով իբրև տնցման մի ժամանակամիջոց:

Առաջին էտապ— Վերականգնման ժամանակաշրջան (1921—1925 թ. թ.):

Երկրորդ էտապ— Սոցիալիստական ինդուստրացման համար մղվող պայքարի և կոլեկտիվացման սկզբի ժամանակաշրջան (1926—1929 թ. թ.):

Երրորդ էտապ— Գյուղատնտեսության կոլեկտիվացման համար մղվող պայքարի և սոցիալիստական ծափալուն հարձակման ժամանակաշրջան (1930—1934 թ. թ.):

Չորրորդ էտապ— Սոցիալիստական հասարակության կառուց-

ման և Ստալինյան Կոնստիտուցիայի իրականացման ժամանակաշրջան (1935—1941 թ. թ.):

Հինգերորդ էտապ.— Հայրենական Մեծ Պատերազմի ժամանակաշրջան (1941—1945 թ. թ.): Սրան հաջորդում է նոր, վեցերորդ էտապը՝ հետպատերազմյան խաղաղ աշխատանքի անցնելու ժամանակաշրջանը, որն սկսվել է 1945 թ. մայիսյան «Հաղթանակի տոնից» հետո: Այս է պարբերացման հիմնական սխեման, որով ներկայացվում է սովետահայ գրականության զարգացման ուղին՝ նրա սկզբնավորումից մինչև մեր օրերը:

Գրականության զարգացման էտապները առայժմ մենք կոչում ենք երկրի պատմական կյանքի էտապների անուններով՝ որոշաձև չլինելով (անշուրի դժվար, բայց լուծելի մի խնդիր, սրով պետք է զբաղվել այսուհետև) գրականության էտապները բնութագրող համապատասխան անուններ, բանաձևումներ կամ գրական-պատմական այն նշանաձուղերը, որոնցով սահմանագծվում են այդ էտապներն իրարից: Բայց այն պայմանով, որ այդ նշանաձուղերը ղուգադիպեն ընդհանուր պատմական կյանքի նշանաձուղերին՝ ըստ զարգացման էտապների:

Առաջարկելով պարբերացման այս սխեման, մենք միաժամանակ նշում ենք, որ յուրաքանչյուր էտապի համար տարբեր սահմանակետերի որոշման հնարավորություններ կան, եթե հաշվի առնենք ընդհանուր պատմական և գրական-պատմական զարգացման առանձնահատկությունները: Որովհետև, եթե ըստ այն շրջանաբաժանման, համեմատելու լինենք սովետական երկրի (ուրեմն և Հայաստանի) պատմական կյանքի զարգացումը գրականության զարգացման ընթացքի հետ, ապա կնկատենք զգալի տարբերություններ, շատ որոշակիորեն բացատրելով միայն Հայրենական Մեծ Պատերազմի ժամանակաշրջանը, երբ պատմությունն ու գրականությունը, իրենց զարգացման էտապային սահմանակետերով լիովին համընկնում են: 1941 թ. հունիսի 22-ը այն որոշակի կրակային սահմանագիծն է, որ բաժանում է մինչպատերազմյան ու պատերազմական շրջանների գրականության զարգացման ընթացքը, ինչպես և 1945 թ. մայիսի 9-ի «Հաղթանակի տոնը» նույնպես մի շատ որոշակի, անխախտելի սահմանագիծ է պատերազմական և հետպատերազմյան շրջանների բաժանման համար:

Բայց այդպիսի որոշակի ներքին սահմանագծեր չկան գրակա-

նության նախընթաց էտապներում, սահմանադժեր, որոնք լիովին համընկնին պատմության սահմանագծերին: Այս անշուկյամբ տեղին է հիշել Լենինի մի կարևոր դիտողությունը: Նշելով նոր, ֆրանսիական բուրժուական սեռուցիայով սկսվող ժամանակների «պատմական էտապների բաժանումը» — սահմանագծումը, Լենինն իսկույն նկատում է. «Հասկանալի է, որ սահմաններն այստեղ, ինչպես և ընդհանրապես բնության ու հասարակության մեջ՝ պայմանական են, բայց ոչ բացարձակ: Եվ մենք միայն մոտավոր հաշվով ենք վերցնում առանձնապես նշանավոր և աչքի ընկնող պատմական դեպքերը, իբրև նշանաձողեր (ВЕХИ) պատմական մեծ շարժումների»:

Ուրեմն եթե ընդհանուր քաղաքացիական պատմության պարբերացման համար հնարավոր է, թույլատրելի այդպիսի պայմանականություն, առավել ևս այդ հնարավոր ու թույլատրելի է գրականության պատմության պարբերացման խնդրում:

Բայց հարկ է նկատել, որ տվյալ դեպքում ՀամԿ(բ)⁹¹ պատմության ստալինյան պարբերացման սխեման (որը միաժամանակ ՍՍՌՄ-ի պատմության պարբերացման սխեման է), մանավանդ հետհոկտեմբերյան ժամանակաշրջանի համար պայմանականություն տեղ չի թողնում, այնքան հաստատուն, որոշակի ու անխախտ են՝ իբրև ժամանակաբաժանման սահմանադժեր ընդունված «պատմական մեծ շարժումների» այն նշանաձողերը, որոնք սահմանադժում են՝ սովետական երկրի զարգացման ընթացքի հիմնական էտապները, իսկ այդ էտապները բուշեիկյան պարտիայի իմաստուն քաղաքականության կանխանշված սոցիալիզմի կառուցման լենինյան-ստալինյան հանձարեղ պլանի-իրագործման էտապներն են:

Հարկ է քննության առնել մի հարց ևս, այն, որ պարբերացման սխեման կազմելուց հետո, այսինքն գրականության պատմության շրջանաբաժանումը կատարելուց, գրականության զարգացման ընթացքը համապատասխան ժամանակահատվածների մեջ բաշխելուց հետո, — թերևս ամենադժվար մոմենտը մնում է ժամանակագրական հաջորդականությամբ առանձին դրողների որոշակի տեղադրումն այս կամ այն էտապում, — հատկապես այն դրողների, որոնք իրենց ստեղծագործական կյանքով ակտիվորեն

* Ленин, Соч. т. XVІІІ, изд. 11, стр. 108.

սկզբիցս էն սովետահայ գրականության զարգացման ամբողջ
ընթացքին, սկզբից մինչև մեր օրերը (օրինակ՝ Ավ. Իսահակյան,
Դ. Դեմիրճյան, Ստ. Զորյան, Մ. Արազի, Ն. Զարյան, Մ. Մանվե-
լյան, Ա. Վշտունի, Գ. Սարյան, Հմ. Սիրաս և ուրիշները): Պետք է
նկատել նաև, որ սովետական հայ գրողներից ոմանք իրենց գրա-
կան գործունեությունն սկսել են անցյալ դարի 90-ական (Հ. Հա-
կոբյան, Ավ. Իսահակյան, Դ. Դեմիրճյան), ոմանք էլ 900—910-ա-
կան թվականներից (Մ. Մանվելյան, Արազի, Ստ. Զորյան, Ա.
Վշտունի, Ն. Զարենյ):

Կարելի է, ի հարկե, որոշ հաջորդականությամբ առանձին
գրողների ստեղծագործական կյանքի նկարագրին ու բնութագրերը
տալ գրականության զարգացման պատմական ընդհանուր ահնար-
կից հետո: Բայց դա հարցի շատ հեշտ ու պարզ լուծման ուղին է,
որը չէր համապատասխանի գրականության գիտական պատմու-
թյան պահանջներին: Ըստ այդ պահանջների, հարկ է, նկատի ու-
նենալով պարբերացման սխեման, որոշել անվանի գրողների
ստեղծագործական կյանքի շղթայի հիմնական օղակը, կամ նրանց
ստեղծագործության ծանրության կենտրոնը՝ տեղադրելով յուրա-
քանչյուրին պարբերացման սխեմայի համապատասխան հատվա-
ծում՝ աշխինքն որոշելով նրանցից ամեն մեկի հիմնական տեղն ու
նշանակությունը գրականության զարգացման պատմական ըն-
թացքի մեջ:

Այս առնչությամբ պետք է փնտրել առնել այն հարցը թե,
ինչպե՞ս, կարելի՞ է արդյոք մեկ հատորում՝ կամ XX դարի սկզբի
(նախապե՞ս ավելից հատորակի 5-րդ հատորում) և կամ սովե-
տական շրջանի (ուրեմն 6-րդ) հատորում միացնել ողջ գործու-
նեությունն այն գրողների (Ավ. Իսահակյան, Հ. Հակոբյան, Դ. Դե-
միրճյան, Արազի, Մ. Մանվելյան), որոնք երկարատև ուղի են
անցել մինչսովետական ժամանակաշրջանում: Նրանցից հատկա-
պես առաջին երկուսը (Ավ. Իսահակյան և Հ. Հակոբյան) յուրա-
քանչյուրն իր առանձին նշանակությամբ խոշոր մեծություններ են
XX դարի սկզբի մեր գրականության պատմության մեջ:

Հակոբյանի մասին XX դարի առաջին 20-ամյակն ընդգրկող
5-րդ հատորում, պետք է առանձին գլուխ տալ իր սկզբնավորած ու
գլխավորած պրոլետարական-ոկուպյոն գրական հոսանքով հան-
դերձ: Առանց այդ հոսանքի՝ տվյալ էպոխայի հայ գրականության

պատկերը թերի կլինի: Առանց ռեպուցիտն-պրոկտաբական հոսանքի, ամբողջական չի լինի այդ պատկերը: Բայց Հակոբյանը չի սպառվի նախահոկտեմբերյան շրջանի իր գործունեությունը: Նախորդ դեմք է նաև հետհոկտեմբերյան շրջանի պատմության մեջ, ուր նա մեզ ներկայանում է իբրև սովետահայ գրականության սկզբնավորող, թեև իհարկե, ոչ միակն ընդհանուր առմամբ: Անկասկած, եթե մենք ճիշտ մեկնաբանենք հարցը, Հ. Հակոբյանից բացի ուրիշ մի այլ՝ թեկուզ ստեղծագործական մտքով տվելի մեծ գրողի՝ չի կարելի համարել այս նոր ժամանակաշրջանի գրականության սկզբնավորող: Այս նկատառումով, Հակոբյանն առանձին, հատուկ տեղ պետք է գրավի նաև 6-րդ հատորում, հակառակ դեպքում այս ժամանակաշրջանի՝ սոցիալիզմի դարաշրջանի՝ նախընթացից իր պատմական-գաղափարական բովանդակությամբ սկզբունքորեն տարբեր՝ գրականության պատկերը ամբողջական չի լինի:

Ուրեմն Հակոբյանին պետք է ոչ թե մեկ հատորում տեղավորել (5-րդ կամ 6-րդ) մեկ ընդհանուր մենագրությամբ, այլ պետք է տեղ տալ երկու հատորում էլ՝ առանձին մեկում ներկայացնելով տվյալ ժամանակաշրջանի գործունեությունը, ըստ որում 5-րդ հատորում արվող գլխի վերջում անհրաժեշտ է ասել, որ սովետական շրջանի գործունեությունը կտրվի հաջորդ հատորում, իսկ այստեղ արվող գլխի սկզբում հակիրճ վերհիշումներ անել նախընթացի մասին, էտապների հաջորդականության կապը նշելու համար, որից հետո հանգամանորեն պետք է տալ տվյալ շրջանի գործունեության բնութագիրը: Այս կապակցությամբ առանձին բնութագրի արժանի հարց է նաև Ավ. Իսահակյանի, Հ. Թումանյանից հետո XX դարի հայ բանաստեղծական մտքի խոշորագույն այս ներկայացուցչի տեղն իր դարի հայ գրականության պատմության մեջ որոշելու հարցը: Պետք է նկատի ունենալ, որ նա նույնպես, ինչպես Հ. Հակոբյանը մի տեղով չի սպառվի: Նրան նույնպես երկու տեղ է հարկավոր: Սակայն հարց է ծագում, կարելի՞ է բաժանել, «անգամահատել» գրողի ստեղծագործական կյանքի ընթացքը երկու տարբեր մասերի, դնելով դրանք ժամանակի տարբեր տեղամասերում: Բայց մենք ենք ուզում բաժանել. մենք այդպիսի միտք ու ցանկություն չենք ունենա, եթե գրողի ստեղծագործությունն այդպես բաժանված չլիներ ժամանակի մեջ՝ օբեկտիվ պատմական ընթաց-

քի բերումով, ձեռն նրա ստեղծագործությունն իր զարգացման ընթացքում չընդգրկեր, շանդրադարձներ այն երկու տարբեր դարաշրջանները, որոնց երկուսի էլ գրական-գեղարվեստական մտքի լիննաշղթաներում՝ բարձր երևում է նրա գաղափր՝ լուսավորված իր ժամանակի լույսով, երկու տեղում էլ սակայն, ոչ առանց նկատելի սովերների: Հետևաբար հարկ է նրան տեղ տալ մեկ գրականության պատմության թիվ XX դարի սկզբի երկու տասնամյակներն ընդգրկող հատորում և թե վերջին բառուրդ դարի պատմությունն ընդգրկող հատորում:

Աստղիկություն է լինում, թե այդպիսի մասնատումներով գրողի ամբողջական ցեմբը չի ստացվի: Բայց մի՞թե տվյալ գեպրում պարտադիր ու անհրաժեշտ է գրողի գործունեության երկու տարբեր էպոխաների հետ կապված մասերը միացնել այդ էպոխաներից որևէ մեկի մեջ՝ խախտելով պատմական հաջորդականության սկզբունքը: Ի՞նչ հարկ կա XIX դարի վերջին տասնամյակի և XX դարաշրջան երկու տասնամյակի պատմությունն ընդգրկող հատորում խոսել պրողի այդ էպոխայի հետ ոչնչով չհապված գործունեության մասին, սովետական շրջանի երկերի մասին՝ «Սասմա Մհեր»-ից ու «Համբերանքի չիբուխ»-ից սկսած մինչև «Մեծ Ստալինին» բանաստեղծությունը, մինչև Հայրենական Մեծ Պատերազմի «Ռազմա-կոչն» ու մարտական հակաֆաշիստական պուրլիցիստիկան: Այդպիսի ժամանակախառնման հարկը չկա, և դա չի բխում գրականության գիտական պատմության պահանջից: Գրականության պատմությունը նպատակ չունի գրողների ամբողջական պորտրետները տալ, եթե դա չի բխում գրականության զարգացման տվյալ ժամանակաշրջանի ամբողջական նկարագրի տալու պահանջից: Գրականության պատմության խնդիրն է ամենից առաջ և ամենից ավելի գրականության, իբրև ամբողջական պրոցեսի պատկերը տալ ըստ նրա զարգացման պատմական ընթացքի՝ անշեղձորեն հետևելով երկրի բաղաբացիական պատմության ընթացքին՝ նրա հաջորդական էտապներին:

Մեծ գրողի երկու տարբեր էպոխաների մեջ բնականորեն բաժանված գործունեության ամբողջական նկարագրին ենք ուղղում: Ինչո՞ւ չէ, այդ կարելի է և պետք է տալ պատմության հատորից անկախ, առանձին, նրա ողջ գործունեությունն ընդգրկող, հարկա-

վոր չափով ծավալուն մի մենագրության մեջ՝ էտտու առ էտտու ներկայացնելով գրողի կյանքի ու ստեղծագործության ուղին:

Իսկ գրականության պատմությունը որոշ գեպերում չի կարող աչդ անել, եթե նա պետք է (իսկ նա պետք է) հավատարիմ մնա պատմության տրամաբանական ընթացքին կամ գրական պրոցեսի տրամաբանության ընթացքին:

Այսպես ուրեմն, ըստ մեր պարբերացման սխեմայի, մինչհոկտեմբերյան ու հետհոկտեմբերյան շրջաններում նշանակալից ու տեսական գործունեություն ունեցող մի քանի գրողներ պետք է տեղ ունենան թե՛ նախընթաց և թե՛ հետագա ժամանակաշրջաններն ընդգրկող հատորներում, այն ծավալով ու չափով, որը կորսշվի տվյալ գրողի տվյալ էպոխայում ունեցած գործունեության կշռով ու ծավալով: Մենք նկատի ունենք հետևյալ գրողներին՝ Հ. Հակոբյան, Ավ. Իսահակյան, Գ. Դեմիրճյան, Արազի, Մ. Մանվելյան և դուցե ուրիշներ էլ, ըստ որում պարտադիր չէ, որ երկու տեղում էլ ամեն մեկին առանձին-առանձին գլուխներ տրվեն: Աչդ պետք է արվի, նայած գրողի տվյալ ժամանակաշրջանի ստեղծագործության ծավալին ու արժեքին: Եթե մեծ է նրա ծավալն ու արժեքը, ապա պետք է առանձին գլուխներ հատկացնել տվյալ գրողին թե մեկ և թե մյուս հատորում: Օրինակ՝ պետք է առանձին գլուխներ տրվեն երկու հատորներում էլ՝ Հ. Հակոբյանին, Ավ. Իսահակյանին, դուցե նաև Գ. Դեմիրճյանին: Դեմիրճյանի նկատմամբ այս «գուցեն» վերաբերում է նրա գործունեության մինչսովետական շրջանին, որը համեմատաբար փոքր է նրա սովետական շրջանի իր գործունեության համեմատությամբ, ըստ որում սովետական ժամանակաշրջանի հատորում առանձին գլուխ տալու անհրաժեշտությունն իհարկե, կասկածից վեր է, որովհետև մեր ժամանակի Դեմիրճյանը՝ սովետահայ գրականության ամենամեծ գեմքերից մեկն է՝ մեր դարաշրջանի կյանքի իր լայն ընդգրկումներով, իր ստեղծագործական մտքի խորքով ու լայնքով, երբեմն խիզախ թռիչքներով: Իսկ նախասովետական շրջանում նա փոքր է՝ XIX դարի վերջերի ու XX դարի սկզբի գրականության շարքային, բայց ի հարկե նկատելի, ուշագորավ շարքային, նույնիսկ մեծ-մեծերի՝ Հ. Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանի, Հ. Հակոբյանի, Գ. Վարուժանի և ուրիշների կողքին:

պարտված էր անխուսափելի կործանման: Իսկ ժողովրդի—երկրի զարգացման ընդհանուր պատմական հեռանկարի մեջ այդ ժամանակամիջոցը շատ աննշան մի մոմենտ է, ճիշտ այնպիսին, ինչպիսին որ է դաշնակեցիների 1921 թ. փետրվարյան ավանտյուրան, որը՝ իմպերիալիզմի այդ ավազակային բանդայի վերջին հուսահատ ու անզոր փորձն էր կանգնեցնելու պատմության անիվը, որի անխուսափան պտույտից, սակայն, նա՝ այդ բանդան ընդճիշտ ջախջախվեց:

Այսպիսով Հոկտեմբերյան Ռեոլուցիայից մոտ 3 տարի հետո, քաղաքացիական պատերազմի ավարտման էտապում, նախ Ազրբեջանում, ապա Հայաստանում ու մի քանի ամիս անց՝ նաև Վրաստանում սովետական կարգերի հաստատումը փաստերեն՝ քաղաքացիական պատերազմի ավարտման մոմենտներից մեկն է Սովետական Միության այդ ժամանակաշրջանի պատմության մեջ:

Եթե այդ ժամանակամիջոցը աննշան է պատմության ընթացքի մեջ, առավել ևս նա աննշան է գրականության ու արվեստի զարգացման պատմության մեջ: Այդպիսի մի կարճատև ժամանակամիջոցում հազիվ հնարավոր է լինում մի ծավալուն պոեմ, մի նշանակալից վեպ, կամ մի դրամատիկական խոշոր երկ ստեղծել:

Այս «անցման ժամանակամիջոցի» առնչությամբ պետք է նշել հայ գրականության աննախընթաց անկման փառաբան՝ 1914—1918 թվականների իմպերիալիստական պատերազմի ընթացքում և՛ ապա դաշնակցական «անկախության» տարիներին հայ ժողովրդի ապրած մեծագույն աղետի պայմաններում: Հայ բուրժուական ու մանրբուրժուական գրողների, հայ ազգային ինտելիգենցիայի պատմական պրոգրեսիվ հեռանկարից դուրկ լինելու հետևանքով:

«Հոկտեմբերը ռուս գրականությունը գտավ՝ ի դեմս մեծ դարի էպիգոնների՝ անկման ու քայքայման մեջ: Փոքր բացառություններով, Գորկու բացառությամբ՝ նա հենու էր ժողովրդից և խորթ էր նրան», — նկատել է Ալ. Տոլստոյը իր նշանավոր գեկուցման մեջ: * Ծիշտ այդպես հայ գրականությունն էլ «անկման ու քայքայման» վիճակումն էր Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման շրջանում: Ռուս գրականության մասին Տոլստոյը շարունակում է, որ իմպերիալիստական պատերազմի տարիներին՝ «ամենացածր-

* Ալ. Տոլստոյ, «Սովետ. գրականության քառորդ դարը», 1943 թ., էջ 15:

քան ի խախտութեամբ ինչ լեցված թերթերի ու ժուռնալների էջերը։
Կովոյ ժողովրդին հասկանալի լինելու համար համաշխարհային
առաջին պատերազմի շրջանում գրականութիւնն իջավ իր աշտա-
րակից և շտապ-շտապ՝ հայրենասերի գրիմ անելով՝ խեղդատա-
կեց, սվովաց, ողբ ու կոծ արեց բոլոր ֆալշ ձայներով։ Ժողո-
վուրդը չընդունեց և գալրուցթով վանեց իրենից այդ միմաստ-
հուն...»։*

Այս բնութագիրը կարծես տրված է նաև այն ժամանակաշրջանի հայ գրականութեան համար։ Հայ ազգայնական մամուլի բո-
լոր օրդանները, բոլոր թերթերն ու թերթուկները «հայրենիքի
փրկութեան» խլացուցիչ ազդակներով էին լցված՝ անդոր լինելով
ժողովրդի ազատութեան ճշմարիտ ուղին ցույց տալու խմբերիա-
լիստական սպանդից։ Այդ ժամանակաշրջանում Հայաստանում
փաստորեն գրականութիւն չկար, չէր ստեղծվում, այլ կար միայն
պարբերական մամուլ՝ դաշնակցական ազգայնական վայնասունով
և կամ «հայրենիքի փրկութեան» մասին անխելք աղմուկով։ Գրող-
ներ կային, բայց գրականութիւն չկար, չէր ստեղծվում։ Անկումն
ու քայքայումն ավելի ծավալվեց դաշնակցական վայ «անկախու-
թեան» շրջանում, երբ հայ ազգայնականութեան փառաբանված խր-
րողները քաղաքական ավանտյուրայով էին տարված, Հայաստանի
անփառունակ «անկախութեան» տրագիկոմեդիան էին ներկայաց-
նում պատմութեան բեմի վրա՝ երկիրն ու ժողովուրդը հասցնելով
կործանման անգունդի եզրին։ Այդ ծանր մղձավանջային էպոխա-
յի ցայտուն պատկերները կան սովետահայ գրողների ստեղծա-
գործութեան մեջ։

Ահա պատմական այդ իրադրութիւնը, հայ ազգային գրակա-
նութեան անկման այդ փաստը պետք է նկատի ունենալ սովետա-
հայ գրականութեան սկզբնավորումն ու հիմնադրումը նկատարե-
լիս։

Պետք է նկատի ունենալ, որ 1917—1920 թ. թ. կարճատև ժա-
մանակամիջոցը շատ կարևոր նշանակութիւն ունի սովետահայ
գրականութեան սկզբնավորման պատմութեան մեջ, նախ այն առու-
մով, որ մի քանի գրողների գրական ու հասարակական գործու-
նեցութիւնն իր բովանդակությամբ ու բնույթով՝ հետհոկտեմբերյան,

* Նույն տեղում, էջ 15։

միութենական առումով՝ սովետական շրջանի հետ է կապվում, և ոչ թե նախընթացի։ Մենք նկատի ունենք Հ. Հակոբյանի, Վ. Տերյանի, Ե. Չարենցի, Ա. Վշտունու, Ծ. Կուրդինյանի ու թերևս մեկ երկուսի գրողների այդ տարիների, ճիշտ է, քանակով փոքր, բայց իմաստով ու նշանակությամբ արժեքավոր ստեղծագործությունները, որոնք անդրադարձնում են Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ ռեոլուցիայի հաղթանակն ու հեռանկարը, Ռուսաստանում տեղի ունեցած քաղաքացիական պատերազմը և Անդրկովկասում ու Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման համար մղված պայքարը։

Սովետահայ գրականության սկիզբն ու առաջին էտապը նախանշվում է հիշյալ գրողների այդ տարիների ստեղծագործություններով։ Հակոբյանի գործունեությունն այդ տարիներին, Ե. Չարենցի մի շարք բանաստեղծություններն ու պոեմները, ինչպես «Սոմա» ռեոլուցիոն-լիրիկական պոեմը՝ գրված 1918 թ., «Ռադիկալ պոեմներից»՝ «Դեպի ապագան», «Բրոնզե թևերը կարմիր գալիքի» և «Երգ ժողովրդի մասին» պոեմը՝ գրված 1920 թվին՝ մինչև նոյեմբերը, Ա. Վշտունու մի շարք բանաստեղծությունները՝ «Շողեկապ» 1917 թ. նոյեմբեր, «Մայիս-մեկյան» 1918 թ. մայիս, «Արևելքը հուր է հիմա»՝ նույն թվին, «Հաստանավորդներ» 1919 թ., «Մեր աշխարհում» 1920 թ. փետրվար, և այլն։ Առանձին կարևորություն ունեն Վ. Տերյանի այս շրջանի թե ստեղծագործությունները (թեև քիչ են դրանք քանակով) և թե քաղաքական ու հրապարակաստական դարձունեությունը («Ի՞նչ է ասում Լենինը գյուղացիներին», «Նամակներ հայ գյուղացիներին ու բանվորներին»՝ գրքույկները, Լենինի աշխատություններից կատարած նրա թարգմանությունները «Պետություն և հեղափոխություն»-ը, «Կարլ Մարքս» և այլն)։

Վերջապես հարկ է նշել, որ հենց Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման նախօրեին, Հոկտեմբերյան ռեոլուցիան, քաղաքացիական պատերազմը Ռուսաստանում, Սովետական Ռուսաստանի հաղթական ելքը իմպերիալիստական բուլդադայից, այս ամենը որոշակի բեկում առաջացրին հայ գրական ինտելիգենցիայի լավագույն մասի մեջ։ Եվ եթե Հ. Թումանյանը, Հ. Հովհաննիսյանը և ուրիշները իսկույն ողջունեցին Սովետական իշխանության հաստատումը Հայաստանում, հայ ժողովրդի ազատագրումը դաշնակ-

քական դժոխային «անկախությունից», ապա դա նախապատրաստված էր նախընթաց երկու-երեք տարիների ընթացքում:

Այդ անցման շրջանում կարևոր է նկատել նաև Մոսկվայում, Հյուսիսային Կովկասում ու Անդրկովկասում հրապարակվող մի շարք թերթեր, որոնց գործունեությունը տողորված է Հոկտեմբերյան ռեոլուցիայի և Անդրկովկասում ու Հայաստանում բուրժուազիայի տիրապետության տապալման և Սովետական կարգերի հաստատման համար մղված պայքարի գաղափարով (Մոսկվայում «Կարմիր օրեր», «Կարմիր դրոշակ» և «Կոմունիստ» 1918—1919 թ. թ. Վահան Տերչյանի ամենապորժոն աջակցությամբ, Թիֆլիսում՝ ընդհատակյա «Բանվոր» և «Կոմունա» թերթերը (1918 թ.) բոլշևիկ բանաստեղծ Հակոբ Կամարիի խմբագրությամբ, մի շարք թերթեր Հյուսիսային Կովկասի քաղաքներում՝ «Կոմունիստ» և «Կարմիր օրեր»՝ Պլատիգորսկում 1918 թ., «Կարմիր բանվոր» Աստրախանում՝ 1919 թ., «Կարմիր աստղ» 1919—20 թ. թ. Ծերուն Թորգոմյանի խմբագրությամբ Կրասնոդարում և այլն):

Ի դեպ նկատենք, որ էտապ առ էտապ հարկ է անդրադառնալ պարբերական մամուլին, բանի որ, ինչպես գրել է Վ. Բելինսկին, «Պոեզիայի (= գեղարվեստական գրականության, Ա. Ա.) պատմությունը, առանց բելետրիստիկայի և ընդհանրապես մամուլի պատմության հետ ունեցած կապի կլինի ոչ ամբողջական ու միակողմանի»:

«Անցման» այս կարճատև ժամանակամիջոցի մասին պետք է խոսվի գրականության պատմության զրբի ընդհանուր ներածության մեջ: Իսկ այնուհետև տրվելու է գրականության զարգացման հիմնական էտապների բնութագիրը՝ համաձայն մեր վերոհիշյալ սխեմայի:

Այստեղ, հատկանալի է, էտապների բնութագիրը շատ արեմատիկ, կարճ և ուրմագծային է լինելու:

Ա.Ռ.ԱՋԻՆ ԷՏԱՊ. 1920 1925 թ. թ.

ա) Ժամանակաշրջանի ընդհանուր բնութագիրը: Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատումով նոր դարաշրջան է սկսվում հայ ժողովրդի պատմական բախտի բազմադարյան տա-

* В. Белинский, Собр. соч., т. 2, 1919 г., стр. 1030.

քեզություն մեջ՝ սոցիալիզմի ուղիով ազգային վերածնունդի դարագլուխը:

1921 թ. փետրվարյան ամսնադարյա լիկվիդացումից հետո՝ նորածնունդ Սովետական Հայաստանը մտնում է իր իրազեկ շինարարական կյանքի բնականոն ընթացքի մեջ: Սկսվում է հայ ժողովրդի ազատ, ինքնուրույն բաղադրական կյանքի կազմակերպումը, սովետական ազգային պետականության հաստատումն ու պաշտպանումը՝ բոլշևիկյան պարտիայի լենինյան-տալինյան ազգային քաղաքականության ոգով և ուղիով: Գաղութային ստրկացումից, եվրոպական ու ամերիկյան իմպերիալիզմի շարանենդ-զիվանկան խնամակալությունից, դաշնակցական բռնապետությունից ազատագրված Հայաստանը, Սովետական Ռուսաստանի ազատարար ձեռքի օգնությամբ հաստատորեն կանգնում է ազգային վերածնության ճանապարհին: Անդրկովկասյան Ֆեդերացիայի կազմակերպումով և ապա նույն՝ 1922 թ. վերջերին Սովետական Սոցիալիստական Մեծապուրջիկաների Միության կազմակերպումով՝ Սովետական Հայաստանը ներգրավվում է Անդրկովկասի և Միության սովետական ռեսպուբլիկաների եզրայրական ընտանիքում, ապահովվում է նրա ինքնուրույն դոլությունը և քաղաքական անկախ ու ազատ կյանքը ներքին և արտաքին թշնամիների ոտնձգություններից:

Սովետական կարգերի հաստատումով վճռականապես դադարում է հայ ժողովրդի կյանքի ու կուլտուրայի կենտրոնախուշահայրենախույս հոսանքը և սկսվում է կենտրոնաձիգ-հայրենաձիգ հոսանքը:

Սովետական Հայաստանը պատմական բախտի բերումով դառնում է իր տարագիր հասկածներն աշխարհով մեկ սփռած ժողովրդի ազգային կյանքի ու կուլտուրայի միասնական օջախը, դառնալով երազած ազատ հայրենիքը, որ հետզհետե կենտրոնանում են ժողովրդի տարադիր հասկածները՝ նախ անհատներով և ապա խմբերով: Դրսից՝ մոտ ու հեռու գաղթավայրերից հայրենաշինության եռանդով լցված վերադառնում են վերածնունդ Հայաստան՝ հայ կուլտուրայի, գրականության, արվեստի կենսունակ՝ իրենց մայր ժողովրդի հետ կապված գործիչները կանգնելով սովետական կարգերի պաշտպանության դիրքերում, զինվորագրվելով՝ ազգային նոր, ինքնուրույն կյանքի ու կուլտուրայի կառուցման գործին:

բ) Սովետական Միության ընդհանուր քաղաքական իրադրություն

թյունը. միջազգային ու ներքին «լարված պայմաններում Պարտիան
դժվարին շրջադարձ է կատարում ռազմական կոմունիզմի քաղա-
քականությունից դեպի տնտեսական նոր քաղաքականություն»։*

դ) Այս ժամանակաշրջանում՝ սովետական ազգային պետա-
կանության նախադրյալի պայմաններում ռուս պրոլետարական-
սովետական գրականության բարերար ազդեցությամբ սկզբնավոր-
վում ու ձևավորվում է սովետահայ կուլտուրան ու գրականություն-
նը։ Սովետահայ գրականության հիմնադրման ու ձևավորման պրո-
ցեսը տեղի էր ունենում ՆԷՊ-ի իրադրության մեջ՝ գրականության
բնագավառում բուրժուական գաղափարախոսության աշխուժաց-
ման պայմաններում, այդ գաղափարախոսության այլ և այլ արտա-
հայտությունների, առաջին հերթին տրոցկիզմի-վարոնսկիականու-
թյան դեմ, պրոլետուլտականության հայկական արտահայտու-
թյունների դեմ մղված պայքարում։ Այդ պայքարն իր մի կողմով
ուղղված էր սովետական պլատֆորմայի վրա կանգնած հին գրական
կադրերի՝ «ուղեկիցների» գաղափարական վերափոխման՝ «ուղե-
կիցներին» պրոլետարիատի գաղափարախոսության ոգով դաստիա-
րակելու գործին։

զ) Սակայն հարկ է նշել, որ սովետահայ գրականության ձևա-
վորման ու զարգացման գործը դժվարանում էր հետևյալ առանձ-
նահատուկ հանգամանքներով։ Նախ այն, որ ի տարբերություն
ռուս սովետական գրականության, որի հիմնական ստեղծագործա-
կան անձնակազմն իր մկրտությունն ստացավ սովետական երկրի
առաջին Հայրենական պատերազմում՝ քաղաքացիական կռիվնե-
րում (Ֆադեևն Հեռավոր Արևելքում՝ պարտիզանական ջոկատում,
Շուլիսովը՝ Դոնում կոնտրոնվուլցիոն բանդաների դեմ, Ֆուրմա-
նովը՝ Չոպակի լեզենդար դիվիզիայում՝ Կոլչակի դեմ, Բազրիցկին
Կարմիր Բանակի շարքերում՝ Ուկրաինայի հարավում, այլ և այլ
ձևակառուցում էին նաև Ն. Օստրովսկին, Ն. Տիտոնովը, Վս. Իվա-
նովը, Կ. Ֆեդյինը և ուրիշները, իսկ Մայակովսկին՝ թիկունքում
ստեղծագործում էր իբրև քաղաքացիական պատերազմի քաջարի
զինվոր՝ գրիչը հավասարեցրած մարտական սվինին), ահա, ուրեմն,
ի տարբերություն ռուս սովետական գրականության անձնակազմի,

* Համկ(ը)Պ պատմություն. Համառոտ դասընթաց, 1944թ., էջ՝ 381։

որի հիմնական կորիզը նոր, սոցիալիստական կուլտուրայի ու գրականության առաջատար բոլշևիկյան ջոկատն էր, սովետահայ գրականության անձնակազմը իր քաղաքական մկրտությունը պետք է ստանար և ստացավ վերականգնման խաղաղ աշխատանքի պայմաններում, սոցիալիզմի ու կապիտալիզմի տնտեսական մրցակցության իրադրության մեջ, երկրի տնտեսական ու կուլտուրական ծայրահեղ հետամնացության պայմաններում, բուրժուական ազգայնական ինտելիգենցիայի աճող ափսոսանքով, բուրժուական նացիոնալիզմի գաղափարախոսության որոշ աշխուժացման պայմաններում։ Այս հանգամանքն իր կնիքն էր դնում սովետահայ գրական շարժման, նրա առանձին վտակների ընթացքի ու բնույթի վրա, դժվարացնելով նրա զարգացումը դեպի գրողների գաղափարական ու քաղաքական-բարոյական միասնություն՝ սոցիալիզմի համար մղվող պայքարում։

Հարկ է նշել նաև մեր գրական ինտելիգենցիայի կազմի բաղադրարարությունը, նկատի ունենալով տարբեր գրական կազմակերպությունների առաջացման ու նրանց միջև մղվող պայքարի փաստը։ Այդ կազմակերպություններն ու խմբակներն են՝ «Հայգրչի Մշակների ընկերություն»-ը Թիֆլիսում՝ 1921—1923 թ., «Հայ Գեղարվեստական Գրականության աշխատավորների Միությունը»՝ Երևանում 1921—1922 թ. թ., Երեքի գրական խմբակը (Ն. Զարենց, Ա. Վշտունի, Գ. Աբով) 1922 թ., «Դարբնոց» գրական խմբակը Թիֆլիսում՝ 1921—23 թ. թ., որից հետո Վրաստանի պրոլետարական գրողների Ասոցիացիայի, իսկ ավելի հետո՝ Վրաստանի Սովետ. Գրողների Միության Հայկական սեկցիան, «Դարբնոց»-ի հետ սերտորեն կապված «Մուրճ»-ի խմբակը՝ Երևանում 1922 թ., որը և դարձավ Հայաստանի Պրոլետարական Գրողների Ասոցիացիայի կազմակերպման կորիզը. ապա Ասոցիացիայի անշաղկապ և ղեկ ունեցող կազմակերպության մեջ չմտած մի խումբ գրողների խմբակը՝ Ն. Զարենցի ղեկավարությամբ, որն իրեն կոչում էր Հայաստանի պրոլետարական գրողների «Նոյեմբեր» Միություն և այլն։ Բաղմազան այդ խմբավորումների առկայությունն ընդունելով իբրև սովետական գրողների այն ժամանակվա կազմի բաղադրարարության արտահայտություն, հարկ է նկատի ունենալ նաև միևնույն գրական խմբավորումների գաղափարական-տեսողադորձական բաղադրարարությունը։ Դրանով է բացատրվում այն, որ

տարբեր խմբավորումների միջև եղած գրական-գաղափարական պայքարը զուգակցվում էր նաև ներքին պայքարով՝ գրեթե բոլոր խմբավորումներում: Հիշել Պրոլետարական Գրողների Սոցիալիստի ու «Նոյեմբեր» կոչված Միության անձնակազմը և նրանց միջմիութենական ու ներմիութենական պայքարի պատմությունը:

ե) Բայց իբրև բարենպաստ մի հանգամանք պետք է հիշել այն, որ սովետահայ գրականության սկզբնավորումը, նրա ձևավորման զարգացման առաջին էտապը զուգահեռակց Սովետական Միության պատմական այն էտապին, երբ արդեն ավարտվում էր քաղաքացիական պատերազմը և Պարտիան՝ Լենինի-Ստալինի առաջնորդությամբ հնարավորություն ունեցավ ավելի հիմնավոր կերպով ու բազմակողմանիորեն զբաղվելու կուլտուրական շինարարության հարցերով: Բոլշևիկյան Պարտիայի 20-ական թվերի գիրկից իջնում, Լենինի և Ստալինի նույն տարիների աշխատություններում պարզ ու որոշակի դժված են պրոլետարական-սոցիալիստական կուլտուրայի, արվեստի, գրականության ստեղծման ու զարգացման այն ուղիները, որոնցով անցավ սովետական գրականությունը՝ իր զարգացման ճանապարհին հաղթահարելով ամեն տեսակ արգելքներ ու խոչընդոտներ, մերկացնելով ու ջախջախելով ամենարազմազան ձևերի մեջ արտահայտված բուրժուական ռեակցիան, հակառուտոցիոն հոսանքներն ու «մեդիաները»:

զ) Սովետական գրականության ստեղծագործական մեթոդի որոնման ու որոշման ճանապարհին, ինչպես այս առաջին, այնպես և հետագա էտապներում Պարտիան շեշտը դնում էր կլասիկ ժառանգության լավագույն տրադիցիաները յուրացնելու և սովետական էպոսայի պատկերման գործում այդ տրադիցիաները զարգացնելու վրա՝ սոցիալիստական-կոմունիստական գաղափարախոսության հիմքով: Ըստ որում պարտիան խրախուսում էր ռեվոլուցիոն ուսմանտիզմի ու տկտիվ ռեալիզմի սկզբունքի ներդաշնակ միացումը սովետական իրականության ճշմարտացի պատկերման ձգտումով, մի գիծ, որը սոցիալիզմի կառուցման հաղթական ընթացքում սովետական գրականության հետագա զարգացման հարուստ փորձով հանգեց սոցիալիստական ռեալիզմի մեթոդին, որը և դարձավ սովետական գրականության հիմնական մեթոդը:

Ինչպես ընդհանուր սովետական գրականության, նույնպես և սովետահայ գրականության հետագա ընթացքի ողջ պատմություն

քստ էութեան պայքար է նոր ստեղծագործական մեթոդի համար, սոցիալիզմի դարաշրջանի կյանքն ու պայքարը ճշմարտացի արտացոլող մեթոդի՝ սոցիալիստական ռեալիզմի համար, թեև այդ անունը գտնվեց հետո, 30-ական թ. թ. սկզբին, սովետական զրականութեան տասնհինգամյա փորձի հիման վրա:

է) Այս առաջին էտապի զրականութեան թեմատիկ շարժումը և հիմնական մոտիվները ընթացքը երևան են բերում այն էական գծերը, որոնցով հատկանշվում է նոր, սովետական ժամանակաշրջանի, պրոլետարիատի զիկտատուրայի ժամանակաշրջանի, գրականութիւնը: Իր իգեական ու պատմական բովանդակությամբ միանգամայն նոր տիպի զրականութիւնն է սա՝ նախընթաց դարաշրջանի համեմատութեամբ: Գրողների ստեղծագործութեան թեմատիկայի ու մոտիվների մեջ միաժամանակ ակնորոշ կերպով արտահայտվում է ժողովրդի պատմական ճակատագրի տառնձնահատկութիւնը, երկրի՝ տնտեսական ու կուլտուրական ծայրահեղորեն հեռամենաց լինելը, նրա ճնշված ու անազատ կյանքը նախ իբրև ցարական իմպերիալիզմի խեղճ մի գաղութ և ապա հայ բուրժուազիայի — ռեակցիոն զաշնակցութեան ավազակային պիտութեան ճնշման տակ, կործանման եզրին կանգնած երկիր: Հենց այդ էտապի զրականութիւնը ցայտուն իլյուստրացիա է հայ ժողովրդի մեծ բարեկամի և ազատարարի այն իմաստուն մտքի, որ «Հայաստանն իր փրկութիւնը գտաւ այն բանի մեջ, որ իրեն հայտարարեց սովետական երկիր» և «որ «միայն սովետական իշխանութեան գաղափարը Հայաստանին բերեց խաղաղութիւն և ազգային վերածննդի հնարավորութիւն» (Ստալին):

Սովետահայ զրականութիւնն իր սկզբնավորման այս էտապում իսկ պատկերում է երկրի ու ժողովրդի ռեվոլուցիոն անցումը ցարիզմի և ապա ռեակցիոն զաշնակցութեան տիրապետութիւնից՝ քաղաքացիական պատերազմի միջով դեպի սովետական կարգերի հաստատումը, խաղաղ շինարարական աշխատանքը, երկրի վերականգնման ու վերակառուցման մեծ դործը՝ մեծ գալիքի հաստատուն հավատով: Այս էտապի համար իբրև բնաբան կարելի է ընդունել Շ. Չարենցի 1921 թ. գրած «Կարմիր սոնետ» բանաստեղծութեան առաջին քառյակը, որը մարմնավորում է նորածին սովետահայ զրականութեան հաղթական լավատեսութիւնը մեծ

գալիքի նկատմամբ, արտահայտում ժամանակաշրջանի տիրական տրամադրությունը, դրականության պատմական բովանդակությունը.

«Որպես դաշույն՝ օրերի հնամենի պատյանից
ելնում է, կարծր ու բոսոր, ու վառվում է ապագան.
Եվ չի մտնի նա հնի փոշոտ պատյանը նորից,
Ու չի թաղվի օրերում, որ վառվեցին ու չկան»:^{*}

Բանաստեղծական այս խոր, իմաստալից պատկերի մեջ խորտացած է ժամանակի դրականության հիմնական պաթոսը, ռեվոլյուցիայի ու սովետական կարգերի հաղթանակի հեռանկարի պաթոսը:

բ) Նշենք այս տարիների հիմնական թեմատիկան.
Երկրի տնտեսական-կուլտուրական վերածննդի, տնտեսական շինարության սկզբնափորման խանգավառ պատկերումը, մասնավորապես պոեզիայում (Հ. Հակոբյանի՝ «Աստվածները խոսեցին», «Բոլշևիկ է Շիրկանալը», Ն. Զարյանի «Ջրանցքի կապույտ երկրում» ժողովածուն, Գ. Սարգյանի «Շիրակի հարսանիքը» պոեմը, Սարմենի՝ «Դաշտերը ժպտում են» լիրիկական բանաստեղծությունների շարքը): Հայաստանի հետ միասին՝ սղջ սովետական երկրի տնտեսական վերաշինության հերոսիկայի պատկերման ձգտումը (Հ. Հակոբյանի «Վսլիսովսորոյը» պոեմը և այլն):

Գրականության մեջ տիրական է նաև ռեվոլյուցիայի թեման, Ռուսաստանի ու Հայաստանի քաղաքացիական պատերազմի հերոսական զոհերի պատկերումը և քաղաքացիական պատերազմից խաղաղ սովետական շինարար կյանքին անցնելը (Ն. Զարենց, «Ամենապոեմ», «Մաճկալ Սարոյի պատմությունը», Գ. Աբովի «Պոեմ պարզ»-ը, «Առաջին կոմունար»-ը, Ն. Զարյան—«Հրանուշ», Ստ. Զորյան—«Գրադարանի աղջիկը», «Հեղկոմի նախագահ», Ան. Վարդանյան—«Բանդիտներ» և այլն): Յարիզմի տիրապետության ժամանակների և ամենից ավելի իմպերիալիստական պատերազմի արհաւիրքների ու աղետների ծանր վերհուշը (Գ. Դեմիրճյան, «Պատերազմի դաշտում», Ստ. Զորյան, «Պատերազմ» ժողով., Միք. Մանվելյան, «Այրող հուշեր», «Մղձավանջ», «Կանվոյ» և այլն),

^{*} Ն. Զարենց, «Երկեր», 1932 թ., էջ 140:

դաշնակներն տիրապետության մղձավանջային տարիների պատկերումը, այդ տիրապետության կոնտրոլուցիոն-հակաժողովրդական էության ու բնույթի մերկացումը (Դ. Դեմիրճյան, «Քաջ Նազար», «Համառոտ անմահներ»): Նշանակալից տեղ է զբաղում նաև Հոկտեմբերյան ռեվոլյուցիայի արձագանքը զաղութային տրեվելքում, ճնշված ժողովուրդների ռեպուցիոն զարթոնքը և ընդլրգումը եվրոպական (ամենից ավելի որոշ՝ անգլիական) իմպերիալիզմի դեմ (Սեյդ-է-Նուրի՝ Ազատ Վշտունու բանաստեղծությունները):

Անցյալում ճնշված վիճակից աշխատավոր մարդու բարձրացումը (Արաղի «Ընկեր Մուկուշը»): Դյուդի քաղաքական ու հուլիստության զարթոնքը, երիտասարդության՝ կոմսոմոլի ու պիոներայի աշխատանքն ու պայքարը նոր կյանքի ճանապարհին, անցյալի խավարից ու բազմաաեսակ ճնշումից, կրոնական նախապաշարումներից ու հին բարոյական հարաբերությունների ստրկացնող վիճակից աշխատավոր կնոջ ազատագրման պատկերումը, նոր կենցաղի ու բարոյականության հարցերը, կրոնի-եկեղեցու-հոգևորականության ազդեցության դեմ պայքարը և այլն, — ահա՛ թեմաներ, հարցեր, որոնք զբաղած, շոշափված են սովետահայ զրոյների այդ տարիների երկերում:

Կարևոր է հատկապես նշել՝ ռեվոլյուցիայի հանձարեղ առաջնորդի՝ Լենինի կերպարը պոեզիայում՝ նախ Հ. Հակոբյանի և ապա ավելի լայն ու խոր անդրադարձումներով Ն. Չարենցի ստեղծագործության մեջ, թե Լենինի կենդանության օրով և թե մահավանդ մահվան շրջանում ու հետազայում («Բալլադ Վ. Իլլիչի, մոմիկի և մի գույգ կոշիկի մասին», «Լենին քեօին», «Լենին», «Լենինն ու Սլին», «Ես և Իլլիչը», և այլն):

Սկզբնավորվում է նաև սովետահայ գրամատուրգիան, որի առաջնիկներն են՝ Ն. Չարենցի «Կապկազ թամաշան», Դ. Դեմիրճյանի նշանավոր «Քաջ Նազարը», Եկ. Բահաթուրի «Արտավազդը», Ան. Վարդանյանի «Պարտիզանները», Լ. Սաղաթելյանի «Մի կտոր հողի համար»-ը:

Նշանակալից տեղ են զբաղում երգիծական-սատիրական ժանրերը գրական բոլոր տեսակների գծով՝ պրոզայում, գրամատուրգիայում, նաև պոեզիայում. Ն. Չարենցի՝ «Երկիր Նայիրի» սատիրավեպը և «Կապկազ թամաշա»-ն, Դ. Դեմիրճյանի «Քաջ-Նազար»

կոմեդիան, «Համառոտ անմահներ» վեպը և «Խորհ. Հայաստան»
թերթում տպված նրա ֆելիետոնների շարքը, Լեռ-Կամսարի ու Էդ.
Խոճիկի և մի քանի այլ գրողների հակակրոնական և այլ բնույթի
ֆելիետոնները, և ապա հաջորդաբար լույս տեսած մի քանի երգի-
ծական ժուռնալները («Կարմիր աքլոր», «Շեշտ», «Զուռնա» և այլն):
Այս կառավարությանը փոխարենելով Մարքսի արտահայտությունը,
նշենք, որ՝ ռեվոլյուցիայի հաղթական բնթացքում «պատմությունը
գործում էր հիմնավորապես, գերեզման դնելով կյանքի հնացած
ձևեր»: Սատիրայի-կոմեդիայի շեշտված առկայությունն այդ շրջա-
նում վկայում է այն մասին, որ մեր ժողովուրդն էլ «ծիծաղելով էր
բաժանվում» իր ծանր ու մռայլ, իր դաժան անցյալից:

Բ) Այս ժամանակաշրջանի հիմնական գրական գեմքերն են՝
Հ. Հակոբյան, Ե. Զարենց, Ա. Վշտունի, Արազի, Դ. Գեմիրճյան,
Ստ. Զորյան, Դ. Աբով, Խնկո-Ապեր — սովետահայ գյուղի զարթոն-
քի երգիչը և սովետահայ մանկական գրականության սկզբնավո-
րողը:

Նրիտասարդներից աչքի են ընկնում Ն. Զարյան, Սիրաս,
Արաքս, Սարմեն, Գեղամ Սարյան, Ս. Մելիքսեթյան:

Ժ) Պետք է առանձնապես նշվի, որ այս էտապի կարևորագույն
փաստերից մեկը՝ դա նոր, սովետական ֆուլկլորի, սովետական
ժողովրդական բանահյուսության, նոր էպոսի առաջացումն է, և-
րելով, որը շատ ցայտուն կերպով բացահայտում է մոտավոր
անցյալի դարավոր կոշմարից ազատագրված ժողովրդի հոգեկան-
մտավոր աշխարհի ռեվոլյուցիոն վերափոխման սկիզբը, ժողովրդի
ինքնագիտակցության զարթոնքը՝ ինքնուրույն, ազատ կյանքի ճա-
նապարհին: Սովետական կարգերի, Սովետների իշխանության
փրկարար ուժի, Կարմիր Բանակի ու նրա զորավարների փառաբա-
նությանը նվիրված էպիկական ու լիրիկական երգերը, նոր կյանքն
ու կենցաղը պատկերող խաղերն ու խաղիկները և ամենից ավելի
ռեվոլյուցիայի անմահ առաջնորդի՝ Լենինի գլուցազնական կերպա-
րը պատկերող երգերն ու նշանավոր «Լենին փառա» վիպերգը՝ հո-
բինված են այդ տարիներին՝ թեև գրի են առնված միայն հետա-
դայում:

Հարկ է նկատել, որ այս սկզբնական շրջանում ստեղծված
ժողովրդական բանահյուսության արտադրանքները, զգալի չափով

թույլ են իրենց արվեստով, զեղարվեստական պատկերավորման, արտահայտչական միջոցներով ու ձևերով:

Եվ դա հասկանալի է ու հեշտ բացատրելի: «Զպետք է կարծել, թե որևէ ժողովուրդ իր հերոսական շրջանում արդեն տիրապետում է ինքն իրեն էպիքորեն արտահայտելու արվեստին», — ասում է Հեգելը և ապա շարունակում՝ «այլ բան է իր իրական գոյությունը բանաստեղծական ազգությունն, այլ բան է՝ պոեզիան, որպես բանաստեղծական նյութը պատկերացնող գիտակցությունը և... աշխարհի զեղարվեստական պատկերում:

Պատկերացման մեջ մարմնավորվելու պահանջը, այսինքն զեղարվեստի ծնունդը, տեղի է ունենում հետագայում, երբ ազատ ոգին՝ կյանքի հանդեպ իր բանաստեղծական անմիջական գոյության մեջ իրեն տանն է զգում: Հոմերոսն ու նրա անվան հետ կապված ստեղծագործությունները Տրոյական պատերազմից հարյուրավոր տարիներ հետո են եղել: Նույն ձևով էլ Օսիանին վերաբերվող ժողովրդական վիպերգության մեջ զեղարվեստական արտահայտություն է գտել մի այնպիսի հերոսական անցյալ, որի հեռավոր փայլը պահանջ է առաջ բերում այն վերհիշելու և զեղարվեստորեն կերպարանելու»^{*}

Հոկտեմբերյան Սոցիալիստական Մեծ Ռեվոլյուցիայի, բաղաբաշխական պատերազմի, սովետական կարգերի հիմնադրման ու ամրացման համար մղված պայքարի ժամանակաշրջանը սովետական ժողովրդի, այդ թվում և հայ ժողովրդի պատմության, իրոք «հերոսական շրջան» է. նույնպիսի մի հերոսական շրջան է նաև 1941—1945 թ. թ. Հայրենական Մեծ Պատերազմի ժամանակամիջոցը: Շատ բան է գրված այդ հերոսական շրջանների մասին, բայց այդ ամենը զեռ իրավունք չի տալիս ասելու, որ մեր ժողովուրդն իր այդ հերոսական շրջաններում լիովին տիրապետած է եղել «ինքն իրեն էպիքորեն արտահայտելու արվեստին»: «Լենին փաշան» և մեր բանաստեղծների պատմառևոլյուցիոն պոեմներն ու վեպերը հետագայում ստեղծվելիք մեծ երկերի համեմատությամբ՝ նախափորձեր են միայն:

Սակայն կարեորն ու նշանակալիցն այն է, որ հենց այդ նախափորձերն ստեղծված են մեր ժողովրդի այս նոր հերոսական

^{*} Հ. Գ. Է., «Բանաստեղծական արտահայտություն» («Խորհրդ. գր.», 1939, № 5—6, էջ 227):

շրջանում, հանգամանք, որ վկայում է թե ժողովուրդը, հիմնովին խախտելով Հեգելի թեորիան, իր այդ հերոսական շրջանումն էլ՝ նույն այդ շրջանը «գեղարվեստական պատկերացման մեջ մարմնավորելու պահանջ է» զգացել և նշանակալից չափով «ափրապետել է ինքն իրեն էպիքորեն արտահայտելու արվեստին»:

Կապիտալիզմի լծից ազատագրված ժողովուրդը չսպասեց «հարյուրամյոթ տարիներ» (ըստ Հեգելի պետք է սպասեր), որպեսզի հետո անգրագատնար իր «հերոսական անցյալին», գյուղացիներից լու աշխարհ ժողովուրդը վարվեց ոչ ըստ Հեգելի, այլ ըստ Մ. Գորկու:

«Յուլիոսն ամենահին ժամանակներից անբաժան ու յուրահատուկ կերպով ուղեկցում է պատմությանը», — գրում է Գորկին, «նույն այդ Յուլիոսը մեր օրերում Վլադիմիր Լենինին բարձրացրեց հնության առասպելական հերոսի բարձրությանը և հավասար Պրոմեթեոսին»:

Սովետահայ գրականության սկզբնավորման առնչին էտապն էլ հաստատում է Գորկու միտքը. հայ բանաստեղծ-վիպերգու ժողովուրդը՝ կապիտալիզմի լծից իր ազատագրվելու պահից սկսած հորինում է երգեր, վեպ-վիպերգություն, որոնք պատկերում են տվյալ հերոսական էպոխան՝ էպոխայի մեծագույն մարդու գյուղացական կերպարով:

ժա) Այս ժամանակաշրջանում կուլտուրայի ու գրականության մարզում բուլղերիկյան պարտիայի վարած քաղաքականության մեջ, պարտիայի մզած պաշարում կարևոր է նշել հետևյալ մոմենտները. —

1. Նոր, իր բնույթով ու խնդիրներով անցյալի կուլտուրայից ու գրականությունից տարբեր՝ պրոլետարական-սոցիալիստական կուլտուրայի ու գրականության ստեղծման հնարավորության հաստատումը՝ ի հակադրություն կոնտրռեկուցիոն տրոցկիզմի և վոլոնտերիստականության, որը ելնելով մի երկրում, մեր երկրում սոցիալիզմի կառուցման հնարավորության ժխտման բուրժուական «թեորիայից», ժխտում էր նաև նոր, պրոլետարական-սոցիալիստական կուլտուրայի ստեղծման հնարավորությունը պրոլետարիատի դիկտատուրայի դարաշրջանում:

* М. Горький, «О литературе», 1935 г., стр. 376.

2. Նոր, պրոլետարական-սոցիալիստական կուլտուրայի ու արվեստի և անցյալի կուլտուրական-գրական ժառանգության կապի ու փոխհարաբերության հարցի լուծումը՝ ժառանգության քննադատական յուրացման և օգտագործման լենինյան սկզբունքով ի հակադրություն Պրոլետկուլտի, որը ժխտում էր ժառանգության օգտագործման անհրաժեշտությունն ու կարևորությունը:

3. Գրականության և քաղաքականության կապի ու փոխհարաբերության հարցի լուծումը՝ գրականությունը պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի շահերին ծառայեցնելու, ժողովրդին սոցիալիզմի-կոմունիզմի ոգով դաստիարակելու գործին ի սպաս դնելու, գրականության բարձր դադափարականության իմաստով, և այդ առումով էլ գրականության պարտիականության սկզբունքի զարգացումը, «Լենինի կարևորագույն ավանդը գրականագիտության մեջ» ի հակադրություն Պրոլետկուլտի, որը ձգտում էր գրականությունն անկախ դարձնել պրոլետարիատի քաղաքականությունից և հակադրել այդ քաղաքականությանը, ի հակադրություն արվեստի «շեղոթության», ապաքաղաքականության ու ապագապալարգանություն կեղծ, բուրժուական թևերի, ի հակադրություն սիմվոլիստական-դեկադենտական «արվեստի արվեստի, համար» սեպիկի սկզբունքի, որը նպատակ ուներ գրականության զարգացումը հարմարեցնել բուրժուազիայի ու քաղբեհիության հաշվին և ապաքաղաքականության ու «գաղափարազրկության» դիմակի տակ քուլարիկելով՝ խորթ գաղափարներ հրամցելու սովետական ժողովրդին» (Ա. Ժյանով):

4. Պարտիայի պայքարը հակապրոլետարական գրական հոսանքների ու խմբավորումների դեմ, ըստ որում պրոլետարական գրողների և «ուղեկիցների» փոխհարաբերության կարգավորումը՝ ուղեկիցներին պարտիայի քաղաքականության ոգով վերադաստիարակելու, սոցիալիզմի շինարարության գործի մեջ նրանց ներգրավելու իմաստով, ի հակադրություն պրոլետարական գրողների միջազգայրում տարածված այն «թեթևությունից ու արհամարհական վերաբերմունքի», որ ցուցաբերվում էր «գեղարվեստական խոսքի մասնագետների» նկատմամբ, ինչպես այդ նշված է պարտիայի 1925 թ. հունիսյան բանաձևում:

5. Պարտիայի իմաստուն քաղաքականության շնորհիվ հերքվեց հին գրական ինտելիգենցիայի կենսունակության նկատմամբ

Այդամ հոռետես հայացքը, որ կար հատկապես այս ժամանակաշրջանում, երբ քնդհանրապես հին ինտելիգենցիայի մի զգալի մասը հենց սկզբից կանգնեց ռեոլուցիայի թշնամիների բանակում:

Ըստ այդ հոռետես կարծիքի, նա՝ հին գրական ինտելիգենցիան, ինչպես գրում էր նույն այդ ինտելիգենցիայի ակտիվ ներկայացուցիչներից մեկը, թեև կգա ու «կլծվի մեր... շինարար աշխատանքին», «բայց նորն ստեղծելու մեջ անգոր է նա և անպետք»: Ըստ այդ հայացքի, հին գրական ինտելիգենցիան այժմ հանդես է գալիս «որպես իր դասակարգի մեռնող շառավիղ», «և շինարար տենդով բռնված երկրում անտպատ է նրա հանապարհը և սիրտը՝ գիշեր»: Եվ ուրեմն, այդ «ինտելիգենցիան այլևս նոր խոսք ասելու և նոր գործ կատարելու քնդունակ չէ», — կտրուկ կերպով հայտարարում էր նույն հեղինակը,* որն հակառակ իր իսկ «թևերիայի», հենց այդ տարիներին ակտիվորեն մասնակցում էր «նորի ստեղծման» ուղիների քննությանը և հետագայում իր որոշ տեղը գրավեց մեր նոր, սովետական գեղարվեստական կուլտուրայի ստեղծման ու զարգացման գործում: Մենք նկատի ունենք սկզբում դեպի տեղեկա բանաստեղծ, հետագայում սովետական դրամատուրգ, գրականագետ, թարգմանիչ, այժմ արվեստի վաստակավոր գործիչ Տիգրան Հախումյանին: Որպես հերթումն այդ հոռետես «թևերիայի», մեր հին գրական ինտելիգենցիայի «կենսունակ ներկայացուցիչները» ոչ միայն կանգնեցին սովետական կարգերի պլատֆորմայի վրա, այլև խանգավառ ակտիվություն հանդես բերեցին նոր, սովետական ազգային կուլտուրայի զարգացման գործում, թե նրա հիմնադրման-սկզբնավորման շրջանում և թե մանավանդ հետագա էտապներում, երբ սոցիալիզմի անկասկածելի հաղթությունն այդ ինտելիգենցիային հաստատորեն միացրեց սոցիալիզմի բանակին: Բավական է համեմատել մեր մի շարք գրողներին՝ մասնավորապես Դ. Դեմիրճյանի, Ստ. Զորյանի, Միք. Մանվելյանի մինչև սովետական շրջանի ստեղծագործությունները վերջին քառորդ դարի և հենց 20-ական թ. թ. սկզբի տարիների ստեղծագործության հետ, որպեսզի ակնբախ կերպով երևա ռեոլուցիայի փրկարար նշանակությունը հենց նույն այդ գրողների համար: Սոցիալիստական

* «Ներքազային Հայաստան», 1922 թ. № 212:

ռեզուլյուցիայի հաղթանակը, բուլշևիկյան պարտիայի իմաստուն քաղաքականությունը նրանց դուրս բերեց ստեղծագործական կյանքի լայն ճանապարհը, որի հաստատուն սկիզբը մենք տեսնում ենք նրանց հենց այս էտապի կյանքի ու գործունեության մեջ:

Ժբ) Պարտիայի քաղաքականությունը այն հիմնական մագիստրալն է, որով անցնում է սովետական կուլտուրայի ու գրականության զարգացումը: 1920—1925 թ. թ. պարտիայի քաղաքականությունը և պայքարը կուլտուրայի ու գրականության մարզում նշանավորված են մի շարք կարևորագույն գոկումենտներով: Այդ գոկումենտները վկայում են, խոսում այն բացառիկ մեծ ուշադրության ու հոգատարության մասին, որ ցուցաբերում էր պարտիան, որ ցուցաբերում էին նրա առաջնորդներ Լենինն ու Ստալինը նոր կուլտուրայի ստեղծման գործի նկատմամբ, վերջինիս զարգացման հիշտ ուղիները որոշելու խնդրի նկատմամբ: Այստեղ կարող ենք միայն թվարկել կուլտուրայի մարզում պարտիայի քաղաքականությունն արտահայտող հիշյալ գոկումենտներն ու կարևորագույն ձեռնարկումները: Դրանք են՝ 1. Լենինի գրած բանաձևի նախագիծը Պրոլետկուլտի մասին վերջինիս համառոտական համագումարում Լոնաչարսկու ունեցած ելույթի առթիվ (1920 թ. 8/X) և Լենինի ճառը Կոմսոմոլի 3-րդ համագումարում:

2. ՀամԿ(բ)Պ ԿԿ-ի 1920 թ. գեկտեմբերի 1-ի դիրեկտիվ-նամակը Պրոլետկուլտի մասին:

3. Պարտիայի նույն ժամանակաշրջանում կայացած XI, XII, XIII և XIV համագումարների (առանձնապես 13-րդի) որոշումները մամուլի, պրոպագանդի և կուլտուրական շինարարության խնդիրների մասին:

4. ՀամԿ(բ)Պ ԿԿ-ի 1925 թ. հունիսյան բանաձևը «Պարտիայի քաղաքականության մասին գեղարվեստական գրականության մարզում»:

5. Ընկեր Ստալինի հոգվածներն ու ելույթները Պարտիայի ազգային քաղաքականության մասին, մասնավորապես 1925 թ. մայիսի 18-ին Արևելքի ժողովուրդների համալսարանում արտասանած ճառը:

Այդ գոկումենտներն ու ձեռնարկումները հիշտ կողմնորոշում են տալիս սովետական գրականության զարգացման ընթացքին՝ որոշելով նրա տեղն ու դերը սոցիալիզմի կառուցման համար մրդ-

Վրացի պաշարում, իբրև կարևորագույն իդեոլոգիական գննքի, ուրեմն և որոշելով նրա սերտ օրգանական կապը պարտիայի ու սովետական պետության քաղաքականության հետ, գրականության պարտիականության սկզբունքը հակադրելով ապաքաղաքականության և «արվեստն արվեստի համար» սեպիցիոն սկզբունքներին: Լենինի կազմած վերոհիշյալ «Բանաձևի նախագծի» («Պրոլետարական կուլտուրայի մասին») առաջին կետը հենց այդ մասին է. «Սովետական բանվոր-գյուղացիական ռեսպուբլիկայում լուսավորության դործի ամբողջ գրվածքն, ինչպես քաղաքական-լուսավորական ասպարիզում— առհասարակ, նույն և հատկապես արվեստի ասպարիզում, պետք է ներառվանցված լինի պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի ոգով, հանուն նրա զիյաառուրայի նըպատակների հաջող իրականացման, այսինքն՝ հանուն բուրժուազիայի տապալման, հանուն դասակարգերի ոչնչացման, հանուն մարդու նկատմամբ մարդու կողմից տեղի ունեցող ամեն տեսակի շահագործման վերացման»:

Վերջապես այդ դոկտմենտներն ու ձեռնարկումները պարզ ու մեկին որոշում են սովետական գրականության բնույթի առանձնահատկությունը, իբրև բովանդակությամբ սոցիալիստական ու ձևով ազգային գրականություն, որը զարգանում է տվյալ ժողովրդի լեզվով, և ազգային-պատմական ու գրական տրագիդիաների, նրա կենցաղի ու հոգեբանության առանձնահատկությունները հաշվի առնելով:

ժգ) «Փողովրդական տնտեսության վերականգնումը մոտենում էր իր վախճանին... Բայց այստեղ ամբողջ ուժով ծառանում էր մեր զարգացման, մեր շինարարության հեռանկարների, բնույթի հարցը»,** — ասված է Պարտիայի պատմության «Համառոտ դասընթաց»-ում, այդ ժամանակաշրջանի՝ 20-ական թ. թ. կեսերի վերաբերյալ:

«Մենք չենք կարող առաջ շարժվել, առանց իմանալու, թե ուր պետք է շարժվել, առանց իմանալու շարժվելու նպատակը: Մենք չենք կարող կառուցել առանց հեռանկարների, առանց այն համոզման, որ սկսելով սոցիալիստական տնտեսություն կառուցել, կա-

* «Համգ(բ)Պ պատմություն: համառոտ դասընթաց», 1941 թ., էջ 372:

** «Լենինը և արվեստը», 1933 թ. էջ 20:

բող ենք ավարտել այդ կառուցումը, առանց պարզ հեռանկարների, առանց պարզ նպատակների պարտիան չի կարող շինարարությունը ղեկավարել»*, — ասում է ընկեր Ստալինը «Օպոզիցիայի և ներպարտիական գրության մասին» XV պարտ. կոնֆերենցիայում տված իր գեկույցման մեջ:

Բայց ոչ միայն էկոնոմիկայի, նույնպիսի սրովյամբ նաև կուլտուրայի, արվեստի, գրականության մարզում «ամբողջ ուժով ծառանում էր մեր զարգացման, մեր շինարարության հեռանկարների, բնույթի հարցը»: Վերևում հիշատակված գեկույցներում, Պարտիայի 1921—1925 թվերին կայացած համագումարների ու Կենտկոմի որոշումներում ու բանաձևերում, Լենինի ու Ստալինի նույն տարիների աշխատություններում ու ելույթներում հստակորեն ու որոշակի գծված են «մեր զարգացման, մեր շինարարության հեռանկարների, բնույթի հարցերը» նաև կուլտուրայի, արվեստի, գրականության մարզում: Այդ տեսակետից կարևորագույն նշանակություն ունեն ընկեր Ստալինի՝ 1920—1925 թ. թ. մի շարք հոգվածներն ու ելույթները, որոնց մեջ հանձարեղ պարզովյամբ գրված ու վճռված են սովետական բազմազգ պետության կուլտուրայի զարգացման հեռանկարների և բնույթի հարցերը:

Բավական չէր ընդունել պրոլետարական սոցիալիստական կուլտուրայի ստեղծման հնարավորությունը և անհրաժեշտությունը: Է՛լ ավելի կարևոր էր որոշել նաև այդ կուլտուրայի զարգացման կոնկրետ ձևը, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ խոսքը նոր հաստատված պրոլետարիատի դիկտատուրայի դարաշրջանում բազմազգ սովետական պետության երկրում ստեղծվող նոր տիպի կուլտուրայի մասին է: Ահա այդ հարցի հանձարեղ լուծումը տալիս է ընկեր Ստալինը 1925 թ. մայիսի 18-ին Արեւելքի Ժողովուրդների Կոմունիստական Համալսարանի ուսանողների ժողովում արտասանած իր նշանավոր պատմական ճառում: Ընկեր Ստալինն ասում է, որ մենք ի տարբերություն և ի հակադրություն բուրժուական կուլտուրայի կառուցում ենք նոր, պրոլետարական-սոցիալիստական կուլտուրա: «Սա միանգամայն ճիշտ է: Բայց ճիշտ է նաև այն, որ իր բովանդակությամբ սոցիալիստական հանդիսացող պրոլետարական կուլտուրան, նայած լեզվի, կենցաղի և այլնի տարբե-

* Ի. Ստալին, «Օպոզիցիայի և ներպարտիական գրության մասին» 1926 թ. էջ՝ 41:

բությանը, ընդունում է արտահայտման դանազան ձևեր ու եզրանակներ՝ սոցիալիստական շինարարության ասպարեզ ներգրավված զանազան ժողովուրդների մոտ: Իր բովանդակությամբ պրոլետարական, ձևով ազգային, — այս է այն համամարդկային կուլտուրան, գեալի սրն ընթանում է սոցիալիզմը: Պրոլետարական կուլտուրան չի վերացնում ազգային կուլտուրան, այլ բովանդակությամբ է տալիս նրան: Եվ ընդհակառակը, ազգային կուլտուրան ոչ թե վերացնում է պրոլետարական կուլտուրան, այլ ձև է տալիս նրան: Ազգային կուլտուրայի լողունգը բուրժուական լողունգ էր, քանի դեռ իշխանության գլուխ բուրժուազիան էր կանգնած, իսկ ազգերի կոնսոլիդացումը կատարվում էր բուրժուական կարգերի հովանու տակ: Ազգային կուլտուրայի լողունգը պրոլետարական լողունգ դարձավ, երբ իշխանության գլուխ կանգնեց պրոլետարիատը, իսկ ազգերի կոնսոլիդացիան սկսեց ընթանալ սովետական իշխանության հովանու տակ», — ասում է ընկեր Ստալինը և ապա՝ քննադատելով ու ցույց տալով Կ. Կաուցկու և նույնափայ սոցիալիստների «միասնական համապարփակ լեզվի» թերթիայի հակադիտական բնույթը՝ ընկեր Ստալինն, այնուհետև նորից շեշտում է, որ սոցիալիզմի կառուցման ու հաստատման դարաշրջանում «պրոլետարական համամարդկային կուլտուրան չի բացառում, այլ ենթադրում է անում է ազգային կուլտուրան այնպես, ինչպես որ ազգային կուլտուրան ոչ թե վերացնում, այլ լրացնում ու հարստացնում է համամարդկային պրոլետարական կուլտուրան»* (իսկադրում նշենք, որ ինչպես Լենինի, նույնը և ընկեր Ստալինի մոտ «պրոլետարական կուլտուրա» հասկացությունը լիովին ու անվերապահորեն համընկնում է, նույնական է «սոցիալիստական կուլտուրա» հասկացությանը):

Ահա ստալինյան այս հանձարեղ բանաձևումները դարձան սովետական ժողովուրդների կուլտուրայի ու գրականության զարգացման ճշմարիտ ուղեցույցը, որով ընթացավ նաև սովետաճալ կուլտուրան ու գրականությունը հետագայում:

ժդ) Ընկեր Ստալինի այդ ճառից հետո սովետական գրականության զարգացման ուղիները որոշող կարևորագույն ծրագրային

* Ի. Ստալին, «Մարքսիզմը և ազգային-գաղութային հարցը», 1935 թ., էջ 214—215:

մի զոհումենա է ՀամԿ(Բ)Պ Կենտկոմի 1925 թ. հունիսի 18-ի բանաձևը (հրապարակված «Պրավդա»-յի նույն տարվա հուլիսի 1-ի N-ում և ապա այլ թերթերում) «Պարտիայի քաղաքականության մասին զեղարկեստական գրականության մարզում»: Այդ բանաձևովում հանրագումարի են բերված նախընթաց տարիներին՝ սովետական գրականության ստեղծման համար մղված պայքարի փորձի արդյունքները և նշված է այն ճիշտ ուղին, որով պետք է բնականորեն և բնականորեն գրականության զարգացումը Միության մեջ: 20-ական թվականներին սովետական գրականության վիճակի ու հետագա զարգացման ուղիների ու բնույթի բոլոր էական հարցերը զրկված ու լուծված են այդ նշանավոր գրական-պատմական գոյումենտում, որ բոլորակցան պարտիայի քաղաքական թեորիական իմաստության մի վկայություն է զեղարկեստական գրականության բնագավառի վերաբերյալ:

Պարտիայի՝ գրականության ու կուլտուրայի մարզում վարած քաղաքականության վերոհիշյալ պատմական գոյումենտներն ահա հանրագումարի են բերում սովետական կուլտուրայի ու գրականության զարգացման այդ էտապի փորձը և զծում որոշակի ուղիներ ու հեռանկարներ հետագա էտապի համար:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԷՏԱՊ. 1926—1929 թ. թ.

ա) Ժամանակաշրջանի ընդհանուր բնութագիրը.— Պարտիայի XIV համագումարը (1925 թ. դեկտեմբեր), որով թե ավարտվում է նախընթաց էտապը, հանրագումարի է բերվում պայքարի ու շինարարության արդյունքները, և թե միաժամանակ սկսվում է այս նոր էտապը, որի զարգացման հեռանկարային ծրագիրը հաստատեց համագումարը:

Երկրի սոցիալիստական ինդուստրացման ստալինյան պլանը՝ բոլոր այդ պլանի պարտիան պայքարում էր «մեր երկիրն ագրարային երկրից դարձնել ինդուստրիալ երկիր, որն ընդունակ լինի իր սեփական ուժերով արտադրել անհրաժեշտ սարքավորումը, — ահա թե ինչն է մեր գլխավոր գծի էությունը»* (Ստալին): Պարտիայի

* «ՀամԿ(Բ)Պ պատմություն: Համառոտ դասընթաց», 1944 թ., էջ 379:

պայքարը «նոր օպոզիցիայի» դեմ, նրա՝ տրոյկիստական-մենշե-
վիկյան էության մերկացումն ու ջախջախումը:

14-րդ համագումարը ի հակադրություն «նոր օպոզիցիայի»
թերահավատությանն ու «միմիոցին», — գրում է Ընկեր Ստալինը՝
1926 թ. հունվարին, «պարզ ու հստակ կերպով ուղղագծեց սոցիա-
լիզմի համար մղվելիք հետագա պայքարի ուղին, պարտիային
տվեց հաղթության հեռանկար և զրանով իսկ, պրոլետարիատին
դիմեց սոցիալիստական շինարարության հաղթանակի անխառնա-
կելի հավատով»:^{*}

Նույն այս ժամանակաշրջանում տեղի ունեցած՝ պարտիայի
XV համագումարը (1927 թ. դեկտեմբեր), ելնելով երկրի սոցիա-
լիստական ինդուստրացման հաջողություններից, «սրտում բնգու-
նեց գյուղատնտեսության կուլեկտիվացումն ամեն կերպ ծախալու
մասին», ինչպես և զրեկտիվ տվեց՝ «էլ ավելի զարգացնել հար-
ձակումը կուլախովյան վրա», սահմանափակել կապիտալիզմի
զարգացումը գյուղում և գյուղացիական տնտեսությունը վարել սո-
ցիալիզմի ուղղությամբ»:^{**}

Վերջապես նույն այս «համագումարը... զրեկտիվ տվեց ժո-
ղովրդական տնտեսության առաջին հնգամյա պլանը կազմելու մա-
սին»:^{***}

Այս ժամանակաշրջանում արդեն՝ պարտիայի XIV և XV հա-
մագումարների զրեկտիվների հետևողական կատարումով՝ «պար-
տիայի և բանվոր դասակարգի ջանքերով հաղթանակեց երկրի սո-
ցիալիստական ինդուստրացման բազաբանությունը»: «Ամբողջ
ժողովրդական տնտեսությունը վերազինելու ընդունակ ձանք ին-
դուստրիալի հիմքը դրվեց»:^{****} Առաջին հնգամյակի կատարման
համար երկրում ծավալվեց միլիոնավոր աշխատավորների սոցիա-
լիստական մրցությունը, աշխատանքի նկատմամբ սոցիալիստական
վերաբերմունքի ցայտուն արտահայտությունը, երբ՝ «աշխատանքը
անազատ և տաժանակիր պարհակից, ինչպիսին էր կապիտալիզմի
ժամանակ, սկսեց դառնալ «պատվի գործ, փառքի գործ, արիու-
նյան և հերոսության գործ»:^{*****} «Այդ շրջանը վերջանում է մեծ բեկ-

* Ի. Ստալին, «Լենինիզմի հարցերը», 1940 թ. էջ 196:

** Համհ(բ)Պ պատմություն համառոտ զասնթաց, էջ 394:

*** Նույն տեղ, էջ 395:

**** Նույն տեղ, էջ 409:

***** Նույն տեղ, էջ 406:

ման տարով, որ նշանակում էր սոցիալիզմի խոշորագույն հաջողություններ արդյունաբերության մեջ, առաջին լուրջ հաջողություններ գյուղատնտեսության մեջ, միջակի շրջադարձ դեպի կոլխոզները, մասսայական կոլխոզային շարժման սկիզբը»։*

բ) «Սոցիալիզմի ուղիով կատարվող այդ առաջնադասմանն ընթացակից էր երկրի ներսում դասակարգային պայքարի սրվելը և ներպարտիական պայքարի սրվելը»։ Բոլշևիկյան պարտիայի կողմից իդեոլոգիապես ջախջախված, բոլորովին կորցնելով իրենց ռաբի տակի հոգը բանվոր դասակարգի մեջ, տրոցկիստները դադարեցին քաղաքական հոսանք լինելուց և դարձան քաղաքակրթության սրիկաների մի անսկզբունք կարերիստական կլիկ, քաղաքական երկերեսուններսի բանդա»։

Երկրում մղվող դատակարգային պայքարի և ներպարտիական պայքարի «կարեւորագույն արդյունք է՝ կուլակության դիմադրության ճնշումը, տրոցկիստական-զինովեվական կապիտալիստային բլոկի՝ որպես հակասովետական բլոկի մերկացումը, տրոցկիստներին վսեմումբ պարտիայից, տրոցկիստների և աջ օպորտունիստների հալացրների անհամատեղելի ճանաչվելը Համա՛(բ) Պ-ին պատկանելու հետ»։**

Երկրում ծավալված դասակարգային պայքարի և ներպարտիական սրված պայքարի անդրադարձումը գրականության բնագավառում։— Կոնտրոստոլու՛թիոն տրոցկիզմի ազենտուրան ՐԱՊՈ-ի ղեկավարության մեջ՝ հանձին Ավերբախի ու նրա կոնտրոստոլուցիոն գործակիցների խմբակի, որը գեմազոգիկ լողունգներով բողբոջում էր իր տրոցկիստական էությունը՝ ձգտելով նենդափոխել պարտիայի գրական քաղաքականությունը տրոցկիստական քաղաքականությամբ։ Երկրում տեղի ունեցող դասակարգային պայքարի անդրադարձումը նաև Սովետական Հայաստանի գրական կյանքում։ Պարտիայի գրական քաղաքականության խեղաթյուրումները Հայաստանի Պրոլետ. Գրողների Ասոցիացիայի գործունեության մեջ և պայքարն այդ խեղաթյուրումների և ավերբախական տրոցկիստական տարրերի դեմ։

* «Համ. Կ(բ) Պ պատմություն»։ Համառոտ դասընթաց», էջ 409։

** Նույն տեղ, էջ 409։

դ) Գաղափարական-քաղաքական շերտավորման պրոցեսի խո-
րացումը հայ գրական խնամելիքներիցիայի ներսում: Գրական նոր
կազմակերպությունները՝ «Հայ Գրական Ընկերությունը» (1926 թ.
մայիս) և «Հայ Աշխատավորական գրողների Միությունը» (1927 թ.
օգոստոս) որպես այդ շերտավորման ընթացքի արտահայտություն,
ըստ որում՝ առաջինն իր գործունեության հիմնական ուղղությամբ
ու տենդենցներով՝ իրրե հայկական ամենովեխականության արտա-
հայտություն, երկրորդն իրրե սոցիալիստական շինարարությանն
ու սովետական գաղափարախոսությունն ավելի մոտեցող ուղեկից-
ների (Գ. Գեմիրճյան, Ստ. Զորյան, Մ. Մանվելյան և ուրիշներ)
խմբավորում: Կազմակերպություններում բնագրիված մտավորա-
կանների հետագա շերտավորումը, որն արտահայտվեց առաջինի
(«Հայ Գր. Ընկ.») քայքայումով, իսկ երկրորդի կողմից Պրոլետա-
րական Գրողների Ասոցիացիայի հետ համագործակցության հաս-
տատումով՝ Հայաստանի Սովետական Գրողների Ֆեդերացիայի
կազմակերպումով (1929 թ.):

դ) Այս էտապի սկիզբը նշանավորվում է՝ սովետական օրիեն-
տացիայի ուժեղացումով արտասահմանի հայության գեմոկրատա-
կան խավերի և գրականության պրոպեգանդի հատվածի միջև: Այդ
պրոցեսի մի ցայտուն արտահայտությունն էր տարագրությունից
Ավ. Իսահակյանի և Ալ. Շիրվանզադեի՝ վերադարձը Սովետական
հայրենիք և ապա նրանց ակտիվ մասնակցությունը սովետահայ
կուլտուրական գրական կյանքին: Իսահակյանի ու Շիրվանզադեի
և նրանց սերնդի մյուս գրողների (Հ. Հովհաննիսյան, Նար-Դոս, Վ.
Միրաքյան, Արշ. Շահնազարյան) ստեղծագործական աշխատանքն
այդ տարիներին (Շիրվանզադե — «Մորգանի խնամին», «Մարգը
անասունի մեջ», «Կյանքի բովից», Ավ. Իսահակյան — «Համբերան-
քի շիբուխը», «Լիլիթ» ժողովածուները, «Նրվանդ Միրաքյան» պատ-
մելվածքը, բանաստեղծություններ և այլն):

ե) Գրականության հիմնական թեմատիկան ու մոտիվները. —
Ինչպես նախընթաց, նույնպես և այս տարիներին Հոկտեմբերյան
Ռեոլուցիայի, քաղաքացիական պատերազմի հերոսիկայի պատկե-
րումը զգալի տեղ է գրավում պոեզիայում ու պրոզայում միացած
ռեոլուցիոն պայքարի վերհուշին (Հ. Հակոբյան. — «Լենինգրադյան
պոեմից» ֆրագմենտները և «Ադիտատորի հուշերից» ժողովածուն,
Ն. Չարենց — «Հոկտեմբերի 25—26, 1917», «Բալլադ 26-ի մասին»,

«Իմ ընկեր Լիպոն», «Բալլադ գնդապետ Տոմսոնի, կոմերիտ տղի և զործադուլի մասին», Ն. Զարյան — «Տրիբունը», «Տաթևի ժայռից», «Ապստամբություն», Մ. Բորզումյան — «Հորձանքում», Ստ. Զորյան — «Գեղի հուար» և այլն)։

Գրականության հիմնական պաթյունն այս տարիներին՝ ղյուղում և քաղաքում ծավալվող սոցիալիստական շինարարության պատկերումն է, Սովետական երկրի մեծ առօրյայի բազմաշեղմանի պատկերման ձգտումը, որը միացնում է տարբեր գրական խմբավորումներում եղած լավագույն գրողներին (օրինակ՝ Ն. Զարենյի «Մեծ առօրյան», «Չուզուե՞ն մարդը», Ն. Զարյանի «Կառուցողները», «Հնոցի մոտ», «Բագու», նաև Գ. Գեմիրճյանի, Ստ. Զորյանի, Արագոս մի շարք պատմվածքները, նաև Գ. Սարյանի, Ս. Տարոնցու, Արաբսի, Հ. Մելիքյանի և մյուսների ստեղծագործությունները)։

Սոցիալիստական շինարարության մեջ իրենց տեղը չգտած քաղքենի ինտելիգենտների կամ այլ տարրերի՝ ավելորդ ու խորթ մարդկանց, ինչպես և շահագործող դասակարգերի մնացորդների լիցնամական դեմքի պատկերումը (Արաղի — «Պատվավոր քաղաքացին», «Տեսիլը», «Զառամափը», Ն. Զարյան — «Վարդան Վարագյանը», Գ. Սարյան — «Օտար մարդը», և այլն)։

Գյուղում կուլակության կատաղի դիմադրության, դասակարգային պայքարի անդրադարձումը և նոր, սովետական գյուղացու, կուլակային ստրկությունից ազատագրված նախկին բա տրակի ու չքավոր գյուղացու կերպարը (Գ. Գեմիրճյանի՝ «Ռաշիդը», Արագոս «Աչքը վախեցած Հանեսը», Ստ. Զորյանի «Վարդաձորի կոմունը» վիպակում «Կոմունի հիմնադիր Բենոն» և այլն)։ Գյուղատնտեսության սոցիալիստական վերակառուցման պատկերման առաջին քայլը (Ստ. Զորյանի՝ «Վարդաձորի կոմունը»)։

դ) Ռեուլուցիոն ուժմանտիզմը՝ սոցիալիստական ռեալիզմի տարրերով, ռեուլուցիոն քննադատական ռեալիզմն անցյալի նկատմամբ ու սովետական իրականության մեջ նրա մնացորդների նկատմամբ, և միաժամանակ ղեռ չգիտակցված սոցիալիստական ռեալիզմի տարրերի աճումը՝ միացած ռեուլուցիոն-սոցիալիստական հեռանկարների պատկերմանը նվիրված երկերում, — ահա՛ սովետահայ գրականության հիմնական դժերը տվյալ էտապում՝ ստեղծագործական մեթոդի տեսակետից։

ա) ժամանակաշրջանի բնոյշանութիւնը.— «Մեծ բեկման տարւոյն» հաջորդող (ափելի ճիշտ նրանով սկսվող) այս ժամանակաշրջանը, որը նշանավորված է Պարսիայի XVI (1930 թ. հունվար) և XVII (1934 թ. հունվար) համագումարներով—ՍՍՌԵ-ի ներքին կյանքի տեսակետից, բնութագրվում է, իբրև «սոցիալիզմի ամբողջ ճակատով ծաղկուն հարձակման, կուլակաւթյունը որպես դասակարգ լիւիւիզացնելու և համատարած կոլեկտիւացումն իրականացնելու» ժամանակաշրջան,* երբ «ՍՍՌԵ-ն արմատականորեն վերափոխվեց ղեկն նստելով հետամնացութեան միջնադարի իր կերպարանքը: Ազգային երկրից նա դարձավ լինդուտորալ երկիր: Մանր անհատական գյուղատնտեսական երկրից նա դարձավ մերենայացված խոշոր կոլեկտիվ գյուղատնտեսութեան երկիր»:**

Այդպիսով «1930—1934 թ. թ. բուլշևիկների պարտիան լուծեց իշխանութիւնը նվաճելուց հետո պրոլետարական ռեւոլյուցիայի համար ամենագլխաւորն պատմական խնդիրը— միլիոնավոր մանր սեփականատիրական գյուղացիական տնտեսութեանների փոխադրումը կոլտոզային տնտեսութեանների ուղու վրա, սոցիալիզմի ուղու վրա»***

Նոր-տնտեսական քաղաքականութիւնը (ՆԷՊ) մտցնելիս երկրում գոյություն ունեցող հասարակական-տնտեսական հինգ ձևերից (УКЛАДЫ) առաջին (նահապետական տնտեսութիւնը), երրորդ (մասնավոր-տնտեսատիրական կապիտալիզմը) և չորրորդ (պետական կապիտալիզմ) տնտեսաձևերն արդեն գոյություն չունեն, երկրորդը (մանր ապրանքային արտադրութիւնը) հետ է մղված երկրորդական դիրքերը, իսկ «հինգերորդ հասարակական տնտեսաձևը՝ սոցիալիստական տնտեսաձևն անբաժան կերպով տիրապետող և միակ իշխող ուժն է ամբողջ ժողովրդական տնտեսութեան մեջ»****

Սովետական երկրի ներքին այս իրադրութեան հետ միաժա-

* «ՀամԿ(բ) Պատմութիւն: Համառոտ դատընթաց», 1944 թ., էջ 423—4:

** Նույն տեղ, էջ 437:

*** Նույն տեղ, էջ 449:

**** Ի. Ս ա ա լ ի ն—«Լենինի ճիշտ հարցերը», 1940 թ., էջ 538:

մանակ՝ «կապիտալիստական շրջապատման թշնամական գործունեությունն ընդգեմ ՍՍՌՄ-ի առանձնապես ուժեղանում է այն ժամանակվանից, երբ Գերմանիայում, Ճապոնիայում իշխանության գլուխ են անցնում ֆաշիստները»:

«Կապիտալիստական շրջապատումը ձգտելով ՍՍՌՄ-ի հշորությունը թուլացնել և ջլատել, ուժեղացնում է ՍՍՌՄ-ի ներսում մարդասպանների, վնասարարների, լրտեսների բանդաներ կազմակերպելու իր «աշխատանքը»՝ ձգտում ՍՍՌՄ-ի պարսություն—հանուն կապիտալիզմի վերականգնման»:

Իմպերիալիզմի-ֆաշիզմի գործակալներին տրոցկիստական-զինովելվական բանդաների մերկացումն ու ոչնչացումը:

բ) Պատմական այս իրադրության մեջ Պարտիայի պաշարն իդեոլոգիական ճակատում մարքսիզմ-լենինիզմին թշնամի դադափարախոսական արտահայտությունների դեմ.— մենշևիկացի իդեալիզմը և մեխանիցիզմը փիլիսոփայության մեջ, ուրբինշինյան տնտեսագիտության մեջ, այս բնագավառում նաև «հայտնաբերչություն», «ինքնահոսի» ու մանր-գլուղացիական անտեսությունների «կայունություն» թեորիաները, Պոկրովսկու «շկոլան» պատմագիտության մեջ, մանկաբանությունը (педология) և դպրոցի մահացման «թեորիան» մանկավարժության բնագավառում, պերեվերդեվականությունը և փուլար սոցիոլոգիզմը գրականագիտության մեջ, «Լիտֆրոնտի» «թեորիան» ու պրակտիկան զեղարվեստական գրականության մեջ և այլն:

Պարտիայի պաշարը լենինյան-ստալինյան ազգային քաղաքականության մարդում՝ վելիկոսոսական ու տեղական նացիոնալիզմի դեմ: Ընկեր Ստալինը պարտիայի XVI և XVII համագումարներում տված իր զեկուցումներում ազգային հարցում եղած թեքումների մասին, իբրև մարդկանց գիտակցության մեջ կապիտալիզմի մնացորդների առավել կենսունակության արտահայտություն քաղաքական-գաղափարախոսական ճակատում: «Պետք է նշել, որ կապիտալիզմի մնացորդները մարդկանց գիտակցության մեջ շատ ամփելի կենսունակ են ազգային հարցի բնագավառում, քան թե որևէ բնագավառում, նրանք ամփելի կենսունակ են, որով-

* Համգ(բ)Պ. Պատմություն. Համառոտ դրոշմագ, էջ 459.

հետև հնարավորություն ունեն լավ բողոքելիլու ազդեցին զգեստով»:

Պարտիայի պայքարը սովետական կուլտուրայի ու գրականության հետագա զարգացման, նրա հետագա ծաղկման համար, Ստալինի կողմից կանխանշված ուղիով՝ «ձևով ազդեցին, բովանդակությամբ սոցիալիստական» ուղիով:

դ) Մարքսիզմ-լենինիզմին խորթ, թշնամական գաղափարախոսությունների արտահայտությունները Հայաստանում՝ կուլտուրայի ու գրականության մարզում և պայքարը նրանց դեմ: «Ազգային հատկանիշների խտացման» ռեակցիոն նացիոնալիստական տենդենցների արտահայտությունը և դրանց մերկացումը մասնավորապես գրականության մարզում: Նշել, որ «ազգային հատկանիշների խտացման» նացիոնալիստական «Ֆեոդիան» լուրահատուկ կերպով զուգակցվում էր՝ հայ ազգային անցյալի նկատմամբ նիհիլիստական հայացքի հետ (Ն. Չարենց, «Պատմության բառուղիներով»), նացիոնալիզմի դեմ մղված պայքարը հանգեցնելով անցյալի արժեքների ու տրադիցիաների բացարձակ ժխտման:

դ) Պարտիայի ստալինյան բաղաբականության շնորհիվ, ինչպես ողջ Միության մեջ, նույնպես և Հայաստանում սովետական գրողների գործունեությունը, սովետական գրականության զարգացումն ընթանում է դեպի միասնություն թե կազմակերպչորեն (ԽՍՀՄ-ի ու մյուս գրական կազմակերպությունների լիկվիդացիան և միասնական Սովետական Գրողների Միության կազմակերպումը) և թե գաղափարական ու ստեղծագործական մեթոդի յուրումով:

Բաց զա տեղի էր ունենում գրականության մեջ բողոքված ու բացահայտ ռեակցիոն-նացիոնալիստական տարրերի դեմ մղված պայքարով:

ե) Այս ժամանակաշրջանում սովետահայ գրականության համար շնութագրականը՝ երկրի սոցիալիստական վերակառուցման համար մղվող պայքարի պատկերումն է, ինդուստրիալ-գործարանային աշխատանքի ու կյանքի և գյուղի համատարած կոլեկտիվացման, ինչպես և դասակարգային պայքարի, շահագործող դասակարգերի մնացորդների, ժողովրդի թշնամիների վնասարարա-

* Ի. Ստալին, «Լենինիզմի հարցերը», 1940 թ., էջ 579:

կան գործունեության զեմ մզված պայքարի պատկերումը: Ալ. Տոլստոյի արտահայտությամբ ասած՝ «գրականությունը հաճությամբ դառնում է երկրի տնտեսական հեղաշրջման գեղարվեստական տարեգրությունը»:

Աչքի է ընկնում հասարակականորեն ակտուալ ժամանակակից թեմատիկայի բացարձակ գերազուցությունը այլ թեմաների համեմատությամբ:

Զգտելով գեղարվեստական խոսքի կուլտուրայի բարձրացման՝ գրողների ստեղծագործական ոգևորության հիմնական աղբյուրը սովետական իրականությունն է՝ «մեծ առօրյան», իր՝ է՛լ ավելի մեծ հեռանկարների մեջ: Ընկ. Ժգանովի բառերով ասած՝ «գրականությունը ձգտում է ակադեմիկոսներին ներխուժել սովետական իրականության բոլոր կողմերի մեջ», «ներթափանցել մեր զարգացման պրոցեսների էություն մեջ»՝ դեռ, սակայն բավարար ուժ չունենալով զարաշրջանին վայել մեծարվեստ գործեր տալու: Բայց նշանակալից է գրականության և այժմեականության, գրականության և քաղաքականության սերտ օրդանական կապի զարգացման ճշգրտումը, որ տիրական է բոլոր գրողների մոտ: Գրականության տիրական հերոսներն են սոցիալիզմի կառուցման առաջամարտիկները արդյունաբերության մեջ՝ գործարանում, հանքում (Արազի, — «Էռլսերը», «Ճամբին», «Գործարանում», Ն. Զարյան — «26 էնտուզիստները» և այլն), դյուղի համատարած կոլեկտիվացման ճակատում, կոլտոզային աշխատանքում, մահամերձի կատաղությամբ բռնված կուլակության իրրե զասակարգի վերացման պայքարում (Սաբո Միկինյանը՝ Ն. Զարյանի նույնանուն պոեմում, Ալեքսանը և կոլտոզի մյուս առաջամարտիկները «Քուշանի քարափ»-ում, Արազու «Հազար զլխանի» Բենոն), քաղաքի սոցիալիստական վերակառուցման գործում (Դ. Դեմիրճյան — «Նոր մոնումենտալ», Ստ. Զորյան — «Սպիտակ քաղաք» և այլն):

Մի շարք գրողների ստեղծագործության մեջ ժամանակակից հիմնական թեմաներին զուգահեռ շարունակում է կարևոր տեղ գրավել նաև անցյալի պատկերման թեման՝ ռևոլուցիոն ազատագրական պայքարի զրվագների վերհորհրդ, բայց՝ գերազանցապես

* Ալ. Տոլստոյ, «Սովետական գրականության քառօրյա դարը», 1943 թ., էջ 28—29:

անցյալի— հնի և ներկայի— նորի հակադրութեան տեսանկյունով, ներկայի հաստատման ոգով և մեծ գալիքի պատմական հեռանկարով:

Դրականության զարգացման ստեղծագործական ուժերի և սովետական իրականութեան, սոցիալիզմի կառուցման վիթխարաբայ առաջնութացի մեջ եղած անհամապատասխանության փաստի դիտակցումը, գրականութեան հետ մնալն այդ առաջնութացից՝ իրականության խոր ու բազմակողմանի պատկերման գեղարվեստական ուժի տեսակետից: «Պոեզիայի կրիզիսի», «սիսեմատիզմի» և այլ բանավեճերը այդ փաստի դիտակցման արտահայտութեանն են: Դրանից էր բխում և այն, որ սովետական կուլտուրայի (գրականության և արվեստների) ոճի պրոբլեմը, նրա զարգացման ուղիների, նրա սացիալիստական բնույթի կոնկրետացման պրոբլեմը դառնում է ամենահուզող պրոբլեմներից մեկը ոչ միայն խեղճության (արվեստագիտության ու գրականագիտության մեջ), այլև գրողների ստեղծագործական պրակտիկայում (Դ. Դեմիրճյանի— «Շարիրիններ»-ի վերջին հատվածը՝ «Մ'րն է սովետական ոճը» «Նոր մոտեմենտալ» վեպը, Ն. Զարենց— «Էպիքական լուսաբաց»-ում մի շարք խոհական բանաստեղծությունները՝ «Քյոթերը» «գրված Երևանից», «գրված Լենինգրադից» և այլն, Ն. Զարյան— «Ֆիրդուսի»): Դարաշրջանին վաչկ և իր համապատասխան ոճով մեծ արվեստի ստեղծման պրոբլեմը դրվում էր սոցիալիզմի դարաշրջանը պատկերելու պահանջով:

Դարին վաչկ մեծ արվեստի ստեղծման պրոբլեմը նախընթաց էտապների համեմատությամբ անհրաժեշտորեն առաջադրում էր՝ նոր մոտեցում անցյալի կլասիկ ժառանգության օգտագործման խնդրում, որն և արտահայտվում է անցյալի մեծ կլասիկներին նվիրված բազմաթիվ խոհական ու բնութագրական ներբողներով, բանաստեղծություններով (Ն. Զարյան— «Ֆիրդուսի», «Երկու հանձարեղ գլուխ», «Ա. Ս. Պուշկինին», և այլն):

զ) Այս ժամանակաշրջանում իրենց ստեղծագործական ակտիվությամբ առանձնապես աչքի են ընկնում Դ. Դեմիրճյան, Ն. Զարենց, Ն. Զարյան, Ստ. Զորյան, Արազի, Ա. Վշտունի, Մ. Մանվելյան, Հմ. Սիրոս, Գ. Սարյան, Մ. Թորգոմյան, Խնկո-Ապեր, Ա. Տարոնցի, Մարմեն, Արաքս, Վեսպեր, Հո. Պողոսյան:

Նախընթաց էտապի վերջում իրեն սկսնալիներ հանդես եկած-

ներից այս տարիներին նկատելի ստեղծագործական աճ են ցույց տալիս երիտասարդ գրողներ՝ Հր. Քաչաբը, Աղամինին, Ս. Վահանին, Վ. Գրիգորյանը, Գ. Բեքը, Վ. Անանյանը, Մ. Դավթյանը, Ս. Պաշաղատը, Թ. Հուրյանը, Հ. Շիրազը, Ղ. Կոմունին և ուրիշներ:

է) Սովետական գրականության զարգացման այս էտապը նշանավորվում է ՀամԿ(Բ)Պ Կենտրոնական Կոմիտեի 1932 թ. ապրիլի 23-ի որոշումով՝ «Գրական-գեղարվեստական կազմակերպությունների վերակառուցման մասին»: Որոշման մեջ տրված է գրականության ու արվեստի մարդում պարտիայի քաղաքականության նախընթաց էտապների արդյունքների հանրագումարը և պարզորոշ դժված սովետական գրականության ու արվեստի հետագա զարգացման ուղին գաղափարական ու կազմակերպչական միասնության հիմքի վրա: Սովետական գեղարվեստական ինտելիգենցիայի համախմբումը՝ պարտիայի որոշի տակ՝ սոցիալիզմի հավանական համար, սոցիալիստական կուլտուրայի ու արվեստի զարգացման համար մզվող պայքարում:

Պարտիայի Կենտկոմի այդ որոշումը որպես սովետական գրականության զարգացման նոր էտապի ուղենիշ ծրագիր:

Սոցիալիստական ռեալիզմի, իբրև սովետական գրականության հիմնական մեթոդի բնորոշումը ընկեր Ստալինի կողմից այդ շրջանում, իբրև սովետական գրականության անցած տարիների ստեղծագործական փորձի հանձարեղ ընդհանրացում: Նախընթաց էտապի համեմատությամբ սոցիալիստական ռեալիզմի է՛լ ավելի աճող տարրերը սովետահայ գրողների այս շրջանի երկերում:

Սովետական գրողների I Համամիութենական համագումարը (1934 թվի օգոստոս), որն ընթացավ սոցիալիստական ռեալիզմի զարգացման նշանաբանով: Ընկ. Ժյանովի ճառը և Մ. Գորկու ղեկուցումը համագումարում՝ իբրև Սովետական Միության բազմալեզու, իր գաղափարական-քաղաքական հիմքում միասնական գրականության հետագա զարգացման իդեական-ստեղծագործական ծրագիր:

Սովետահայ գրականությունն իր ժանրային պրոֆիլով. նախընթաց էտապների համեմատությամբ այս էտապում աչքի է ընկնում լրագրական ու գեղարվեստական ակնարկի աննախընթաց աճումը, իբրև սոցիալիստական շինարարության բուռն ընթացքն ըստ հնարավորին շուտ պատկերելու և այդ ընթացքի վրա ներգործելու ձգտման ագրտահայտություն: Բայց և տարբերություն նախընթաց

Հասպներին, որ տիրապետող էին փոքր ծավալի ժանրերը, այս էտապում գրողների տիրական ձգտումը գեպի ծավալուն ժանրերը: Արձակում՝ վիպակ ու վեպ (Ստ. Զորյանի «Սպիտակ քաղաքը» «Մի կյանքի պատմությունը» և «Քսանմեկ թիվը», Ն. Զարյանի «Հացավանդ», Դ. Դեմիրճյանի «Նոր մոնումենտալը», «Նիդյա-րը», «Ռաշիդը», «Գիրք ծաղկանց», Արազի՝ «Զրվեժի ցոլքում», Հմ. Սիրաս «Հարցեր նրանց», «Կյանքի կարտը», «Զգրված օրեն-րը» (հետագայում՝ «Անահիտ»), Միք. Մանվելյան — «Անապատը կծաղկի», Ծերուն Բորգոմյանի «Հարձանքում», «Կապուտակ ջրերի մոտ», Մարտի «Դեպի բարձրացող ալիքը»):

Պոեզիայում էպիգրամիկ ու լիրիկական պոեմները (Ն. Զարյանի «Ռաշանի քարափը», «Սարո Միկելյան», «Ֆիրդուսի» և այլն, Ն. Զաբենց — «Սասունցի Դավիթ», «Մահվան տեսիլ», Ա. Վշտու-նի — «Խոսում է ռադիո-Սլոժիրը», «Զրահավոր մալխա», (հետո՝ «Լուսաբացին»), Դ. Սարյան — «Երեք երգ», «Իրանի», Ս. Տարոնյի — «Սիրամանիկ և Խշեղարեն»):

ԶՈՐՐՈՐԴ ԷՏԱՊ. 1935—1941 թ. թ.

ա) Ժամանակաշրջանի ընդհանուր բնութագիրը. Սովետական երկիրը սոցիալիստական հասարակության կառուցումն ավարտելու և նոր, Ստալինյան Կոնստիտուցիայի նախագծման ու իրականացման տարիներին, երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբի միջազգային իրադրության մեջ:

Սովետների VIII Համամիութենական համագումարում ընկեր Ստալինի գեկուցումը ՍՍՌՄ-ի նոր Կոնստիտուցիայի նախագծի մասին (1936 թ. նոյեմբեր), հավաստումն այն փաստի՝ որ Սովե-տական երկիրն ապրում է «կապիտալիզմի լիակատար վերացման ժամանակաշրջանը, սոցիալիստական սխտեմի լիակատար հաղ-թությունը ժողովրդական տնտեսության բոլոր սֆերաներում»:

«ՍՍՌՄ-ի էկոնոմիկայի բնագավառում տեղի ունեցած աչդ փոփոխություններին համապատասխան՝ փոխվեց նաև մեր հասա-րակության դասակարգային կառուցվածքը»: «Բոլոր շահագործող դասակարգերը վերացվեցին:

Մնաց բանվոր դասակարգը.

* Բ. Ս ա ա լ է ն, «Լենինի գլխի հաբերը», 1940 թ., էջ 620—22:

Մնաց գյուղացիների դասակարգը:

Մնաց ինտելիգենցիան»:

Ինչպես առաջին երկու դասակարգերի, նույնպես և ինտելիգենցիայի, որի մի նշանավոր մասն են կազմում գրողներն ու արվեստագետները, ապրած հիմնական փոփոխությունները նախընթաց ժամանակաշրջանում: «Այդ միանգամայն նոր ինտելիգենցիա է, որը բոլոր արժանատիքով կապված է բանվոր դասակարգի ու գյուղացիության հետ: Փոխվել է, նախ, ինտելիգենցիայի կազմը»: «Փոխվել է, վերջապես, ինտելիգենցիայի գործունեության նաև բուն իսկ բնույթը: ...Այժմ նա իրավահավասար անդամ է սովետական հասարակության, ուր նա բանվորների ու գյուղացիների հետ մեկտեղ, նրանց հետ միասին՝ կատարում է նոր, անգասակարգ սոցիալիստական հասարակության կառուցումը»:

Նշել նաև ինտելիգենցիայի ու մյուս դասակարգերի միջև եղած սահմանագծերի, ինչպես և տնտեսական ու քաղաքական հակասությունների վերացման բնթացքը սովետական հասարակության զարգացման այս ժամանակաշրջանում:

Ոչ պակաս կարևոր է նշել և այն հիմնական փոփոխությունները, որ կատարվել են՝ «ազգային փոխհարաբերությունների բնագավառում ՍՍՌՄ-ում», նկատի ունենալով, որ «ՍՍՌՄ-ի ժողովուրդների փոխհարաբերությունների հարցը չի կարող առաջնակարգ նշանակություն չունենալ մեզ համար» (Ստալին), ինչպես ընդհանուր քաղաքական կյանքում, նույնպես և սովետական կուլտուրայի ու գրականության, արվեստների զարգացման գործում:

ՍՍՌՄ-ի նոր, Ստալինյան Կոնստիտուցիայի ընդունումն ու կիրառումը նշանավորում են բոլշևիկյան պարտիայի լենինյան-ստալինյան ազգային քաղաքականության նոր էտապը:— Սովետական Հայաստանը, Վրաստանի ու Ադրբեյջանի հետ միասին, միութենական ուսպուրիկա: Ռեսպուբլիկայի քաղաքական, տնտեսական ու կուլտուրական բարգավաճման նոր էտապը՝ աննախընթաց մեծ հեռանկարներով:

«ՍՍՌՄ-ի ժողովուրդների ազգային կուլտուրայի ծաղկումը»

* Բ. Ստալին, «Լենինի միջոցներ», 1940 թ., էջ 622:

** Նույն տեղ, էջ 624-5:

*** Նույն տեղ, էջ 625:

ազգային բառ ձևի և սոցիալիստական ըստ բովանդակության,— այս և սրա նման գործողները հասցրին այն բանին, որ արմատապես փոխվեց ՍՍՌՄ ժողովուրդների կերպարանքը, անհետացավ նրանց միջից փոխադարձ անվստահության զգացումները, զարգացավ նրանց մեջ փոխադարձ բարեկամության զգացումները, և այդպիսով կարգավորվեց ժողովուրդների իսկական եղբայրական համագործակցությունը միասնական միութենական պետության սխեմանում»։

բ) Սովետահայ գրականության նոր, աննախընթաց վերելքն այս ժամանակաշրջանում, իբրև հայ ժողովրդի սոցիալիստական ազգային վերածննդի հաղթանակի արտահայտություն:

Սովետահայ գրականության ու արվեստների միութենական նշանակությունը, որը նշվեց գրականության ու արվեստի Մոսկվայի առաջնություններով (դեկադա) 1939 թ. դեկտեմբերին և 1941 թ. մայիսին պատերազմի նախօրյակին:

Սովետահայ գրականությունը Միության բազմազգի գրականության հետ միասին զարգանում է պարտիայի 1932 թ. ապրիլյան պատմական որոշմամբ նշած ուղիով՝ սոցիալիզմի հիմքի վրա հաստատված՝ գաղափարական և ստեղծագործական մեթոդի միասնության ուղիով:

Սոցիալիստական ռեալիզմի, իբրև սովետական գրականության հիմնական ստեղծագործական մեթոդի գիտակցական կիրառումը գրողների երկերում:

Մեր գրականությունն իր լավագույն ներկայացուցիչներով հաստատարեն ոտք է դնում սովետական կլասիկայի զարգացման ճանապարհին:

գ) Վուլգար սոցիոլոգիզմի հաղթահարումը գրականության ու գրականագիտության մեջ: Հայ ժողովրդի պատմական բախտի թեման և անցյալի հայրենասիրական հերոսական տրագիգիանների վերհանման ձգտումը տիրական մոտիվներից մեկն է դառնում: Դրանով իսկ հաղթահարվում է նաև նախընթաց էտապներում արտահայտված նացիոնալ-նիժիլիզմը հայ պատմական անցյալի նրկատմամբ, ինչպես և պրոլետկուլտական հայացքը անցյալի կուլտուրական-գրական ժառանգության նկատմամբ: Նախընթաց էտապների համեմատությամբ կատարված այդ էական փոփոխու-

* Նույն տեղ, էջ 626:

Յշունները, կարելի է իրավամբ անվանել «մեծ բեկում» սովետաճաշ կուլտուրայի ու գրականության զարգացման վերընթաց ճանապարհին: Իսկ այդ «մեծ բեկումն» սկսվում է այս ժամանակաշրջանի հենց սկզբից, Սովետական Հայաստանի 15-ամյակի առթիվ կրեմլում՝ Հայաստանի աշխատավորության պատվիրակության ընդունելության հանդեսից հետո (հիշել «Պրավդա»-ի առաջնորդող հոդվածը նվիրված Սովետական Հայաստանի 15-ամյակին և բնկ. Վ. Մ. Մոլոտովի ձառը կրեմլում Հայաստանի պատվիրակության ընդունելությանը):

Հիշյալ «մեծ բեկման» սկիզբը նշանավորվեց Ն. Զարյանի «Ստալին» հոշակավոր բանաստեղծությամբ, որ հենց իրենով, իբրև բանաստեղծական խիզախ թռիչք, ազդարարում է սովետաճաշ գրական-գեղարվեստական մտքի հասունության մասին, նրա պատմական ու զապախարական բովանդակության հարստացման մասին՝ արտահայտված կատարելության հասնող ձևերով:

Հատկապես այս էտապում է խորապես գիտակցվում սովետական կուլտուրայի ու գրականության ստալինյան հանձարեղ բանաձևումով տրված ազգային ձևի ու սոցիալիստական բովանդակության ներգաշնակ միասնության կենսունակությունը: Մեր գրականությունն իր որակական ցուցանիշներով՝ ազգային ձևի և սոցիալիստական բովանդակության օրգանական միասնությունը ներկայացնում է այլևս իբրև ազատ, բնականոն զարգացման արտահայտություն, երբ նոր, սոցիալիստական բովանդակությունը՝ աճել ու տիրական է դարձել և չի վախենում հին թվացող ձևից, ազգային ձևից, և երբ իր հերթին ազգային ձևը ձգտում է լցվել նոր բովանդակությամբ, հաղթանակած սոցիալիստական հանրակարգի պատմական բովանդակությամբ, իր զարգացման հեռունկարով հանդերձ: Ըստ որում ազգային ձևը, որն առերևույթ միայն նոր չէ, նորոգվում է, նոր փայլ է ստանում, նոր իմաստավորում՝ շնորհիվ իր նոր բովանդակության, որն այլ կերպ չի կարող արտահայտվել, քան ազգային ձևավորման մեջ, ազգային լեզվով ու ոճով, ազգային կյանքի տվյալներով, ազգային պատմական ու գրական տրադիցիաների օգտագործումով բովանդականացած ձևի մեջ:

Նկատենք, որ ժողովրդի ազգային պատմական կյանքի պատկերումը սովետական գրականության մեջ պետք է գիտել իբրև

պտեղծագործութեան ազգային ձևի մոմենտ անցյալի նկատմամբ սոցիալիստական գաղափարականութեան արտահայտման ու հաստատման համար, թեև ի հարկն ինքնին, առանձին վերցրած, ազգային պատմական կյանքը բովանդակութիւնն է: Բայց դա միայն այն պնդում, երբ պրականութեան մեջ բացատրվում է սոցիալիստական գաղափարականութիւնը, այսինքն՝ երբ ժողովրդի անցյալ պատմական կյանքը չի լուսավորվում սոցիալիզմի աշխարհայացքով, մարքս-լենինյան պատմահայեցողութեան թեորիայով, այսինքն, այլ կերպ ստանձնում, երբ անցյալը չի պատկերվում սոցիալիստական սեպիզմի բնագիտական սկզբունքով, այլ իդեալականացվում է նացիոնալ-սոմանտիզմի ոգով և կամ նիհիլիստորեն ժրտվում:

Այս տարիներին ազգային պատմական թեմատիկան զուգակցվում է սեպիզմին պատմական և արդիական թեմատիկային: Այդ նշանակում է, որ ժողովրդի ազգային անցյալը, նրա պատմական բախտի ուղին պիտի լինի Հոկտեմբերյան սեպիզմի հաղթանակով, սովետական կարգերի հաղթանակով նվաճված ազատութեան բարձրութեան, ժողովրդի սոցիալիստական վերածննդի պատմական հեռանկարի մեջ: Այդ նշանակում է, որ սովետական Հայաստանը պիտի լինի իբրև բաղձադարձի պատմական Հայաստանի արամարանական շարունակութիւնը, երբ ժողովուրդը հասել է իր դարավոր երազներին, ազգային անկախ ու ազատ վիճակին՝ «կոմունիզմի աշխարհներթ բանակի շարքերում» (Ս. Զարյան) ու հենց դրանով իսկ փրկել իրեն անխուսափելի կործանումից: Եվ այդ ոչ միայն ֆիզիկապես, այլ իր բաղձադարձի կյանքի ընթացքում կուտակված կուլտուրական հարստութեամբ, որը փրկվեց Հոկտեմբերի շնորհիվ և նոր կյանք ու նոր նշանակութիւն ստացավ անցյալի կուլտուրական ժառանգութեան գնահատման լենինյան թեորիայի լույսի տակ:

Նացիոնալ-նիհիլիզմի և վուլգար սոցիոլոգիզմի հաղթահարումով պրականութեան մեջ աննախընթաց բարձր շեշտով հնչում է այն մտախիզ, որն այնքան արտահայտիչ կերպով կատարված է Գ. Գեմիրճյանի «Գիրք ծաղկանց»-ում և ամփոփված ու խտացված այդ հայրենաշունչ երկի վերջերքում (վերջերք և ոչ վերջաբան, որովհետև այն հնչում է իբրև ոգեշունչ բանաստեղծութիւն, թեև արձակ, բայց սիմֆոնի ընթացքով):

«Ան գարեւրի խորքից գալիս է մի գիրք: Խաւարի միջին քա-
փասող լույսի է նման՝ զոգոցում է, բայց գալիս է... Մոխրացել
են հազար ձեռքեր, տենչալի աչքեր, բայց մնացել է այս ջերմ
գիրքը...»:

«Մի կարմիր հողմ փոխորկալի թերթում է ստեղծույս թերթերը
դրքի, որ ընկած է մի մեծ հանապարհի վրա, նայում է նրան
մտերմորեն: Նա փրկված է իրեն միշտ փրկող ժողովրդի հետ:

Նրկաթն գրադարաններում լուծւում են դարերը: Մի ալեհեր զուխ
հակված է պատմութեան անդունդը և խոր հովտում տեսնում է ծա-
ղիկներ, ծաղիկներ, ծաղիկներ...»:

«Ծաղկանց գիրքը» սիմվոլացնում է հայ բազմադարյան գրա-
կան-կուլտուրական ժառանգութիւնը, որն իբրեւ իր օրինական
ստացվածքն անցյալից վերցրել և խնամքով պահպանում է հայ
ժողովուրդն՝ իր սովետական պետականութեան հոգատար ձեռքով:
Բայց պահպանում է շատ հմանափակվելով նրանով, այլ նրա բազ-
մերանդ ծաղիկների օգտագործումով ստեղծում ու զարգացնում
նորը՝ սոցիալիստականը՝ հարադատ ազգային ձևով: Այս է 1935—
1941 թվերի ժամանակաշրջանի մեր գրականութեան լեյտմոտիվը՝
վերցրած այն իր բոլոր արտահայտութիւններով:

Հենց այդ լեյտմոտիվի հետ օրդանապես կապվում է այս ժա-
մանակաշրջանի մեր կուլտուրայի, թերեւ ամենանշանակալից իրա-
դարձութիւնը՝ հայ ժողովրդական էպոսի՝ «Սասունցի Դավիթ»
1000-ամյա հոբելյանը, որը պետք է դիտել ու գնահատել իբրեւ
սովետահայ կուլտուրայի առաջընթացի մի մեծ հանգիստ՝ կատար-
ված համամիութենական մատչաբարով: Դրանով իսկ հայ անցյալի
կուլտուրան, ժողովրդի հոգու «Ծաղկանց գիրքը» ազատորեն բաց-
վեց Միութեան ժողովուրդների համար: Վերակենդանացավ այդ
կուլտուրան և սկսվեց նրա վերածնունդը՝ ձևով ազգային, բովան-
դակութեամբ սոցիալիստական հայ գրականութեան մէջ:

«Սասունցի Դավիթ» ժողովրդական էպոսը միայն այդ մեծ
հոբելյանի շնորհիվ իսկապէս բացահայտվեց իր համազգային-հա-
մաժողովրդական նշանակութեամբ ու իմաստով, նոր միայն երեան
եկավ իբրեւ իրոր ազգային-ժողովրդական էպոս, իր պատմական
իմաստի համազգային-համաժողովրդական գիտակցումով ու բա-
ցահայտումով:

* Դ. Դեմիրճյան, «Երկեր», հատ. 1-ին, 1946 թ., էջ 306:

Այս առնչությամբ պետք է նկատի ունենալ և արժեքավորել մեր էպոսի զեղարվեստական մշակման այն մի շարք փորձերը (Ն. Զարենց, Վ. Վաղարշյան, Ս. Տարոնցի, Սարմեն և այլն), որոնք էպոսի համազգային համաժողովրդական մասշտաբի կուլտուրական-զեղարվեստական նշանակության գիտակցման բուռն արտահայտություն են մեր գրականության մեջ: Ամենևին պատահական չէ, որ հենց այս տարիներին է, որ մեր մեծանուն բանաստեղծ Ավ. Իսահակյանը վերամշակում է «Սասնա Մհերի» առաջին՝ 1919—22 թ. թ. վարիանտը՝ լրացնելով այն իր նշանավոր «Վերջերք»-ով: Այնպիսով հեղ-հսկոնմերիցան շրջանի հայ գրականության, սովետահայ գրականության այս խոշոր կյաօրկական երկը փաստորեն ավարտվում է, ամբողջանում հենց այս էտաօրում՝ էպոսի 1000-ամյակի նախօրին:

Այնուհետև իրրև այս ժամանակաշրջանի մեր գրականության զարգացման կարևորագույն արտահայտություն պետք է նշել, հանդամանորեն շարադրել, մեկնարանել ուղուցիայի առաջնորդների՝ Լենինի և Ստալինի կերպարների պատկերումը, որն ավելի խորն ու ծավալուն բնույթ է ստանում հատկապես Ստալինյան Կոնստիտուցիայի հաստատման և իրականացման տարիներից (1936—1937 թ. թ.): Ն. Զարյանի «Ստալին» ողեշունչ ներբողից սկսած՝ Լենինի և Ստալինի կերպարները զեղարվեստորեն մարմնավորվում են մեծ մասամբ հայ ժողովրդի պատմական բախտի տեսանկյունով, բայց միշտ օրգանապես կապված սոցիալիզմի հաղթանակի, սովետական գեմօրատիզմի, ինտերնացիոնալիզմի, սոցիալիստական հայրենասիրության հետ:

Իրականում հատկապես հայ ժողովրդի պատմական բախտի մօտիվը՝ Ստալինին և Ստալինյան Կոնստիտուցիային նվիրված արժեքավոր երկերում՝ զառնում է սոցիալիստական հայրենասիրության, Սովետական մեծ հայրենիքի փառքի ու հղորության, նրա պաշտպանության լեյտմօտիվի մի մօմենտը միայն և իմաստավորվում այդ լեյտմօտիվի մեջ:

Այդ ավելի հասկանալի կլինի, երբ հիշենք, որ այս ժամանակաշրջանում Սովետական երկրի առաջընթաց զարգացումը տեղի էր ունենում պատերազմի նախ՝ աճող սպառնալիքի, ապա և հենց պատերազմի երկու մեծ օջախների բռնկման իրադրության մեջ,

որը զարգանում էր դեպի սոցիալիզմի երկրի ու ֆաշիստական առանցքի երկրների անխուսափելի, ահեղ բախումը:

Սովետահայ գրականությունն իր պատմական բովանդակությամբ զարգանում էր սոցիալիստական մարտնչող հայրենասիրության ոգով, սոցիալիզմի հաղթանակի, իրրև ժողովուրդների ազատ ու երջանիկ կյանքի հիմնական նախադրյալի և այդ հաղթանակը զենքով պաշտպանելու գաղափարական լիցքով:

Այս էտապի համար շատ նշանակալից է գրամատուրգիայի ծավալումը, ամենի մեծ թափով քան նախընթաց որևէ էտապում:

Այս տարիներին է Դ. Դեմիրճյանը գրել իր նշանավոր «Երկիր հայրենի»-ն (1939 թ.) նաև «Կապուտան»-ը (1938 թ.), Վաղարշ Վաղարշյանն իր «Մասունցի Դավիթ»-ը (1938 թ.), Ա. Վարդանյանն իր «Արաքսի ափին» պիեսը (1940): Այս թվականներին մեր գրամատուրգիան հարստանում է մի շարք նոր անուններով: Իրրև գրամատուրգներ հանդես են գալիս՝ Ա. Գուլակյանը՝ գրելով իր երկու նշանավոր գործերը՝ «Արշալույսին» (1937) և «Մեծ բարեկամություն»-ը (1939), Ա. Արաքսմանը («Էմմանուել», «Ատեկություն», «Այծեմնիկ», «Գոսպար բեկ» և այլն), Լ. Մեքաչեկյանն իր «Գող» և «Արտավազ» պատմական պիեսներով: Քնարերգու բանաստեղծ Գ. Սարգսյան էլ փորձում է իր ուժերն այս մարզում, գրելով «Երեք երգ» գրամատիկական պոեմը (1935 թ.): Այս տարիներին են հանդես եկել նաև Վաչե Հարությունյանը («Չալիլ» պիեսը 1936 թ.), Մելիք Քոչարյանը («Կույր երաժիշտ...»), Հաջագործյանն ու Խուզավերդյանը («Թող բացվեն վարդերը» կոմեդիան՝ 1939 թ.) և ուրիշները:

Իրենց ստեղծագործությամբ աչքի բնկնող գրողներն այս տարիներին. Ավ. Իսահակյան, Գ. Դեմիրճյան, Ն. Զարյան, Ստ. Զորյան, Արազի, Ա. Վշտունի, Հմ. Սիրաս, Մ. Մանվելյան, Գ. Սարգսյան, Ս. Տարոնցի, Ծ. Թորգոմյան, Սարմեն, Վեսպեր, Հռ. Պողոսյան, Արաքս:

Երիտասարդ սերնդից իրենց ստեղծագործական աճով աչքի են բնկնում Հրաչյա Քոչար («Ոգսեն Վասպուրի ճանապարհորդությունը» երգիծական վիպակը և «ժամանակներ» ժողովածուն), Ս. Վահունի («Ռազմի երգեր»), Հ. Շիրազ («Արևի երկիր», «Երգ Հայաստանի», «Մեր երջանկությունը», «Միամանթոն և Խաչեղարեն»), Գ. Բորյան («Արևի համբույր», «Ճանապարհ դեպի ծով»), Աշ-

Գրաշի («Ժողովրդի հեռ», «Քնարական»), Աղավնի («Կաթալաճուր», «Բանաստեղծություններ»), Քր. Թափալցյան («Լիկտորիա», «Կյանքի արշալույսը»), Ս. Գրիգորյան, Բ. Հուրյան, Վ. Գրիգորյան, Ս. Պալադյան, Վ. Անանյան, Մ. Դավթյան, Լ. Թարգյուզ, Գ. Հովհան, Ար. Շահին և ուրիշներ:

Պոեզիայի և պրոզայի մարզում հանդես են գալիս բազմաթիվ նոր անուններ (Սն. Սահինյան, Գ. Սևոնց, Մ. Կորյուն, Ս. Կապուտիկյան, Մ. Մարգարյան, Գ. Էմին, Զ. Դարյան, Բ. Ստաֆֆի, Անդր. Հովսեփյան և այլն), որոնցից շատերն իրենց ստեղծագործական հնարավորությունները դրսևորում են հետևյալ էտապում՝ Հայրենական Մեծ Պատերազմի տարիներին:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ ԷՏԱՊ. 1941—1945 թ. թ.

ա) Այս ժամանակաշրջանի ընդհանուր բնութագիրը շատ ավելի որոշ է, քան նախընթաց շրջաններից որևէ մեկինը: Փաշխտական Գերմանիայի ուխտադրուծ հարձակումով սկսվում է Սովետական Միության Հայրենական ազատագրական Մեծ Պատերազմը, որն ավարտվում է Սովետական Միության համաշխարհային-պատմական հաղթանակով, սոցիալիստական երկրին մշտապես սպառնացող պատերազմի երկու մեծ օջախների՝ Ֆաշիստական Գերմանիայի և միլիտարիստական-ֆաշիստական Ճապոնիայի լիկվիդացումով:

Գրականության մարզը դառնում է Հայրենական Մեծ Պատերազմի մարտական ճակատամաս, ուր դրողները, խոսքի արվեստագետները կոչված էին նույն նպատակին ծառայելու, ինչ որ զինվորը և զենքավոր ռադմաճակատում՝ կենաց և մահու մարտ մղելու ուխտագրծորեն Հայրենիքի վրա հարձակված թշնամու դեմ, Հայրենիքի ազատության ու անկախության պաշտպանությունը բոլոր հնարավոր զենքերով, ուրեմն և զրոյով, ժողովրդի միաբն ու հողին, նրա կամքն ու գիտակցությունը սպառազինող ու մարտի հանող զենքով:

Այդ առնչությամբ, իբրև ժամանակաշրջանի գրական կյանքի մի կարևորագույն մոմենտ, պետք է նշվի ինչպես ողջ Սովետական Միության մեջ, նույնպես և մեղանում՝ դրողների ու քննադատների մի նշանակալից մասի անմիջական մարտական մասնակցությունը Հայրենական Մեծ Պատերազմին Սովետական Բանակի շարքերում: Դա մեր՝ սովետական գրական երիտասար-

դուք լուծեն է գերադանցապես: Տեղին է լիվել բոլորի անունները անկախ նրանց մեր գրականության մեջ ունեցած տեղից ու նշանակությունից: Իսկ այդ տեղն ու նշանակությունը շատերի համար կպարզվի ապագայում, քանի որ խոսքը գրական երիտասարդության մասին է:

Նրանց թվումն են՝ արձակագիրներից ու պոետներից՝ Հր. Քոչար, Բ. Հուրյան, Գ. Բորյան, Հմ. Սիրաս, Հ. Մկրտչյան, Քր. Թափալյան, Վ. Անանյան, Գ. Բես, Հր. Հովհաննիսյան, Արշ. Դարբնի, Գ. Սեփյան, Ղ. Կոմունի, Հմ. Նալբանդյան, Համո Սահյան, Գ. Հովնան, Գր. Արտունի, Մ. Կորյուն, Խ. Հրաչյան, Մկր. Ասլանյան, Գ. Հայրյան, Բ. Կարապետյան, Վ. Արամունի, Գր. Գարունյ, Արսեն Հովհաննիսյան, Մեսր. Մերութան, Հենր. Թումանյան, Ստ. Կուրաիկյան, Արմ. Թամազյան, Նոր-Այր, Արշ. Սարոյան, Զավեն Մարգարյան, Գուրգեն Հակոբյան, Մ. Քյարամյան, Աս. Շեմս, Պ. Զոթյան, Աթ. Սենալ, Ս. Հարությունյան և ուրիշներ:

Դրական քննադատներից՝ Գր. Կուլոզյան, էդ. Թոփչյան, Սող. Սողոմոնյան, Հ. Մելիքյան, Արտ. Ոսկերչյան, Ա. Բնճիկյան, Վարդ. Ղազանչյան, Գառնիկ Ոսկանյան, Ան. Մակարյան, Մուշեղ Բալասանյան: Գրողներից ու քննադատներից Բ. Հուրյանը, Գ. Գարունյը, Գր. Կուլոզյանը, Գր. Արտունին, Արս. Հովհաննիսյանը, Զավեն Մարգարյանը, Գառնիկ Ոսկանյանը, Մ. Բալասանյանը, Գուրգեն Հակոբյանը, Մեսրոպ Մերութանը, Թեան Խաչյանը զոհվել են ռազմաճակատում, փառքով պսակելով իրենց անունը:

Պետք է նշել նաև թիկունքում մնացած գրողների մի զգալի մասի ռազմաճակատի հետ ունեցած անմիջական կենդանի կապը, որն արտահայտվում էր գրողների ստեղծագործական-մարտական գործունեություններով դեպի ռազմաճակատ: Գրողների այդ խմբի մեջ են Ն. Զարյանը, Ա. Վշտունին, Գ. Աբովը, Սարմենը, Ս. Տարոնցին, Գ. Սարյանը, Տ. Հախումյանը, Վ. Գրիգորյանը և ուրիշները:

գ) Սովետահայ գրականության զարգացման այս էտապի բովանդակությունը որոշվում է հայ ժողովրդի, իբրև Միության բաղձադր սովետական ժողովրդի մի հատվածի մարտական մասնակցությամբ Հայրենական Մեծ Պատերազմին:

Այս առնչությամբ հարկ է այստեղ լուսաբանել պատերազմի և գրականության կապի պրոբլեմն իր կոնկրետ պատմական արտահայտության մեջ: Դրա համար անհրաժեշտ է պատմական հետադարձ հայացքով պարզել առաջին համաշխարհային պատե-

բաղձի ժամանակաշրջանի հայ գրականության վիճակն ու բնույթը՝ սերտ կապված հայ ժողովրդի ու նրա հայրենիքի ապրած վիճակի հետ: Պատմական հետազոտած այդ համեմատությամբ ավելի ցայտուն կերևա Հայրենական Մեծ Պատրազմի շրջանի սովետահայ գրականության նշանակությունն ու տեղը՝ թե մեր վերջին բառորդ դարի և թե ընդհանրապես հայ գրականության պատմական զարգացման մեծ շղթայի մեջ:

Այս առնչությամբ տեղին է հիշել վ. Բելինսկու հետևյալ միտքը՝ գրականության համար համաժողովրդական պատերազմի ունեցած նշանակության մասին: Բելինսկին ասում է, որ «ժողովրդի սուբստանցիալ կյանքը պետք է արտահայտվի որևէ նշանակալից իրադարձության մեջ, որպեսզի բովանդակություն տա էպոպեային»: Այդպիսի նշանակալից իրադարձություն է «համաժողովրդական պատերազմը, որն արթնացնում է, երևան է բերում և լարում ժողովրդի բոլոր ներքին ուժերը և որն իրենով զարաշրջան է ներկայացնում նրա պատմության մեջ և ունենում է ազդեցություն նրա ամբողջ հետագա կյանքի վրա»։ Հենց այդպիսի պատերազմն ահա, գերազանցապես էպիքական իրադարձություն է, որն և հարուստ նյութ է տալիս էպոպեայի համար: Առասպելական տրոյական պատերազմը հույների համար հենց այդպիսի իրադարձություն էր, որն և բովանդակություն տվեց «Իլիական»-ին ու «Ոդիսական»-ին, իսկ այդ պոեմներն էլ բովանդակություն տվին Սոֆոկլեսի, էվրիպիդեսի ողբերգությունների մեծ մասի համար:*

Նույն այս միտքը կոնկրետ իլյուստրացիաներով կա նաև Պուշկինի մոտ: Պուշկինը նշում է, որ՝ «Լեոնոստովի քնարը Պալտավայի թնդանոթների արձագանքն է»։* Ինչպես հայտնի է, նույն այդ թնդանոթների հետագա ուժգին արձագանքը կա նաև հենց իր՝ Պուշկինի պոեզիայում: Հիշենք «Պալտավա» պատմական պոեմը:

Այդպես է եղել նաև մեր ժողովրդի պատմության ու նրա գրականության պատմության մեջ: Հայ ժողովրդի «սուբստանցիալ կյանքը» զրահորվել է նրա գոյության տարբեր շրջաններում մղած ազատագրական կռիվների մեջ, կռիվներ, որոնք բովանդակություն են տվել մեր ժողովրդի հերոսապատումներին՝ Հայկի ու Բելի, Արայի

* В. Белинский. Собр. соч., т. 2, стр. 38, 1919 г.

** „Русские писатели о литературе“ т. I, стр. 194.

ու Շամիրամի առասպելներից սկսած մինչև Սասնա զաւեցազունների մասին մեզ հասած հանճարեղ վիպերգութիւնը: Այդ կոիվներն ու պատերազմները բովանդակութիւն են տվել նաև հայ գրականութեան մի շարք կոթողներին՝ Բլուզանդի ու Նզիշեի էպոսականներից սկսած մինչև Աբովյանի «Վերքը», Ռաֆֆու «Սամվելը» ու «Դավիթ Բեկը», Մուրադանի «Գեորգ Մարզպետունին», Ռումանյանի «Բմկաբերդի առումը», «Սասունցի Դավիթը» և այլն: Սակայն իբրև շատ բնորոշ մի երևույթ, պետք է նկատել, որ 1914—1918 թվերի համաշխարհային պատերազմը, որն այնքան աղետալի, ճակատագրական նշանակութիւն ունեցավ հայ ժողովրդի համար, «բովանդակութիւն» չտվեց նշանակալից երկերի՝ նույն ժամանակաշրջանի հայ գրականութեան մեջ:

Հայ ժողովրդի դոլորեղ և կենսական շահերը շոշափած ոչ մի պատերազմ՝ այնքան թույլ արձագանք չէ դրել հայ գրականութեան մեջ, որքան 1914—1918 թ. թ. այդ պատերազմը, եթե մանավանդ նկատի ունենանք նույն տարիների հայ գրականութիւնը: Առաջին համաշխարհային պատերազմի մասին շատ ավելի է գրվել հենց միայն Հայրենական Մեծ Պատերազմի տարիներին (Գ. Ստեփանյան «Մղձաժանջալին օրեր» և այլն), քան այն տարիներին՝ 1914—1920 թ. թ.: Այդ համեմատութեամբ ինչպիսի՞ մեծ հարստութիւն է ներկայացնում այն գրականութիւնը, որ ստեղծել են սովետահայ գրողները Հայրենական Պատերազմի շրջանում և դեռ կտակդ ձեն հետագայում՝ նյութ ունենալով այս պատերազմի տված պատմական բովանդակութիւնը: Պատճառն ակնհերե է: Մի դեպքում (1914—1918 թ. թ.) թեև նույնպես հայ ժողովուրդը «ակտիվ» մասնակից է պատերազմին, բայց մասնակցում է իբրև զոհ, իբրև սոսկ թնգանոթի միս մի օտար, խորթ, ըստ էութեան նույնպես թշնամական մի բանակի կողմից, — պատերազմում բռնաջնջվում է ժողովուրդը, ավերվում է երկիրը՝ առանց իրական պատմական հետանկարի, այդ պատերազմը չի բացահայտում, չի խթանում ժողովրդի հերոսական ոգին, որը խելզված է իմպերիալիզմի արյունոտ մազիկներում, խորտակված ազատագրութեան հեռանկարի բացակայութեամբ: Այդ պատերազմը հայ ժողովրդի համար չէր կարող դառնալ, Բելինսկու բառերով ասած՝ այնպիսի «նշանակալից իրադարձութիւն», որի մեջ արտահայտվեր «ժողովրդի սուբստանցիալ կյանքը», որ «արթնացներ, երևան բերեր, լարեր ժողովրդի բոլոր ներքին ուժերը», նրա կենսունակութեան պոտենցիա-

լը, սրպեաղի ալդպիտով «հարուստ նշույթ ու բովանդակութիւն տար» սեփական ազգային գրականութեան խոշոր երկերի ստեղծման համար: Այդ ահեղ պատերազմը հայ ժողովրդի պատմութեան մեջ մեծագույն ճգնաժամն էր, ժողովրդի ողջ գոյութեանն սպառնացող մի ճգնաժամ, որի բնթացքում, Լենինի բառերով ասած, «սարսափելի տպավորութեաններն ու տանջալից հետեանքների ճնշման տակ» ընկնելով՝ ճնշվեց, խեղդվեց հայ գրական ստեղծագործական միտքը, ճնշվեց հայ գրողների՝ «արտաքին աշխարհի կյանքն ու երևույթները վերլուծելու և պատկերելու կարողութիւնը»: Այդ պատերազմում պատմութեան «կույր ուժերն» էին իշխում ժողովրդի կյանքի ու հոգու վրա՝ խանգարելով նրա ազատ գործունեութիւնը՝ անգոր և անօգնական դարձնելով իր պատմական քախտի տնօրինութեան գործում:

Այլ է Սովետական Միութեան Հայրենական Մեծ Պատերազմի ժամանակաշրջանը, երբ հայ ժողովուրդը հանդես է գալիս իր «սուրբ քաղաքացիաւ կյանքի» անկաշկանդ դրսևւորումով, բանաստեղծի բառերով ասենք, ունենալով իր «թիկունքին կամոնիզմի ամրոցն, անսասան», «հոր, անպարտելի իր զենքով, ստալինյան եղբայրութեան երկաթադիր օրէնքով» (Ն. Զարչան— «Վերածնունդ»): Նա հանդես է գալիս իբրև պետականորեն կազմակերպւած ժողովուրդ, որն իր բազկում զգում է 200 միլիոնի ուժն ու կենսունակութիւնը և 200 միլիոնի էլ կենսատուկունութեամբ հերոսականութիւն է հանդես բերում, խորապես հաժառացած, որ պատերազմի մեջ Սովետական Միութեան հազթանակն իր հազթանակն է այն քոշոր ուժերի դեմ, որոնք անցյալում սպառնացել են իր գոյութեանը և ուղաջայում էլ կարող էին սպառնալ, թե պատերազմում հազթանակ չնվաճվիր:

Ահա պատմական այս իրողութեամբ է պայմանաւորւած ու խմատաւորւած Հայրենական Պատերազմի ժամանակաշրջանի սովետահայ գրականութիւնը, որն իր գաղափարական-քաղաքական ուղղվածութեամբ, իր էական մոտիվներով միասնական է Միութեան ժողովուրդների և առաջին հերթին սովետական ուսւ գրականութեան հետ:

դ) Արդ, որո՞նք են այս տարիների մեր գրականութիւնը բնութագրող հիմնական առանձնահատկութիւնները:

Նախ իր ամբողջությամբ վերցրած դա Հայրենական Մեծ Պատերազմի ռազմաշունչ մի տարեգրություն է, պատերազմին հայ ժողովրդի ունեցած մարտական մասնակցության գեղարվեստական տարեգրությունը, ուր բացահայտված է հայ ժողովրդի բազարական-բարոյական միասնությունը Սովետական Միության հետ՝ սուս մեծ ժողովրդի ղեկավարությամբ, նրա նվիրվածությունը սովետական կարգերին՝ իր ազատության ու անկախության հանդիմանին, նվիրվածությունը բոլշևիկյան պարտիային, ժողովուրդների հանձարեղ առաջնորդ Ստալինին, հայ ժողովրդի ազատարարին, մեծագույն բարեկամին:

Այդպիսով, պատմական այս մեծ իրադարձության պատկերման մեջ մի կարևորագույն մոմենտ է հայ ժողովրդի պատմական բախտի թեման, պատերազմի նշանակությունը այդ տեսակետից իմաստավորելու մի տիրական ձգտում, որն արտահայտված է մեր գրեթե բոլոր գրողների ստեղծագործությունների մեջ:

Եկեղեցի՝ գրականության կենտրոնական թեման ու զաղափարը Հայրենիքն է, Սոցիալիստական Հայրենիքն իր անցած ուղիով մինչև պատերազմը, մինչպատերազմյան տարիների սոցիալիստական շինարարության հաղթանակների, ժողովրդի խաղաղ ու երջանիկ կյանքի վերհուշով, պատերազմում հաղթության հասնելու անսասան հավատով և գալիքի պայծառ հեռանկարներով:

Երբեք՝ Հայրենիքի և հայրենասիրության թեմայի մշակումն ամենարազմազան արտահայտություններով ու ձևերով, բոտ որում՝ առանձին ուժգնությամբ է դրսևորվում հայ ժողովրդի անցյալի հայրենասիրական-ազատասիրական տրագիկաների պատկերման ձգտումը: Այդ ձգտման արտահայտությունն է աղգային-պատմական թեմատիկայի նշանակալից տեղը գրական բոլոր տեսակների մեջ և գրեթե բոլոր գրողների մոտ: Այդ ձգտմանը սակայն, ուղեկցում են դաղափարական խորթ տենդենցներ աղգային-պատմական թեմատիկայի մշակման գծով. անցյալի իդեալականացման և մոդեռնացման տենդենցների որոշակի արտահայտություններ մի շարք գրողների՝ թե ավագ և թե երիտասարդ ու կրտսեր սերնդի ստեղծագործությունների մեջ:

Զորքո՞ղ՝ գրականության զարգացումը պատերազմի բնթացքում՝ առաջին օրերի ու առաջին տարվա ռազմական շային-կոշային բանաստեղծություններից և ռազմասկնարկային գրեթե միակ ժանրից անցումը գեպի ժանրային բազմազանություն, դեպի պատե-

բազմի շրջանի իրականության՝ ռազմաճակատի ու թիկունքի հե-
րոսականության պատկերումը, գրական ստեղծագործության ամե-
նաբազմազան ձևերով:

Իր ժանրային պրոֆիլով Հայրենական Պատերազմի շրջանի
մեր գրականությունն ըստ ամենայնի ամբողջական է ու հարուստ,
թեևս ավելի հարուստ՝ քան նախընթաց որևէ էտապում:

Ժանրային բազմազանությունն ու հարստությունն այս շրջանի
գրականության ամենաբնորոշ գծերից մեկն է: Եվ այդ ոչ թե ընդհա-
նուր առամբ. հաճախ ամեն մի գրողի քտեղծագործությունն առան-
ձին վերցրած նույնպես բազմազան է ու հարուստ իր ժանրային պրո-
ֆիլով: Կարծես թե պատերազմի ռազմաճակատային ու թիկունքա-
յին զենքերի ու միջոցների բազմատեսակությանը ճիշտ համապա-
տասխան՝ կովի բազմատեսակ զենքերի ու միջոցների դիմեցին
նաև գրողները՝ պատերազմի գրական ռազմաճակատի զինվորներն
ու զեներալները:

Պոեզիայում լիրիկական քառյակից և ութնյակից սկսած մին-
չև մեծաշունչ՝ ու ծավալուն պոեմները, ըստ որում՝ լիրիկական ու
խոհական բանաստեղծություն, ռազմակոչ-մարտակոչ, մարտի երգ,
տերցիններ, սոնետներ՝ լիրիկական ու պատմական, բալլադներ՝
նույնպես լիրիկական ու պատմական, էլեգիա, ուղերձ, ներբող, եր-
գիծական սատիրական ժանրից՝ առակ, երգիծական ոտանավոր,
սատիրական դրամա (Ն. Զարյանի «Ամենազաղաճը»), վերջապես
լիրիկական և էպիկական պոեմներ՝ «Ձայն հայրենական»-ի և այլ
տիպի:

Ժանրային բազմազանություն (թեև ոչ այս չափի ու ծավալի)
այնուամենայնիվ կար նաև մինչպատերազմյան պոեզիայում,
բայց այս էտապում նշանակալից, թեև ոչ անվերապահորեն դրա-
կան՝ երևույթ էր լիրիկայի, մասնավորապես խոտիմ «տոնական»
լիրիկայի արտակարգ ծավալումը:

Առողջ գաղափարային լիցքով օժտված մարտական-օտար-
միատական հոսանքի (Ավ. Խաչակյան, Ն. Զարյան, Գ. Բորյան,
Ա. Վշտունի, Ս. Վահունի, Թ. Հուրյան, Սարգեն և այլն) հետ
միասին ու նրան զուգահեռ, զգալի է նաև ապոլիտիցիզմի, գաղա-
փարազրկության, սալոնայնության տենդենցների առկայություն-
ներ, զեկազեկատականությանը սահմանակցվող սուբեկտիվ լիրիկայի
հոսանքը մի քանի գերազանցապես երիտասարդ (բայց ոչ միայն

երիտասարդ) պոետների (Ս. Կապուտիկյան, Գ. Էմին, Մ. Մարգարյան, Աշ. Գրաշի, Հ. Շիրազ և այլն) ստեղծագործության մեջ: Բայց դրա հետ միասին նշենք այս տարիների մեր պոեզիայի զարգացման մեջ մի շատ նշանավոր պատմական մոմենտ էս, այն, որ պոեզիան տվեց Հայկական ՍՍՌ Պետական Հիմնի տեքստը, որի հեղինակը լինելու պատիվը վիճակվեց բանաստեղծ Սարմենին: Այդպիսով՝ սովետահայ պոեզիան և սովետահայ երաժշտությունը, հանձին մեծանուն կոմպոզիտոր Ա. Նաչատրյանի, որին պատկանում է մեր Պետական Հիմնի ձայնագրությունը, բարձրացան հայ ժողովրդի սովետական պետականության ազգային-պատմական գերի քաղաքական բմբունման մակարդակին:

Եվ ոչ միայն պոեզիան, այլև բնդհանուր առմամբ մեր ողջ սովետահայ գրականությունը այս տարիներին աննախընթաց չափով բարձրացավ սովետական պետականությանը դորացած ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության բարձր մակարդակին, պետական ժողովրդի քաղաքական ինքնության գիտակցման աստիճանին, իբրև արտահայտություն այն մարտական մասնակցությանն ու դերին, որ ունեցավ հայ ժողովուրդը ՍՍՌՄ Հայրենական Մեծ Պատերազմի համաշխարհային պատմական հաղթանակի մեջ:

Պոեզիայից հետո նշենք նաև պրոզայի զարգացման առանձնահատուկ մոմենտներն Հայրենական Պատերազմի շրջանում:

Պրոզայում նույնպես նկատվում է ժանրային բազմազանություն՝ գրական այս տեսակի՝ համեմատաբար սահմանափակ հնարավորությունների սահմաններում, մանրապատումներից ու դրեթե բոլոր գրողների մոտ պահանջ դարձած լրագրական ու զեղարվեստական ակնարկից սկսած մինչև մեծածավալ վեպը ժամանակակից ու պատմական թեմայով ու համապատասխան ժանրերով: Դեմիրճյանն օրինակ՝ նրա ժանրային բազմազանությունը՝ 7 տողանոց «Մեր հերոսները» վերնագրով մանրապատումից, (որը կարելի է մեջ բերել հոդվածում իբրև իր ծավալով դրեթե աննկատելիցիտալ) հասավ սովաբաժաժալ երկհատոր «Արքանանք»-ին, մի փոքրիկ թվեր, թե՛ իր ստեղծագործության, և թե՛ մեր գրականության մեջ: Ըստ որում ինչպես պոեզիայում, նույնպես և պրոզայում ուշադրավ ժանրային նորություններ կան. գեղարվեստական ակնարկի աննախընթաց ծավալում՝ 1930—1932 թվերից հետո երկրորդ անգամ, բայց ավելի մեծ չափերով: Սակայն բացի այդ ծառ

վալային նորույթից, հիմնականը և հատկապես այս ժամանակաշրջանի նվաճումը՝ ռազմաճակատային լրագրական ու գեղարվեստական ակնարկի ժանրի սահղծումն ու զարգացումն էր: Իսկ դա՝ առաջին հերթին ու գլխավորապես շնորհիվ սովետահայ գրականության ճակատային գինվոր Հրաչյա Քոչարի, որի երեք ժողովածուներում («Հերոսների ծնունդը» 1942, «Նախօրյակին» 1944, «Սրբազան ուխտ» 1946) այդ ժանրը՝ պատմվածքի-նովելի ժանրին զուգահեռ՝ հասել է նշանակալի կատարելության. Քոչարի գեղարվեստական ակնարկն աչքի է ընկնում էմոցիոնալ և ինտելեկտուալ հագեցվածությամբ, այնպես որ էմոցիան գրեմբորվում է զաղափարական-քաղաքական լիցքով, կամ, այլ կերպ ասած, ակնարկի մեջ իրական նյութը վերակենդանացնող զաղափարական-հրապարակախոսական միտումը տողորված է ուժգնաթափ էմոցիայով: Առաջին անգամ Քոչարի «Հերոսների ծնունդը» ակնարկների ու պատմվածքների շարքով Հայրենական Մեծ Պատերազմի բազմազգի (հայ, ռուս, վրացի, ուզբեկ, ուկրաինացի, լատիշ և այլն) հերոսները ծնվեցին ու լիաշունչ ապրեցին մեր գրականության մեջ և իրենց հերոսական կյանքով կրկին անգամ հաստատեցին ակնարկի լիակատար իրավունքը գրականության մեջ իբրև գեղարվեստական ժանրի:

Լրագրական ու գեղարվեստական ակնարկի ժանրի ասպարիզում ուշագրավ դեմքեր են նաև Հ. Մկրտչյանը, Վ. Անանյանը, Բ. Ստաֆֆին: Սրանցից առաջին երկուսը ռազմաճակատային մարտական գրվածքների պատկերման հետ միասին անդրադարձնում են նաև թիկունքի կյանքը, որին նվիրված են Բ. Ստաֆֆու ակնարկները մեծ մասամբ:

Այս ժանրի գծով հսնդես են եկել նաև մեր գրողներից շատերը՝ Ն. Զաքյանը, Գ. Բորյանը, Գ. Աբովը (որի ակնարկների զգրքում կա նաև հաջողված «Սուզակ» պատմվածքը), Արաքսը և ուրիշները:

Նշանակալից նորույթ էր պատմավեպը, որի տեղը բաց էր մինչև պատերազմյան ժամանակաշրջանի գրականության մեջ՝ պատմական դրամայի ու պատմա-էպիքական ժանրի բանաստեղծության կողքին:

Հանձնին «Կարդանանք»-ի, «Պապ թագավոր»-ի, նաև Աբաղու Իսրայել-Թրու կյանքին նվիրված և Ստաֆֆու Շահումյանին նվիր-

ված աշխատությունների (կան և ուրիշներ էլ՝ Ալ. Արտսամյանի «Ճանապարհ դեպի Կամիշին», Անդր. Հովսեփյանի «Սիրտ» և այլն), մենք ունեցանք պատմական վեպի ժանրի զարգացման սկիզբը: Գեղարվեստական ու պատմական համարությունն առանձնացնելուց՝ լուրջ թերություններով ու սխալներով է հատկանշվում այդ սկիզբը, թերություններ ու սխալներ, որոնք էլ ավելի լրջորեն պետք է քննության առնվեն, որպեսզի կանխվի նրանց կրկնությունը հետագայում և ապահովվի պատմական վեպի և ընդհանրապես պատմական թեմատիկայի անսպիար զարգացումը սոցիալիստական ուղիով:

Պոեզիայի ու պրոզայի համեմատությամբ ընդհանուր առմամբ թույլ զարգացավ դրամատուրգիան, բայց նորը մեր գրականության այս բաժնում այն էր, որ հանձին Ն. Զարյանի «Արա Գեղեցիկի» սկզբնավորվեց ողբերգության ժանրը և այն էլ չափածոյով գրված ողբերգության, և ապա հանձին Ն. Զարյանի «Ամենագուշանը» դրամատիկական երկի՝ մենք ունեցանք քաղաքական սատիրայի ժանրի սկիզբը, իբրև հատու մի ձև թշնամու ուսուցիչուն էությունը մերկացնելու համար:

Հիեղեռոդ՝ Սովետահայ գրողների պատերազմական շրջանի զործունեության մեջ մի շատ նշանակալից մոմենտ է, նախընթաց էտապների համեմատությամբ միանգամայն նորույթ, հրապարակախոսական ժանրի՝ սուբլիյիստիկայի զարգացումը, որի մեջ առանձնակի տեղ է գրավում մեր պոեզիայի մեծ վարպետը՝ Ավ. Իսահակյանը: Բանաստեղծական մտքի իր նոր թռիչքի հետ միասին («Ռազմակոչ», «Զարյանի հիշատակին», «Հայկական հարտաբաղնությունը» և այլն) մեր բազմավաստակ բանաստեղծը փայլուն վարպետություն հանդես բերեց նաև այս ժանրի մեջ, որը, տվյալ ժամանակաշրջանում այնքան ակտուալ-նեկրոսոն նշանակություն ուներ իբրև հատու մի զենք՝ ուղղված ուսուցիչուն պրուսականության ամենավայրագ արտահայտության՝ հիտլերյան ֆաշիզմի դեմ, ի պաշտպանություն կուլտուրայի ու պրոգրեսի, ի պաշտպանություն կոմունիզմի:

1941—45 թ. թ. Իսահակյանի գրած հրապարակախոսական հոդվածներն* իրենց նշանակությամբ պետք է գրվեն Ալ. Տոլստո-

* Իսահակյանի այդ հոդվածները հրատարակվել են առանձին գրքուկով՝ «Հանուն կուլտուրայի ու պրոգրեսի» վերնագրով:

յի, Եւ. Էրենբուրգի, Լեոնիդ Լեոնովի նույն շրջանի՝ մտքի բարձր կուլտուրայի ու քաղաքական պաթոսի արտահայտութիւն հանդիսացող ոգեշունչ հոգեվածնների կողքին:

Վեցերուդ՝ ստեղծագործական մեթոդի ու ոճի տեսակետից այս տարիների մեր գրականութիւնն անշուշտ ավելի հաստատուն է ընթանում սոցիալիստական ռեալիզմի ուղիով, թեև նրան ուղեկցում են գեկադենտականութիւն, նաև հետադեմ նացիոնալ-ռոմանտիզմի զգալի տարրեր: Սակայն տիրականը սոցիալիստական ռեալիզմն է՝ սովետական դարաշրջանի այս ահեղ իրադարձութիւն ճշմարտացի պատկերումով, այդ ահեղ իրականութիւնը գիտելով իր դարգացման հեռանկարի մեջ, որ տանում էր ու տարավ գեպի ռեալիզմի բանակի՝ հիտլերյան Գերմանիայի խորտակումը և սոցիալիզմի երկրի համաշխարհային պատմական հաղթանակը:

Ճիշտ է, սովետահայ գրականութիւնը չտվեց պատերազմի էպոսան պատկերող, սովետական ժողովրդի դուշադնական ոգին ու կամքը մարմնավորող այնպիսի խոշոր գործեր, ինչպես Ֆադեևի «Երիտասարդ զվարդիան», Շոլոխովի «Նրանք մարտնչում են հայրենիքի համար», Պանֆիլովի «Պայքար հանուն խաղաղութիւն», Սլ. Տվարդովսկու «Վասիլի Տյորկին»-ի, Կ. Սիմոնովի ու մյուս նշանավոր ռուս գրողների մեծանշանակ երկերը, բայց գրականութիւնը դարգացման պատմական ուղղութիւն և ժամանակաշրջանի պատկերման դադափարական նպատակաւացութիւն տեսակետից սովետահայ գրականութիւնը հաստատորեն կանգնած էր նույն առաջավոր կրակային գծին, որտեղից նա ճակատում էր մահացութիւնամուղեմ հանուն սոցիալիզմի երկրի հաղթանակի: Հայրենական Պատերազմի շրջանի սովետահայ գրականութիւնը ոգեշունչ ված, տոգորված է սոցիալիստական հայրենիքի հաղթանակի հավատով այն ահեղ մոմենտից սկսած, երբ ուխտադրուծ թշնամու-գրահալիւրդված բանդաները ներխուժեցին սովետական հողը՝ ընդհուպ սպառնալով մեր Հայրենիքի կենսական կենտրոններին, քանիվ «կալժակնային» թափով հաղթանակի հասնելու հիտլերյան դառանցանքով:

Հենց այդ ահեղ մոմենտից սկսած սովետահայ գրականութիւնը տոգորված էր հաղթանակի պաթոսով, հիտլերյան բանակների անխուսափելի պարտութիւն խորտակման հեռանկարի պաթոսով:

«Նա տեսնում եմ պարզ. աշխարհաստան այս թո՛ւ ու բո՛ւսում Հիտլերի գոռոզ երկաթե հորդան պիտի ջախջախվի»։*

Մեր նշանավոր բանաստեղծի այս երկու տողը, որով սկսվում է նրա՝ «Նա պիտի կախվի» բանաստեղծությունը (գրված 1941 թ. հուլիսի սկզբին ու կարգացված Երևանի ինտելիգենցիայի միտինգին) վառ կերպով բացահայտում է սովետահայ պոեզիայի ու ողջ գրականության հիմնական օպտիմիստական պաթոսը։

Մեր գրողների ստեղծագործության մեջ այդ ահեղ, բայց և հերոսական-գլուցազնական ժամանակաշրջանի պատկերման հիմքում ընկած է մեր հաղթանակի կայուն ու «մշտական գործոնների» գիտակցումը, ֆաշիստական ռեակցիոն ռեժիմի սոցիալական պատմական հիմքերի անկայունության, և դրան հակադիր սովետական հանրակարգի պատմական կենսունակության ահող ուժի գիտակցումը, — լայսինքն պատմական կյանքի առաջընթացի դիալեկտիկական-մատերիալիստական ըմբռնումը, որը սոցիալիստական ռեալիզմի մեթոդի աշխարհաճանաչողական հիմքն է։

Այս ժամանակաշրջանի մեր գրականությունը սոցիալիստական ռեալիզմի գրականություն է ոչ պակաս չափով, քան նախընթաց շրջաններինը։ Նրա արտահայտչական հիմնական գիծը հերոսականությունն է, սովետական երկրի, նրա գլուցազնական բանակի հերոսականության պատկերման ձգտումը։ Սոցիալիստական ռեալիզմի իրականացումը զարգացման տարրեր էտապներում զգալիորեն տարրեր արտահայտություն է ստանում, բայց իր էությունը նույնն է մնում։ Հայրենական պատերազմի գրականությունը անշուշտ իր արտահայտչական ձևերով ու հնարներով ակնհայտորեն տարբերվում է նախընթաց՝ մինչպատերազմյան շրջանի գրականությունից։ Բայց անկասկած՝ Ն. Զարյանի «Շիկոցած հոգով» ժողովածուն իր էությունովը նույնպես ռեալիստական է, ռեալիստական՝ պատերազմի հերոսականության պաթետիկայով շնչավորված՝ ինչպես որ ռեալիստական է «Ռուշանի Քարափը», «Սաքո Միկինյան»-ը, «Հույսովան»-ը, «Ամբոց» և «Հավերժական դադաթներ» ժողովածուներում ամփոփված՝ սովետական ժամանակաշրջանի կյանքն ու պայքարը պատկերող երկերը։

Դ. Դեմիրճյանի մոտ «Խոշտանգվածի ավանդը», «Անխուսափե-

* Ն. Զարյան, «Շիկոցած հոգով», էջ 38։

լին», «Շունը», «Լեւրազարձը», «Ծնողները» ոչ պակաս շափով սեւ-
լիստական են, քան մինչպատերազմյան ժամանակաշրջանի եր-
կերից «Ընկերները», «Մերկեն», «Սաթուն», «Նիգլարը», «Ռաշիդը»,
«Նոր մոնումենտալը»:

Սոցիալիստական ուսուցիչի ստեղծագործություններ են նաև
Ստ. Զորյանի այս տարիների երկերից «Ռդլին», «Աղա՛մնիները»,
«Կազ Կարոն» և այլն:

Հր. Քոչարի «Հերոսների ծնունդը», «Նախօրյակին», «Սրբազան
ուխտը» ժողովածուների պատմվածքներն ոչ գեղարվեստական սկ-
նարիները ոչ պակաս, ավելի ճիշտ՝ առավել շափով ահալիստական
են, քան նույն Քոչարի «Ժամանակներ» ժողովածվի պատմվածք-
ներն ու նովելները:

Տարբերություն այստեղ ոչ թե իրականության պատկերման
ստեղծագործական մեթոդի մեջ է; այլ մինչպատերազմյան և պա-
տերազմյան շրջանի իրականության տարբերության մեջ է, այն
տարբերության, որ կա սոցիալիզմի կառուցման աշխատանքային
հերոսության և սոցիալիզմի երկրի պաշտպանության ռազմական
հերոսության, Հայրենական Պատերազմի հերոսականության միջև:

Ռեալիստական է մեր գրականությունը ոչ միայն սովետական
մարդու՝ ռազմաճակատային ու թիկունքային հերոսականությունը,
սովետական բանակի ու ժողովրդի հայրենասիրական ոգու տոկոս-
նությունը, անպարտելիության ուժը պատկերելիս, նաև ռեալիստա-
կան է նաև թշնամուն պատկերելիս՝ բացահայտելով նրա ամենա-
զազանային էությունը:

Յուրեղո՛ղ՝ վերջապես պետք է նշել այս շրջանի մեր գրակա-
նության թեմատիկ ու զազափարային ընդգրկման և հերոսների
անձնակազմի առավել հարստությունը նախընթաց էտապների հա-
մեմատությամբ:

Մեր գրողների ստեղծագործական մտքի ընդգրկման պատ-
մական շրջագիծը միացնում է հայ ժողովրդի ծագման ժամանակն
իր միջական հերոսներով ու նրա պետականության՝ զարգացման
ժամանակն իր պատմական գործիչներով Հայրենական Պատերազ-
մի ժամանակաշրջանին՝ առասպելական Հայկից ու Արայից և ա-
պա Տիգրան 2-րդից ու Վարդան Մամիկոնյանից մինչև սովետա-
կան բանակի մեծահռչակ հայ գեներալը:

Բայց նեղ ազգային չէ մեր գրականությունը. նրա հերոսները
միայն հայերը չեն, նրա հերոսների անձնակազմը հարուստ է Սո-

վետական Միութչան ժողովուրդների զավակներին՝ աշխիւ կերպար-
ճերով (ոռա, աւիրանացի, վրացի, ադրբեջանցի, ուզբեկ, լատիշ),
որոնք միանում են իբրեւ մի միասնական սովետական ժողովրդի
զավակներ։ Նախընթաց ոչ մի շրջանում մեր գրականությունը չի
ունեցել հերոսների բաց ազգային անձնակազմի աչքան հարստու-
թյուն, ինչքան այս շրջանում։ Այդ տեսակետից Հայրենական Պա-
տերազմի շրջանի մեր գրականությունը ժողովուրդների եղբայրու-
թյան մի կենդանի պատկերահանդես է։

Հայ ժողովրդի զավակները՝ հայ ղինվուրը, հրամանատարը,
ղեներայը, հայ բժիշկն ու արվեստագետը, հայ բանվորն ու կոյ-
խողնիկը մարմնավորում են իրենց մայր ժողովրդի այն նոր զծե-
րը, որոնք զարգացել են սոցիալիստական վերածննդի ստալինյան
էպոխայում։

Ինչպես նախընթաց էտապի, նույնը և առավելապես Հայրե-
նական Պատերազմի ժամանակաշրջանի մեր գրականության հե-
րոսների անձնակազմը վառ կերպով ցույց է տալիս, որ ընկ. ժոպ-
նովի բառերը փոխարեքելով ասենք «մենք այն չենք, ինչ էինք
երեկ», որ մենք արդեն այն հայերք չենք, «ինչպիսին մենք էինք
մինչև սովետական կարգերի հաստատումը, և որ... մենք փոխվել
ենք և աճել այն մեծագույն վերափոխությունների հետ միասին,
որոնք արմատապես փոխեցին մեր երկրի դեմքը», ցարական պե-
տութչան երբեմնի գաղութի և ստրկացած, ճնշված ժողովրդի դեմքը։

Ժիշտ է, չի կարելի գահանալ ղեղարվեստական բնագրկման ու
պատկերման այն որակով, որն ունի մեր այս շրջանի գրականու-
թյունը, բայց տվյալ ղեպքում պատմական հեռանկարների մեջ կա-
րևորն այն է, որ այնուամենայնիւ մեր գրողների ստեղծագործու-
թյան մեջ երևում է մեր ժողովուրդն իր վերածննդի քառորդ դարի
արդյունքով, իբրեւ սոցիալիզմի կառուցման հերոսական աշխա-
տանքում ու պայքարում և սովետական հայրենիքի պաշտպանու-
թյան ճակատամարտերում վերածնված մի ժողովուրդ, որ հասել է
իր ազգային ինքնաճանաչողութչան բարձրակետին, հաստատուն
սեղ նվաճելով Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների
Միութչան մեջ՝ մարդկութչան առաջընթացի ավանգարդում։

Ուրեմն Հայրենական Պատերազմի ժամանակաշրջանի մեր
գրականությունը պետք է դիտել ու գնահատել իբրեւ մեր ժողովրդի

աղգալին վերածնության բարձրագույն էտապի դեղարվեստական տարեգրություն:

Գրողների ստեղծագործության մեջ պետք է տեսնել և ցույց տալ մեր երկրի ու ժողովրդի սոցիալիստական վերածնունդը մարմնավորող պատկերները, ժողովրդի ամբողջական կերպարն իր կոնկրետ արտահայտությունների մեջ:

դ) Այս շրջանում իրենց ստեղծագործական ակտիվությամբ աչքի ընկնող գրողներն են՝ Ալ. Իսահակյան, Ն. Զարյան, Գ. Գեմիրճյան, Ստ. Զորյան, Հր. Քոչար, Գ. Բորյան, Արազի, Ա. Վշտունի, Գ. Սարյան, Թ. Հուրյան, Ս. Տարոնցի, Հ. Շիրազ, Սարմեն, Ս. Վահունի, Ա. Գրաշի, Աղավնի, Հ. Մկրտչյան, Վ. Անանյան, Արաքս, Բ. Ստաֆֆի, Վ. Գրիգորյան, Գ. Բես և ուրիշները:

ՆՈՐ ԷՏԱՊ. 1945—1947 թ. թ.

Ինչպես նկատեցինք իր տեղում՝ այս նոր՝ հերթականությամբ վեցերորդ էտապն սկսվել է 1945 թ. մայիսի սկզբից՝ Սովետական Միության Հայրենական Մեծ Պատերազմի հաղթական ավարտման պատմական մոմենտից: Սովետական գրականության (ուրեմն և նրա հայկական աղգալին հատվածի)՝ իր խնդիրներով ու հեռանկարներով բարձրագույն այս էտապի ժամանակաշրջանը նշանավորված է հետևյալ փաստերով, որոնք և որոշում են գրականության խնդիրներն ու նրա հետագա զարգացման ուղին: Սովետական երկրի անցումը խաղաղ շինարարական աշխատանքին, ՍՍՄԿ-ի ժողովրդական տնտեսության վերականգնման և հետագա զարգացման հնգամյա պլանը՝ ստալինյան 4-րդ հնգամյակը, որի նշանակությունն ու խնդիրները լուսաբանված են ընկեր Ստալինի՝ 1946 թ. փետրվարի 9-ի նախընտրական ծրագրային հառում: Սովետական Միության ներքին քաղաքական կյանքի մեծ իրադարձությունն այս էտապի սկզբում՝ 1946 և 1947 թվերին՝ միավեցնական ու ռեսպուբլիկական Գերագույն Սովետների բնարություններն են, Սովետական դեմոկրատիայի նոր փայլուն հաղթանակը, որը զբաղակալ է սոցիալիստական պետականության հետագա ամրացման ու հզորության համար: Իսկ արտաքին, միջազգային քաղաքական կյանքում այս էտապը նշանավորվում է Սովետական Միության եռանդուն պայքարով հանուն երկարատև խաղաղության հաստատ-

ման Միավորված Ազգերի կազմակերպության միջոցով: Այդ պայ-
քարը ցուցադրում է Սովետական Միության հզոր ուժն իրեն մե-
ծագույն գործոն՝ միջազգային քաղաքական կյանքում խմբերի-
ւիստական ռեակցիոն ուժերի դեմ մղվող պայքարում, միջազգային
դեմոկրատիայի պրոգրեսիվ ուժերի համախմբման ու ամրացման
գործում: Այգալիսով Սովետական երկրի հետպատերազմյան խա-
ղաղ շինարարական աշխատանքին, ստալինյան 4-րդ հնգամյակի
կատարման ընթացքին ուղեկցում է միջազգային քաղաքական
կյանքի աճող լարվածությունը՝ ռեակցիայի և պրոգրեսի գիվանա-
գիտական, գաղափարախոսական պատերազմը:

Այս իրադրության մեջ սովետական գրականության նոր էտա-
պի սկիզբը նշանավորվում է Համկ(բ)Պ ԿԿ-ի 1946 թ. օգոստոս-
սեպտեմբերյան որոշումներով և բնկ. Ժդանովի ղեկուցումով դրա-
կանության ու արվեստի և ընդհանրապես ողջ գաղափարախոսա-
կան ճակատի գրության և հետագա զարգացման խնդիրների մա-
սին:

Սովետական գրականությունն ու արվեստները՝ երկրի զար-
գացման, այս նոր ժամանակաշրջանում կոչվում են բարձրանալու
Պարտիայի ու պետության գաղափարախոսական աշխատանքի
պահանջների բարձր մակարդակին՝ սոցիալիզմից կոմունիզմին
անցնելու պատմական մեծ խնդրի գաղափարախոսական մակար-
դակին, տողորվելու բուլշևիկյան պարտիականության ոգով և՛ ա-
վելի խորը կերպով «սպրեելու ժողովրդի շահերով, հայրենիքի շա-
հերով» (Ա. Ժդանով), օգնելու պետությանը, պարտիային՝ կոմու-
նիզմի համար մղվող պայքարում:

Այս նշանաբանով ընթացավ Հայաստանի Սովետական Գրող-
ների 2-րդ համագումարը (1946 թ. սեպտեմբեր), որը նշանակա-
լից մոմենտ է այս էտապի մեր գրական կյանքում: Նշանակալից
ի դեպ, և նրանով, որ համագումարին մասնակցում էին արտա-
սահմանի ժամանակակից հայ գրականության պրոգրեսիվ հատվա-
ծի մի շարք անվանի ներկայացուցիչները՝ ցուցադրելով այդ հատ-
վածի քաղաքական-բարոյական միասնությունը սովետական գրա-
կանության հետ:

Սովետահայ գրականության զարգացման այս նոր՝ հետպա-
տերազմյան էտապի սկիզբը նշանավորվում է մի շարք արժեքավոր
երկերով, որոնցից կարելի է հիշել՝ Ն. Զարյանի «Հացավան» վեպը:

աւարտումը և ամբողջական հրատարակությունը, Հմ. Սիրասի,
«Հայր և որդի» վիպակը, Հր. Քոչարի «Սրբազան ուխտը» ժողովա-
ծուն, Բ. Ստաֆֆու «Մտեփան Շահումյան» վեպը, Գ. Բեսի, Ս.
Պալազատի, Արաքսի և մյուս արձակագիրների մի քանի արժեքա-
վոր պատմվածքները, Մելիք Քոչարյանի «Հարազատ մարդիկ»
պիեսը և այլն:

Պոեզիան համեմատաբար հետ է մնում ու դեռ չի նշանավոր-
վել նոր էտապը բնութագրող արժեքավոր ստեղծագործություննե-
րով:

Բայց ելնելով նախընթաց էտապների փորձից, ելնելով զար-
գացման այն մեծ հնարավորություններից, որ կան այս էտապում,
հնարավորություններ, որոնք բոլշևիկյան պարտիայի՝ գրականու-
թյան ու արվեստի նկատմամբ ցուցաբերվող անսահման հոգատա-
րության արդյունք են,— պետք է համոզմունք հայտնել, որ այս
էտապում մեր գրականությունը, ղեկավարվելով սոցիալիստական
ռեալիզմի մեթոդով՝ ստեղծագործական մեծ թռիչքներ կանի և
կհասնի սովետական ուսս գրականության գաղափարական ստեղ-
ծագործական բարձր մակարդակին, Շոլխովի, Ֆադեևի, Կ. Սիմո-
նովի երկերով որոշվող մակարդակին: Սովետահայ գրականությու-
նը, որն օրինական ժառանգն է հայ բաղամարտյան գրականու-
թյան, նրա լավագույն տրագիկանների մարմնավորողն ու զարգաց-
նողը՝ սոցիալիստական գաղափարականության հիմքի վրա, պետք
է կանգնի և կկարողանա կանգնել Միության գրականության դե-
ղարվեստական մակարդակին: Դա է պահանջում Հայրենական
Մեծ Պատերազմից հաղթանակի փառքով դուրս եկած հայ ժողո-
վուրդը, որը լցված է ազգային հպարտության աղնիվ զգացմուն-
քով, Միության ժողովուրդների շարքում, նրանց հետ համաքաջ
բնթանալու իր ուժի ու կամքի գիտակցությամբ՝ կոմունիզմի հա-
մար մղվող պայքարում:

Հանձնված է արտադրության 14/XI 1947 թ: Ստորագրված է ապագրության.
25/XI 1947 թ., ՎՖ 04074, պատվեր 801, հրատ. 475, տիրած 1000
6 տպագր. մամուլ, մեկ մամուլում 36.480 տպագր. նիշ.

Հայկական ՍՍՌ ԳԱ տպարան, Երևան, Աբովյան 104.

